

קרות היהודים ברומא

מאת

אברהם כהנא.

כרך ראשון.

ספר ראשון.

הוצאת „תושיה“.

נרשה. תרס"א.

ברפוס ב. י. האלמער ושוחפו, נאלעזקי 7.

Коротъ Гаіегудимъ Боромא

т. е.

Исторія евреевъ въ Римѣ

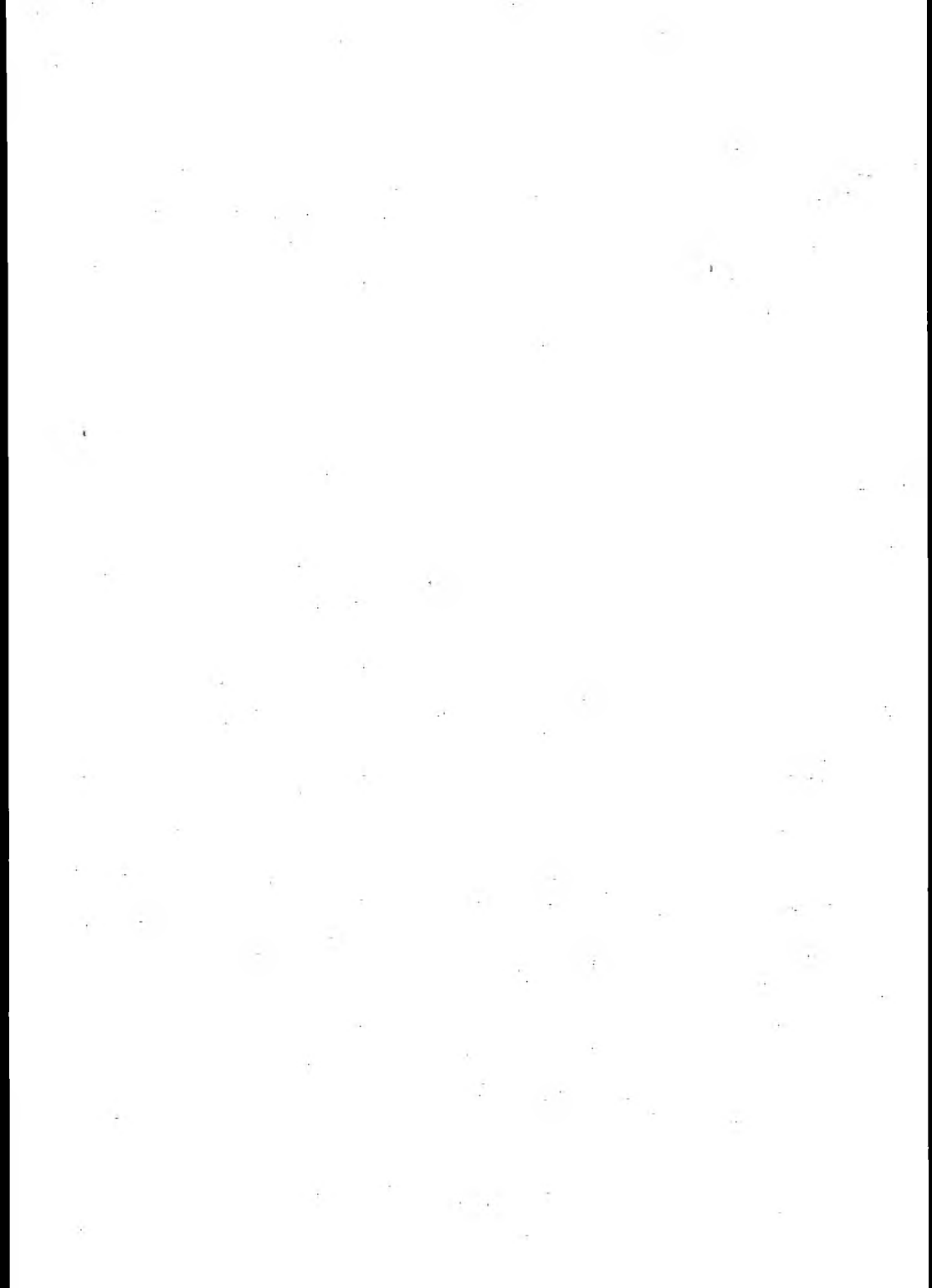
Составлена А. КАГАНОМЪ

Издание „ТУШІЯ“.

томъ I, книга I.

ВАРШАВА 1901.

Тип. М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою
Варшава, 16 Августа 1901 г.

ה'תורים ברומא האלילית

ג"א תרכ"א — ד"א ע"ב

139 קודם ספירת הנוצרים — 312 אחר ספה"נ.

החיים הכדיניים.

קשה מאד להגביל בריוק הסמורי את זמן הוסד קהלת היהודים בדרך גדול של רוסא, כל קהלה שהיתה נוסדת ביסוד קדם היתה סודיעה על דבר תקומתה וחיה בעולם ההסמורי רק כשקרה איזה מאורע מצוין, היוצא מגדר הרגילות, שמשך עליו את עיני בני דורו וזכה להיות מובא בין זכרונותיה ההסמורים, בדרך כזה נודעה בראשונה כל קהלה עברית בגלות, וככה העלתה על במת ההסמוריה וזכתה לפרסום, בלי ספק, גם עדת בני ישראל הרוסאית.

מבטם החר של הבטי התלמוד בקש למצא את הסכה לפעוריו של ישראל בגלות, — התיסדות הקולוניות הישראליות בעולם האילי — בתקופת רחוקה, תקופת ההתחננות של שלמה המלך עם פרעה מלך מצרים, זאת אומרת בהתנגשות הקולטורה הלאומית עם הקולטורה האילית. — בשעה — אומר ר' יצחק, כעטפו, בדרך בעלי האגדה, את דבריו במעטפה אליגורית — שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבראל ונעץ קנה בים והעלה שראון ועליו גבנה כרך גדול של רוסא, — למצא סבות בזמן יותר קרוב אליהם, בהקפה מאוחרת, לא דמו חכמינו, חדשים יותר מראי היו המקרים הקרובים אל תקופת דורותיהם. צריכים הסה מאורעות ההסמוריה להיות קדומים בזמן הנון, צריכים הסה לעבור אל ממשלתו של עבר ידוע, בכדי שיוכלו להיות בולטים די צרכם ויוכלו להת חסר לסקירה פלוסופית על מהלכם. אחד כחכמינו הגדולים, בעל נפש גדולה שותתירה לנו

ההשנחה הישראלית מרורות קרומים, השיב לראות את סבות גלות ישראל ופוזרו בזמן יותר מאוחר מתקופת שלמה, ש. ד., לוצאמו רואה זאת בהתחנתות המדינית של יהודה המכבי עם הרומאים.

ידוע, כי אחרי נצחו את נקטור סחר יהודה המכבי לשלוח מלאכים רומא לברות ברית עם המינסים, שלא היה רווח נוחה כלל מדמיטריוס ומעשיו. שליחו של יהודה — איבפולטוס בן יוחנן בן הקץ וישוע בן אלעזר — מלאו את משלחתם באופן היותר טוב, שהיה אפשר בימים ההם, על לוחות הנחשה, שכללו את ברית השלום והירידות, היה כתוב בין יתר הדברים: „כי הקרה מלחמה בארץ היהודים ובא חיל רומא לעזרתם באמת ובחמים בפי טעב הדבר. ותהן לא יתנו לאויבי היהודים לא אכל ולא נשק ולא בכף ולא אניות, כי זה רצון הרומאים ואת אלה ישמרו לעשות בלי מעל ומרמה“⁽¹⁾. וגם אגרת נערכה מאת המינסים הרומאי לבלתי נעת ביהודים לרעה. אולם קודם שהספיקו כל אלה להגיע לארץ יהודה היתה המלחמה עם בכורים, שבה נפל הגבור המכבי ירוד.

ובדהגיעו בשעוריו ההסורים אל המקרה המעציב הזה, יאמר שד"ל: „לא איכל לעצור בקרכי מחשבה שנולדה בסחי לרגל חיי האדם הגדול הזה ומתו. בישראל חדלו או מכבר, זה ימים רבים, אנשי הרוח שהיו מודיעים לשרים והמון העם רצון שמים ומנבאים להם האותיות לאחר. והנה נראה לי, כי אלו היה חי בימים ההם איש אלהים כשמואל הרמתי או ישעיה בן אמוץ, כי עתה היה יוצא, כמרומני, נגד המכבי הגבור זה, איזה זמן לפני מלחמתו האחרונה, והיה משמיעו בשם ה' כדברים האלה, או כיוצא בהם:

ואתה, יהודה, מלך היהודים, שמע נא דבר ה', כה דבר ה' עליך: אני הרמותיך מעפר הארץ ומירי שונאים עריצים פריחך, ואישעך ואתן לך גוים כבירים, ולא בכח ירך כי רב וכעצמת-אנשי חילך, כי אם ברצוני, כי כשתח בי. ולא היו זרים כעודיך

(1) השמינסים א', ח' ל"א — ל"ב.

יורם לא הושיעה לך בהכותך את אפולוניוס וסירון, נורניוס ולסוס, בני אדום ועמון, תימותיאוס ונקנור, וגם אחיך היראים והנמגים הלכו למו, והקשנים באמנתם היו כצריך הקמים נגדך, ואתה חיית ונצחת, וימיני הושיעתך כי בפתח ב'.

הנה כבוד וגדל נתתי לך, וחשך ורפיון ידים הרחקתי מפרך, ואתה רצת לבקש עזרה מעם נכרי, ואת' עובדי אלילים פרך ברית למצא משען נגד אויבך. והשכח את ימין אלהיך, אשר דרייך ועורך, והבקש לך זרוע בשר ומשען עליה, והשים מבטחך בעם רומא הכביר והעריון. לכן שטענא, יהודה, את אשר דבר ה' עליך: הנני מסיר הפעם ימיני מהושיעך ונתתיך ביד אויבך; ולא ביד הרומאים הקאל כמות, ונפלת בחרב היונים, זה הגוי אשר דרפתו תביר ותניסוהו. הנה ימים באים, נאם ה', והבאתי את העם הרומאי, אשר כפתה בו, ולקח שבט ממשפחת מלכותך ונתן אותו ביד איש מעבדיך, אשר יכרית את משפחת אבך ולא ישאיר לה שם ושארית. והיה אחרי כן ושבנו הרומאים אל הארץ הזאת ורמיתו בחרב וברעב רבבות בני יהודה, ואת המקדש הזה, אשר דרפת את נפשך בגללו מדי פעם בפעם, ישפרו באש, ולקחו את כליו ועשרו והביאום לארצם, ואת הגוי הזה ימכרו לעבדים ולשפחות בעני ובעירום. זאת היא ראשית הרעה, ואחריתה תגדל מדור לדור, אשר תמק על ראש בני-יהודה וירושלים עיר הקדש, כי ה' דבר⁽¹⁾.

והי סבת פור ישראל לפי מבטו וחד של שד"ל. בדתחנהו המדינית הזאת של העם הישראלי עם הרומאים, שהיתה בשנות ג' התק"ך או תתקכ"א, מתחלה ההמסוריה של ראשית צמיחת הקולוניות הישראליות במרחבי התבל, שלפי עדות שמרבוני⁽²⁾, לא היה, כמאה שנים אחרי כן, מקום פנוי סהן, או, כמו שאמר יוספוס, לא היה עם אחד בכל מרחבי כדור הארץ, שלא ישב בתוכו חלק העם הישראלי⁽³⁾. ובין הקולוניות הן נמנה גם הקהלה הישראלית בעיר רומא.

I. D. Luzzatto, *Lezioni di storia giudaica* pag. 112—113⁽¹⁾

⁽²⁾ שמרבוני, סוכא אצל יוספוס, קדמונית י"ד, ז', ג'.

⁽³⁾ יוספוס, כלחמות היהודים ב', ס"ז, ה'.

שונות ולא ברורות הן הדעות על דבר מצב היהודים הראשונים, שמהם נתהוותה הקהלה הישראלית ברומא. בלי ספק היו רובם עבדים משוחררים, שעל שמם נקראו חברי העדה משוחררים (libertini). אולם עוד קודם שבאו המשוחררים ברור שבויים לרומא, כבר היו נמצאים שם בהכרח יהודים אחרים שבאו להשתקע ברומא לרגל מסחרם. — בלי ספק — אומר גרמץ — חיו עוד יהודים ברומא ובשאר ערי איטליה קודם פומפיוס; אולי באו מאסיה הקטנה וממצרים לרגל עסקי מסחרם ויתישבו שם. יהודי רומא הראשונים לא היו שבויים, כי אם סוחרים שהיה להם משא ומתן עם גדולי רומא לרגל עסקיהם בהסצאת דגן ובחכירה (1). — התישבות היהודים ברומא היתה, בלי ספק, עוד בימי ידירות הסינמס הדומאי עם נכורי ישראל, המכבים; ואחר כך נתגדלה הקהלה בכמותה על ידי הוספת השבויים הרבים שהביאו אתם הרומאים, בתוך יתר אסיריהם, אחר נצחונותיהם במלחמותיהם עם עמי אסיה הקטנה וארצות היונים.

כבכל מקומות פוריהם כן גם ברומא היו מתאספים בני הקהלה הישראלית לבהים מיוחדים לעבודת ה' בשבתות ובימים טובים. מנהגי הרומאים ואמונתם החלו אז להתמוסס. למרות התאמצות מפלגת החרדים והאדוקים כאמונת אבות ובמצותיה, החלו לחרור לתוך כתי הרומאים עבודות נכריות ודתי זרים. לרומאים רבים היו עבדים ישראלים. מצב העבד היה אז שונה מכל וכל ממצב העבדות ברורות האחרונים. העבד הקרמוני לא היה מהיחס כנכרי אל בית אדוניו, לפניו היו גלויים כל תעלומות בני הבית ומסתריהם. במצב כזה היה יכול העבד להשפיע הרבה על בית אדוניו מהשקפותיו, דתו ומנהגיו. לא יפלא אפוא אם החלה היהדות ללכד את הרומאים ולמשכם בהמון רב בשבתות היהודים ובמסעריהם אל כתי מועדם ותפלהם. גם היהודים בעצמם לא עמדו, כנראה, מרחוק ולא חדלו מהשפיע על הרומאים, בני העם העז והנמרד, שבידו היה גורלם, ולקחת את לבם באמונתם ודעותיהם. בכל אופן חשבו הרומאים החרדים

(1) Graetz, Geschichte etc. III, 142

לכורשת אבות כי היהודים יאמנתם סכנים מאד במפרפולין לקיום דתי עם, ובשנת ג' תתצ"ט יצאה סלפני הפרימור הקפלוס גורה גרוש על היהודים, המחזיקים בעבודת ה' צבאות ומשתתלים להחליש את דתי הרומאים ומנהיגם⁽¹⁾.

באותה שנה שיצאה גורת הגרוש, מוצאים אנו ברומא את מלאכה שסעון המכבי אל הסינמוס להוק את ברית הידירות בין היהודים ובין הרומאים. מלאכות זו היתה חמש עשרה שנה אחרי מלאכותו של יונתן, שהלכה רומא לחוק את הברית שכרת הסינמוס עם יהודה אחיו. גם מלאכיו של שסעון היו אותם בעצמם שהלכו לפני חמש עשרה שנה; נוספים בן אנפיוכוס ואנפיוסטר בן ישוע⁽²⁾. שני הנבחרים האלה הלכו שניה בשליחותם כדי לחוק בעזרת הסינמוס את הפשת ארץ יהודה ולעשות את מצבה בלתי תלוי בסוריה. אשר ברית הידירות עלה הפעם ליהודים כמנן זהב, אלף מנות משקלו, שקבל הסינמוס במתנה⁽³⁾. עברו שנים מועטות והיהודים הוכרחו — בשנת ג' תתצ"ג — להשתמש בבית הידירות ולנוס לעזרת הרומאים נגד התנפלות הסורים על ארצם. מלאכות יוחנן הורקנוס, יורשו של שסעון, שבה מרומא כלעומת שהלכה⁽⁴⁾. אולם יוחנן הורקנוס לא נח ויוסף לשלוח בקיץ את אנשיו רומא, והפעם עשו את בקשתו, והסינמוס אסר על אנפיוכוס מלך סוריה להלחם ביהודים בני בריתו⁽⁵⁾.

גורה גרוש היהודים לא יצאה, כנואה, לפעולות כלל, ואם יצאה היתה הגורה חלה רק על היהודים הזרים שבאו להתישב שם. כי לעת שוב פומפיוס ממצחונו ביהודה רומא כבר היתה שם קהלה ישראלית גדולה ומסודרת, הורקנוס ואריסטובולוס פנו שניהם בריבם אל משפט פומפיוס, כנודע הצדיק האחרון את הורקנוס בריבו וילכד את ירושלים במלחמה. אולי

(1) *Walerias Maximus* I, 3, 2.

(2) חשמונאים א', י"ב; יוספוס, קדמוניות י"ג, ה', ח'.

(3) חשמונאים א' י"ד, יוספוס, קדמוניות י"ג, ז' ג' י"ד, ח' ה'.

(4) יוספוס, קדמוניות י"ג, ט' ב'. (5) שם י"ד ט"ו כ"ב.

ויתח נם הנהגתו המוכה של פומפיוס וסכלותו — הוא חדר לחור קרש הקרשים, ובכל זאת לא ננע באיזרות המקרש ויקרותיו וגם השתדל לכלתו הפריע את עבודת ה' בשעת היותו במקרש — במעוררי היהודים לבקש להם מנוח ומחסה ברומא, היא העיר הגדולה המלאה ערכוביה עמים שונים, ואשר חירות לסכלנותה חיתרה היתה למקום מקלט לבני דתות שונות. ריב האחים ומלחמותיהם, הסכסוכים בארץ אבות, ויחד עם זה השמועות על דבר מנוחת אחיהם וטוב סדרי קהלתם וחייתם המיכים ברומא, לעומת שנאתם הנמרצה של היונים והמצרים אליהם, כל אלה היו יכולים לעורר בלב היהודים את החפץ ללכת להשתקע בעיר המבורכה הזאת ולהביא ספיתים חדשים אל הקהלה הישראלית בריימא.

ביום 20 ספטמבר שנת 61 לפסה"נ חגג פומפיוס את נצחונו על עמי הקרם ברוב פאר והדר, שלא נראה עד הנה, בין אלה הנצחון שהביא עמו הגבור הרומאי ההוא רומא, התנוססה גם המהגה החשובה ששלח אריסטובולוס לפומפיוס, והיא גן מלא חיות — אריות וצבאים — ועצי פרי שונים וסביבותם גפנים, מעשה זהב בלו, משקלו חמש מאות פלגטים (=מיליון רובל בערך), מעשה חרשים זה, שנעשה על פי מצותו של אבי אריסטובולוס מנחה לבית ה' אשר בירושלים, עמד אחר חג הנצחון של פומפיוס בהיכל יופיטר הקפיטוליני, והיה מוכיר על ידי כתבתו „מאלכסנדר מלך היהודים“, את חכמתה של ארץ יהודה תחת ממשלת רומא. בין יתר השבויים מנכורי יהודה נמנה גם אריסטובולוס הגאה, שלא יכול מעולם לסבול במנוחה את לחצו והכנעתו ברומא. אחר שנים רבות עלה בידו להסלט מרומא הארץ יהודה ולעורר שם את העם למלחמת תנופה; אולם עד מהרה שם גפיניוס קץ להמרירה, ויביאיו שנית שבוי רומא. עוד פעם עלה בידו להתקומם וכמעט ששחקה לו השעה. הדבר היה תוכף אחרי עלות יוליוס קיסר לגדולה על ידי מלחמתיו. האחרון ראה קנאת אריסטובולוס ועברתו השמורה לפומפיוס ויחפץ להשתמש בזה לטובת עצמו, ויקרא לו דרור ויפקידו על שני לנינות. מכירא עסיקתא עלה אריסטובולוס לאיגרא רמא, מחשבות

התכניות שונות החלו להתרוצץ בסמו, ואולם כוס רעל מידי אויב שם קץ לחייו. בכבוד גדול נקבר ברומא בהלוויה בני כפלגת מצודי יוליוס קיסר, שנים רבות אחר כך העבירו על פי מצוה אנוניום את גייתו ירושלים ויקברוה בקברות המלכים.

מן השבויים הרבים, שהביא עמו פומפיוס רומא ויהלקם בין אנשיו לעבדים, נשתחררו רובם ויתוספו על הקהלה הישראלית. יש לשער, כי על שם העבדים ההם שנשתחררו עד מהרה, הודות להנהגתם הטובה ומצאם חן בעיני אדוניהם, וגם הודות במדה ידועה להמעמסה שהיו על אדוניהם במנהגי דתם, שנשארו נאמנים לה, נקראה אחר כך כל העדה כלה בשם לְכַרְטִינִים (=עבדים משוחררים)⁽¹⁾. רבים מהם נפרדו מאת קרוביהם או בני עמם הרחמנים, שהיו מצטיינים במשך כל הדורות במצות „פריין שכוויים“. ביחוד היו מצוינים במדה זו יהודי רומא. רבים מהמשוחררים בנו להם בית כנסת מיוחד⁽²⁾. קרועים מעל האקרות, שבה היו עוסקים בשבתם על אדמתם, הוכרחו לשלוח ידם במסחר ובמלאכה כדי למצא מחיתם. במקום היוהר טוב ומוכשר לכך היה חלק העיר מעבר לגדר מיכר⁽³⁾. שם היה מקום משכנות הסֶגְנִים הפיניקים והיוונים, שם גרו במספר רב המוחרים-התנורים שמצאו לחנם במסחר האניות; שם היה מקום הבורסקים ובתי מלאכת החכרוקים, שלא היתה להם רשות להמציא בתוך העיר. למקום זה חשו להם כפלא, כנראה, עוד היהודים הראשונים שבאו רומא. אולי היה זה יותר בשביל דתם מאשר בשביל עסקיהם: פה יכלו לבנות להם בתי הפלה ומקומות ועד, להתאסף בימים טובים ובשבתות ולהתעסק בעבודת אלהיהם, המשונה כל כך מדתי שכניהם, ולתתרחק בזה מלעג האחרונים ומסתללותיהם על מנהגי היהודים.

בתור „משוחררים“ היו היהודים מרוחקים מכל משרה בממלכה (בתור פקידים, סינמורים או פרשים). לעומת זאת היתה להם זכות ואורחים, והיו יכולים לקחת חלק בכל אספה רשמית;

Acta apost. VI, 9⁽¹⁾ „libertini generis“; Tacit., Ann II. 85. ⁽²⁾
Philo, Legat. ad Caj. § 23 ⁽³⁾

בזכותם זו לא אחרו להשתמש. בכל אספה וענין צבורי היתה השפעתם רבה. עוד מביהם, מארץ יהודה, הביאו אתם שאיפה לממשלה דימוקרטית. עוד לפני פומפיוס הופיעה מלאכות היהודים בבקשה להסיר את שני האחים המלכים מפנס, להורידם מבסא הסמלכה, ולהנהיג ממשלה רספובליקנית בארץ. לא יפלא אפוא אם נמפחו היהודים ברומא אל המפלגה הפופולרית, שתכליתה וכל דאגותיה ושאיוותיה, עוד מימות הגרקים ואילך, היו להרים את קרן המפלגות העניות אשר בעם; אהתן המפלגות שאינן נהנות עוד מזכות אזרחיות גמורה בענינים חברים ופוליטיים. ובהשתתף היהודים עם העם, שבהוכו היו יושבים, כשאיפותיו להרמת זכויותיו והטבת מצבו, הנקל היה להם להתנער מבלי משים מכל לאומיות עצמית ולמגל לעצמם עד מהרה את לשון הרומאים ומנהגיהם ודרכיהם. מהתיחסותם זו של היהודים אל המפלגה הפופולרית מתבאר היטב יחסו של יוליוס קיסר אליהם והואילו לתת להם זכויות מיוחדות. יוליוס קיסר היה עומד בראש המפלגה הפופולרית והיהודים היו אפוא כלי חפץ בידו להוצאת מחשבותיו הגדולות אל הפועל. ובהתערבם ככה עם הרומאים בענינים צבוריים ואזרחיים קרעו היהודים את עצמיותם ויחלקה לשנים: דתית ולאומית. ובעיד אשר פטרו עצמם מן האחרונה, הלאומית, ולא ראנו, כנראה, במדה יתרה לגורל ארץ אבותיהם ולטענה בתור מדינה יהודית, הנה בו כוסן היה המקדש הירושלמי קרוב מאד אל לבם וקשור בזכרונותיהם הדתים. בקנאה עצומה היו משתדלים לחזק את הדגשות והמעשים הדתים והיו לוקחים חלק בראגות העם על דבר גורל המקדש וקרבנותיו ואוצרותיו. מכתב כפס, וזה לא היה מעט, היו שולחים ירושלימה לבית המקדש. שלוחים רבים היו מתעסקים בזה, וכן מועט אחרי כן הננו מוצאים בירושלים בית-כנסת מיוחד לאנשי רומא (1).

עד כמה היתה גדולה ההתמסרות והשפעתם באספות הרומאים ובעניניהם ודבקותם עם זה במקדש ירושלים מראה לנו עובדה זו: לוקיום פלקוס, ממשפחת נליריה העתיקה. הפרופריטור

כאסיה הקטנה, נאשם, בשוכו רומא, שעשה לחץ ועול לארץ מטעמו. בין יתר האשמות ועניני עשק שמפלו עליו היתה גם ההאשמה בענין הרמח זהב היהודים (aurum judaicum), שנאסף בקהלות היהודים ושנשלח ירושלימה. ציצרון, זה הדברן והמוען המפורסם בשקריו ובפחיתותו ובכהירותו לעות צדק, לקח על עצמו גם את המניגוריה כמשפט זה. הקמיגורים בזה היו, כמובן, יהודי רומא, שהיו היותר קרובים אל מקום המשפט. ערך הדבר היה גדול להם בעקרו: אלמלי היה הסינמוס מצדיק את מעשה פלקוס, כי עתה היה אי-אפשר להם לשלוח להביא את תרומת גרבוהיהם למקדש.

ואלה דברי ציצרון כמנאמו להצדיק את פלקוס: בענין

זהב היהודים:

„עתה נבוא אל ההאשמה בדבר זהב היהודים. זה הוא בלי כפץ הסבה הנכונה למה שנושאים ונותנים בענין זה לא רחוק מאילמו של אבריליוס. בגלל העלילה הזאת בחרת, ליליוס, לבקר את המקום וההמון האלה. ידעת מה רב מספרו (השפעתו) ושל המון היהודים, מה גדולה אחרותו ומה רב כחו באספידעם. אדברה נא בקול נמוך, למען ישמעוני רק השופטים לבדם; כי הלא ידעתם שאין מחסור פה באנשים המשמים את בני ההמון ההוא כי וככל איש ישר; ואני לא אחפץ לתת להם תואנה ולהקל להם זאת ביותר. רגילים היו לדוביל בכל שנה ירושלימה והב מאת היהודים באיטליה ובשאר פלכי ממלכתנו; פלקוס הוציא נזהר לכל יוצא הזהב מאסיה. מי זה, אדוני השופטים, יסאן להלל עובדה זו? איסור הוצאת הזהב היה הסינמוס מאשר פעם בפעם גם כהיותו כמשרה קנסול, גם לפני זה. להתקומם נגד הנחישים חורים ההם הוא כן הרין, להביא בבזו על המון היהודים הכוער חסד באספות-עם הוא דבר הגון לטובת הממלכה, ככל זאת, יאסרו לי, לא ננע ג. פוטפוס, בלכרו את ירושלים, בכאוסה בהיותו בבית המקדש. ראשיה. היה מעשהו זה, ככל פעולותיו, כהבמה: הוא לא אכה להשאיז אחריו שם מאן קרש

בארץ החשודה והמקוללת, איני טאמין שהיתה אמונת היהודים, זה העם השנוא, במפריעי מחשבת המלך הגעלה, אלא ענותנותו היא שהיתה מעכבתו. ואיפה היא האשמה, אם אין בזה שום גנבה, אם הנזרה היא בצדק, אם מעשה המשפט הוא ביושר, והחרטה הזכה והתודעה על אדותיו נעשתה בפרהסיא ועל ידי אנשים הגונים כמו שמעיר הענין בעצמו? בא-סיאה נלמד בפני הפריטור ונשקל על הפרום (=הדיוט) לאספות רב: כמעט מאה דיטרות (dibra) זהב על ידי סוכס' קיסוס, פרש רומאי, איש ישר והמים; כלאוריקה — יותר כעס מעשרים ליטרות על ידי ל. פידוקוס אחר משופטיו; באדנמיציון... על ידי ק. דומיציוס המשולה (legatus), ובפירנמוס גם כן מעט. תוצאת (ההדימה) ההב ידועה; הזהב נחץ באוצר הממלכה; אינו נאשם בגנבה; כובשים נקמה; הדברים נובים מן השופטים ונערכים בקול גדול אל המסובים וההמון. לכל ארץ, לילויס, אמונתה. לנו שלנו. עוד בעמוד ירושלים על תלה, בהיות עם היהודים שלם אתנו, עוד אז היתה אמונתם מהנזרה לחדר ארצנו, להפארת עשנו וליסודי אבותינו; ומה גם עתה, אחרי שהראה העם הזה את מושבותיו על אדום ארצנו, בהריסו את נשקו גדה; ומה יחד ערכו בעיני האלהים החיים נראה מזה, כי נוצח, והשמו עליו בסיס, "שעבר".

מדברי ציצרון נודע לנו על דבר קהלה ישראלית גדולה ומסודרת כראוי, שגם על המוען הרומאי היה לפחד מפניה. ציצרון מראה על בחירת אולם אבריליוס למקום המשפט, בהיות האולם הזה, מין אכזייתאטרון על הפרום, קרוב למקום מושב רב סנין היהודים ומקום אספותיהם תחת הנהגת ראשי המפלגה הפופולרית. הוזהר המוחרם היה אולי לא של יהודי רומא, יותר קרוב הוא שהיה נאסף בין יושבי הערים שבהן הוחרם. בכל הערים הן (אפסיה, לאוריקה, אדמיציון ופירנמוס) היו נמצאות קולוניות ישראליות עשירות באוכלוסין ובנכסים. הערים הן היו נהנות מזכות מיוחדת. יש משערי, כי הכסף המררם לא הוצב

P. Manfrin, Gli ebrei sotto dominazione Romana, II, 218 (1)

op. Cit II, 258 (2)

כלל למקדש, כי אם לתועלת יוליוס קיסר לשלם את חובותיו המרובים. מנפדין מהאסץ למצא כנאושו של ציצרון רמזים פה ושם לחוק דעתו זאת. אולם כל השערותיו מרחפות באויר ואין להן עמידה בפני דבריו הברורים של ציצרון. יהודי רומא התחזקו מאד להגן בעד הזכות של שליחת נדבותיהם למקדש. כמעשה זה של פלוקוס הגנו רואים את הקהלה הישראלית ברומא יוצאת בפעם הראשונה כחוק ערפלה ומניפה את ידה בעז. — עד כמה היה רב מספר היהודים ברומא — אומר מוססן (II, 516) — עוד לפני זמן יוליוס קיסר ומה גדול היה אז כח אהדתם. נוכל לראות מדברי אחד הסופרים בן הדור ההוא, האימפר שהמניסטרטים היו צריכים להשמר היטב לכל יעליבו ביהודים אשר בעדי השרה, אם לא חפצו להיות לבו בעיני ההמון בעיר הבירה, כשוכנם אליה. —

קץ הרספובליקה הרומאית בא, ריב יוליוס קיסר ופומפיוס שם את כל ארץ רומא כמרוקחה ויחלקה לשתי מפלגות. היהודים נטו אחרי יוליוס קיסר. מפני מה עברו היהודים אל מחנהו ואיך היתה פעולה זו נעשית, כל זה נעלם מן ההסטוריה וקשה לבאר אם לא על דרך הרמז וההשערה. יש מיחסים אמנם את השההתפוחים של היהודים בהגיעו של יוליוס קיסר לשאיפותיו הדימוקרטיות של האחרון. אולם, איך שיהיה, העובדה היא נכונה וקיימת. אריסטובולוס היה, כמו שהזכרנו, לפקיד בחילו. הורקנוס עם שריו אנטימפר עמדו תחת דגלו. יהודי מצרים עשו הרבה לטובתו במלחמה האלבסנדרית. ובלי ספק לא עמדו מרחוק גם שאר בני הגולה והקולוניות הישראליות, הפוזרות במרחבי התבל. ויוליוס קיסר ידע להקדיד את פעולתם. תיכף אחר הכינוס על כסאו החל לפתחם את חקיו לטובת היהודים. אולם מרומ הוא מאד הגאון ההסטורי מזה מצדו לו בזה את פניותיו העצמיות, הפרטיות, למטרה. ביסוד זכויותיו והנחותיו שעשה ליהודים היו מונחים ענייניפוליטיקה נעלים. רומא היתה נרמפת מרספובליקה למונרכיה. הפתחם *Civis romanus sum* (הנני אזרח רומא), שהיה שגור כל כך ומבטא בגאון בפי אזרחי העיר רומא, היה לקנין חוג אנשים יותר רחב, חוג אזרחי סדינת רומא. השפעת האזרחים

העירונים על שלטונה של המלכות היתה צריכה בהכרח להכחד, לפנות מקום להאזרחיות הסדיניה. כל אישי הסדינה שוים לפני השלטון העליון. איש נאון ביוליוס קיסר, השליט במדינה אחת בת עמים שונים בחבונותיהם ובלשונוניהם, היה צריך לשום לב לעם אחד, אשר למרות מנלו לעצמו את המנהגים והלשונה של העמים העקרים, שישיב ברוחם, היה קשור ומאוחד לנוף אחד בחבלים עממיים ודתיים, והיה דומה בפניו בכל קצוי ארץ לרשת בעלה משבצות רבות, והשפעתו היתה רבה בכל מקומות מושבותיו. היהודים היו לו ליוליוס קיסר סל הגוף המאוחד והמקשר במלכות שאליו היה נושא את נפשו.

ליהודי אלכסנדריה נתן זכות אורח בעיר מושכם. למלכות יהודה העניק מהנות יקרות: אשר הקפת חומות ירושלים שנהרסו על ידי פומפיוס; חרש את ברית היידידות של הסינמוס עם החשמונאים כרוז פאר ובדברים חביבים לעם יהודה ומלאכיו. בהסירו את החברות (הקוליגיים) השונות בעיר רומא, הותר מכלם לשובה את כנסיות היהודים, הדתיות כמובן, מציטוס אומר שהקהלה הישראלית ברומא היתה הולכת ומתרבה ומתגדלה, רבים מן הכנסיות הנכחדות עברו, כנראה, אל אותן של היהודים והתקלטה בהן. הכבוד שנחלו האחרונות והצורך שהיה לאישי ההמון להתחבר לאגורות וכנסיות, כדי שלא יוכרחו להיות עלובים כל כך על ידי הגדולים, — שתי המכות האלה די היה בבחן למשוך המון רב אל אגורות היהודים וכנסיותיהם. מלבד חפשה דתם עוד נתן ליהודים הרשיון לשלוח בסף ירושלימה והוסרו כל המכשולים, שהיו נפגשים בדרך שליחת נדבותיהם למקדש. גם השינוי זכות החפשה ממסים ידועים בשנת השממה, מעבורה בצבא היו פטורים, הודות לחקי דתם המפריעים אותם מעבודתם בימים ידועים: "כי אינם מורשים לשאת נשק ביום השבת ולא ללכת עם המחנה, וגם אי-אפשר להבין להם צידה על פי מצות תורתם".

(1) יומפוס, קדמוניות י"ד, י' י"ב.

הזקי יוליום קיסר נשמרו כמעט בכל הדורות הבאים עד ימי נצחון הניצירות. הסימנים אשרם אחר מותו, ועל פיהם התנהגו עם היהודים, לא יפלא אפוא אם, כאשר התאבלו על מותו של יוליום קיסר כל בני העמים הגכרים, כל אחד על פי דתו ומנהגיו, היה גדול ביותר אבל היהודים ובכיתם היתה ממושכה, לפי דברי הסופר הרומאי קביטוניוס (preciequeque Judei). הם לא הסתפקו, כעמים אחרים, באכל בשעת הללויה בלבד, אלא — מוסף מביטוניוס — היו סופרים ובוכים לילות רבים על קברו (noctibus continuis bustum frequentarunt).

יוליום קיסר מת. יותר מעשר שנים רעשה רומא על ידי מלחמת האזרחים. בעזרת מלחמה אקציוס היה אוקטביאנוס לשליט. במלחמה באה הממשלה לאוקטביאנוס ואבנוסמוס יורש כסאו כנגד בשלום. הוא השתדל בתקן ממלכתו ההרסה על ידי המלחמות, הרים את ערי ממלכתו מחל הרבותיהן, וביתור שם לב לעיר הבירה. שומרים ומשמרים מובים וחפש האזרחים ממסיהם היו אמצעי הראשים. בקנאה מיוחדת שם לבו לקסם את עבודת־האלהים הלאומית, והשיב אליל־הרומא הקדמונים ורתיהם אל פגם, אולם כל שאיפותיו האלה לא מבטלו את ההנחות והזכויות שנתן יוליום קיסר ליהודים. אבנוס אהבה יתרה לא רחש לב אבנוסמוס ליהודים. כן הלל את קלבריוס נכרו, שעבר על ירושלים ולא הביא קרבן וחבה לאלהי ישראל (1), בעוד שהוא בעצמו לא עזב במסעיו בארצות המזרח שום אלוה לאומי שלא כבדו בהקרבת זבחיו. אולם בו בזמן היו מקריבים זבחים בכל יום על הוצאותיו במקדש ירושלים. גם ליביה, אשתו של אבנוסמוס, היתה מגדבת, לדברי פילון, דברים יקרים ומנחות לבית המקדש וגם שאר בני ביתו של האימפרטור היו עושים ככה. בסבלנות יתרה היה יודע לתת סהלכים בפועל לזכויות שנתן יוליום קיסר ליהודים; ביחוד שם לב לחקי השבת של היהודים ואמר להביאם ולהוסינם לדין מן השעה התשיעית בערב שבת ואילך. כן תמיד הובלת כסף

נדבותיהם ירושלימה, והיה מגין על בתי כנסיותיהם. ביחוד הרבה חסדיו ליהודי עיר הבירה. פילון, שהלך בשליחות אחיו לאלכסנדריה ללמד סגנונה עליהם לפני קליעולה, מסיף בדבריו על יחס אבנוסמוס ליהודי רומא, לאמר:

„לא נבחר סמנו שהיהודים שכנו בחלק גדול של כרך רומא מעבר לנהר טיבר. רובם היו משוחררים (ἀπελευθερωθέντες), לפנים הוכחו לארץ איטליה בתור שבויים, ואחר כך קורא להם דרוד סאת אדוניתם, הודות לחייהם במדות אבותיהם וכמנהגיהם. גם ידע כי יש להם בתי-כנסיות, שבהם יתאספו, ביחוד ביום השבת, לשמוע דבר מתורת אבותיהם. ידע שהם מאכפים כספים על שם הבכורות וישלחום על ידי אנשים ידועים ירושלימה, להקריב בעדם קרבן וזבח. למרות כל זאת לא גרשם מרומא וגם לא שלל מהם את זכויותיהם האזרחיות ברומא, כי גם הוא היה ניסח אל האומה הישראלית, ולא הוציא כל חדשה (כלומר: לא חדש מאומה בזכויות וחקים שנתן להם יוליוס קיסר) בגזע לבתי כנסיותיהם או אספותיהם לשמוע אל דבר ה', ולא התנגד למאספי הכספים בשם הבכורות" (1).

בימי אבנוסמוס פרחו רומא ותחי מרכו כל האיץ, לא רק ביחס הפוליטי, כי אם גם בערכה הרוחני והמסחרי. גם מספר היהודים שם ומצבם היה הולך וגדל. — בתי-כנסיות רבים נוסדו בדרור ההוא. ביניהם ראוי להזכיר את ביהמ"ד הכנסת האבנוסמית והאגריפי, שנקראו כן בלי ספק על שם המלך וחתנו. ואולי יש ליחס לדרור ההוא גם יסוד ביהמ"ד הכנסת הבולומני, הנושא עליו את שם בולומניוס, הפריפקט בסוריה, שהיה נושא חסד ליהודים ומיטיב להם בימי משרתו.

עוד מופת אחד על כך קהלת היהודים ברומא ועל מצבה או הננו רואים בעמירתם להגן על עניני ארץ אבותיהם. בשנת ג' אלפים תשנ"ו הוגש לחצר המלוכה ריב יורשי הורדוס על רבר משפט המלוכה. חמשים זקנים נשואי פנים באו מיהודה בבקשה להסיר את בני בית הארומי מכסא המלוכה. בפעם הראשונה

Philo, Legat. ad Caj. § 23 (1)

הגנו רואים את הקהלה הישראלית כרומא עוסרת להגן על עניני ארץ יהודה. שמונת אלפי איש לוו את וקני עם אל מסגר אפולון, אשר שם היה על המלך לחרוץ משפט על גורל ארץ יהודה. כדרשתם ו להסיר את האדומים ממלוכה, נגלתה שנאתם הנמרצה של היהודים לבית הורדוס. אריסטובולוס ואלכסנדר, שני בני מרים החשמונאית, היו חביבים על יהודי רומא לא פחות. מטה שהיו שני האחים האלה אוזבים על העם ביהודה. אחד הנבלים לא נסנע מלהשתמש באהבת העם לשרידים האלה כמספחת החשמונאים ויקרא בשם אלכסנדר. בצירון ובקריסה מצא לו מצודים בזכותו, וימנע לבא רומאה לדרוש את זכויותיו מלפני הקיסר, אחרי שנתאשרה צאת הורדוס. יהודי פומיאוולי צהלו לקראתו ואין קץ להכבוד והאהבה שוראו להגובל הוזה, ונסיעתו בן הנמל עד הבירה דמחה לתהלוכה מריאומפליה. אולם בידי אבגוסטוס עלה לגלות את רמאותו ופחוותו ולענשו קשה. —

גם שאר בני הורדוס נתחנכו ברומא, אולם לב העם לא רחש להם אהבה יתרה, כמו שדראה בפועל בהשתדלותו להסיר את צאצאי הורדוס מכסא המלוכה. בשעה שהגישו את ריב האחים יורשי הורדוס — ארכילאוס, אנטיפס ופיליפוס — אל משפט אבגוסטוס⁽¹⁾.

בן נ"ו שנה היה מקביום כשבתו על כסא אבגוסטוס הגדול. — ממבעו — אומר מציטוס — היה איש רע, הוא היה כחמכר להאזתיו והפכפך בכל מעשיו. כל כוהבי תולדותיו מתקשים בהגבלת אופיו כראוי. כל בני דורו מכנים אותו, העצוב בכנייה הארס⁽²⁾ (Tristissimus hominum), יותר ממנו בעצמו הויקור הקרובים אליו ופקידיו. מיבריום בעצמו היה משתדל להקל ולטול מעל נפשו את האשמה. הוא היה רק המניע, הסבה לעושי רצונו. כל קרבנות אדם שנפלו חלל מזדונו של מיבריום נובחו בידי הדילמורים, שנתרבו כל כך והתפתחו בימי ברומא, ובידי המינימוס.

(1) רכרי ימי ישראל נרשץ (בהרנוס עברי) א' 511 ואילך; יוספוס קדמונית. XVA א' ג', ופלהמות ההורים I ל' א'.

הקיסר בעצמו היה מעמיד פנים כאלו צר לו על כל הקרבתות
ההם, בבואו להנהיג את גזרת עונשם לכות. גם היה עונש
לפעמים את הדילטורים והמאשימים בעצמם, אולם מקרה כזה
אירע רק לפעמים רחוקות ועל הרוב היה נוטה חסד להם.
הדילטורים היו — לפי רברי סיניקה — כלביו האוהבים שכלכלם
בבשר אדם. מיכריום דאג הרבה לטובת עיר הבירה. על פי
פקודתו הפקדה ברומא אנדרה של חמשה קונסולרים, המתוארים
בשם: *Curatores alvei et riparum Tiberis* להגן על שמך
נהר המיכר. כמובן היה זה טובה גדולה ליהודים, שרובם גרו
בחוף הנהר וסבלו הרבה משמפי מימיו כפעם בפעם.

שינים אחדות אחרי עלות מיכריום למלוכה, בשנת ג'
השמי"א, באה צרה גדולה על הקהלה הישראלית ברומא וכמעט
שלא נכחדה כלה. ברומא גרה מטרונה אחת בשם פֶּבְלִינָה עם
אישה כמֶטְרֶנוֹס, איש אחד רִיצִיוֹס כוגדום, שחשקה נפשו בפבלינה,
ולא יכול למשכה ברשתו בשום אופן, שחד על ידי שפחתו
המשוחררת, אִידָה, את אחד כהני האליל איסים בחמשים אלף
אורכמונים, ויבא הכהן אל פבלינה, ויגד לה ויבטיחה כי האליל
אֶנְכִי הביע את חשקו בה. ויהי בבוא פבלינה, בהסכמת אישה,
אל המסגר, היה מוֹקְרוֹס תחת האליל אֶנְכִי... נאשר נודע
הבעשה למיכריום הלה את המשוחררת, אידה, על עץ ואת
מסגר איסים נתן וישלך את פסל האליל אל המיכר. עוברה זו,
קצות אמונתה של פבלינה ואישה, הראתה עד כמה תחלו עבודות
אריצות המזרח ומנהיגיהן להתפשט בתוך המפלגות העליונות שבעם.
הנטיה לקסמים, כשפים ונחושים היתה הסבה להוצאת נזרת
הגרוש ברומא על כל בני אמונת המצרים, על המהנדסים,
התוכנים והפלוסופים. יחד עם זה יצאה גם גזרה נגד היהודים,
אחר שזיהו בכח כל מאורע קל להוציא חשד על הדת הישראלית,
בהוציא אחת מרתות המזרח, שהחלו להתפשט ברומא במדה יתרה,
נגד רצון הממשלה ולטרוח התנגדותה לזה. פוחזים אחדים, שצדה
להם אדמת יתורה לתעלוליהם, באו רומאה, בהרגישם, כנראה,
פה שרמה רחבה לעבודתם. אחת המטרונות החשובות, פֶּבְלִינָה,
אישה המיסור מטרונים, שהיתה נוטה אל היהודית, נפלה ברשת

בסנו לה הפוחים, אשר ידעו לנצל את כספה ויקרותיה בתור כנחה לבית המקדש בירושלים. הדבר נודע, וכל הקהלה נשאה עון יחידים, חזון לא יקר בהסטוריה הישראלית. על פי גזרת הכניסוס היה על כל היהודים לעזוב את רומא ואיטליה, אם לא יעזבו את דתם. חפצי הקדש והכלים של בתי הכנסה לוקחו וגשרפו. ארכעא אלפי צעירים המוכשרים לפי שנותיהם לשאת נשק הורמו מתוך עדה ישראל וגשלחו לאי ברדיניה להכניע את השורדים, ואם יאבדו מסכת קושי האקלים אין רע"י. רבים מהם התנגדו וימאנו להלחם כיום השבת ויענשו קשה. גזרת שיכריוס היתה הראשונה להפריע את היהודים לקום את דתם כמעט המלכות, הקריבליניות של יוליוס קיסר ואבנוסמוס, שנתנו להם רק על היותם יהודים, נלקחו מהם בפעם הזאת גם כן על היותם יהודים. לא החפץ לגייר את היהודים ולהכריחם לקבל עליהם את עול דתם האלילית הביא את הרומאים לידי רצאת גזרה זו. היא היתה תוצאה ישירה מן השטירה העצמית, דאגת הרומאים לנפשם, לדהם שהתחילה להתרופף, כנראה מטעשה פולכיה, אצל הבפלנות העליונות, מפלגות המיוחסים. גזרת הגרוש מאיטליה ומרומא בלבד מראה על דאגת הרומאים לדהם ולא על דברים אחרים. גם ספק הוא אם יצא הגרוש מאיטליה לפועל. פלכיוס ומכיוטוניוס מדברים רק על תגרוש מרומא. אמנם יש עוד טעם אחד בגרוש זה ובגזרות המעיקות בכלל שיצאו בימי מיכריוס על היהודים. כיואנטס, המיניסטר הראשי, חבל מוטוה על היהודים העומדים לשאן על דרכו ועל דרך המיניסטר הרומאי לפרוק את יול הקיסרים. היהודים היו כח הגון והמיכה גדולה לשלפון וקיסרים בממלכת רומא. ובכן ראו סיאנוס וסיעתו, כי לפני נשחם אל משרתם עליהם להרחיק את הככשולים, להסיר את אחד היסודות שעליהם מהבסמת הקיסריות. אולם אם עלה כירי המפלגה הזאת להוציא חקים קשים על היהודים, הנה היה כח אחד, כחה של המסרונה אנמוניה, להפריע את החקים הקשים בלצאה אל הפועל.

אנמוניה היפה הייתה אשת דרוסוס, אחי מיכריוס. ואצ
קלבריוס, שהתקשר אחר כך. אביה, המריאומכיר מ אנמוניוס,
היה אוהב את היהודים וביתור היתה גדולה אהבתו להורדוס,
אהבת-אנמוניוס ליהודים עברה בירושה אל אנמוניה בתו, שהיתה
מגינה עליהם המיד, וביתור שמה אהבתה וחסדה לבית הורדוס,
וכפעם בפעם היתה מצילתם מרעות רבות ומסוכנות. יועצה
ומדריכה הראשי היה אחי פילון, אלכסנדר מיכריוס היהודי,
שנשא אחר כך משרה הגנות בימי ממלכת קלבריוס. פעולתה
והשפעתה של אנמוניה על מיכריוס היתה גדולה מאד. על ידה
היה רב גם כה היהודים ברומא, אשר רבו ועצמו מאד והיו להם
מגנים רבים בחצר הקיסר מבני-בריתה של אנמוניה. בהיות
יהודי רומא משען עז להחמון הרומאי הכללי והעומדים ראש
המפלגה ההמונית, היו שנואים להאריסטוקרטיה הרומאית, שראתה
בהם אבן נגף על דרכה. וסיאנוס, שהיה חושב אז לשלוח יד
במיכריוס ורצה למשוך אחריו את האריסטוקרטיה, הוציא בשעם
זה חקים מעיקים נגד היהודים, ועוד גזרות רבות היה ברעתו נגד
עליהם, אך העת לא היתה מוכשרת עדיין להוציאן לפעולות.

וכאשר התרחק מיכריוס בשנות חייו האחרונות מרומא ויהודיו
על האי היפה קפרי, כי קצה נפשו בבני אדם ויהיו לו לרא, ו
ומשם שלם במלכותו על ידי הסינטוס, חשב סיאנוס כי עתה הגיעה
העת להוציא את מזמרתו נגד הקיסר אל הפועל בעזרת האריסטוק-
רטיה. אלכסנדר מיכריוס היהודי יועצה של אנמוניה גלה את אנה
על רבר מזמרתו של סיאנוס והסכנה המרחפת על הקיסר, והמהר
אנמוניה והכתוב אל מיכריוס לקפרי והגל את אנה על כל המעשי
ההם. במצוה מיכריוס היה על הסינטוס לשום את סיאנוס ככלא,
אולם אותו הסינטוס בעצמו שלפני שעה אחת כרע לפני סיאנוס,
לא הסתפק בענש חזק, והמיניסטר וביתו הומתו, ואנמוניה גדלה
מאז עוד יותר והשפעתה על מיכריוס ונכרה המולך אחריו היתה
רבה מאד עד בוא קצה הגורל, כשנטה נירון קיסר את דרכי הנהגתו.
על ידה נהגו היהודים ימים רבים מזכותיהם המיוחדות.

אחרי מות סיאנוס השיב מיכריוס ליהודים את כל זכויותיהם
במקדם, ויכתוב אל פקידיו לכל ולחצו את בני ישראל ונס

התיד להם לשבת ברומא, היהודים החלו לחרור עוד הפעם אל חצר המלכות בעזרת אנשוניה, ואולי היתה עמה גם יד אנריפס לעשות לטובת בני בריתו. היחס החורג של היהודים וחצר המלכות ברומא בימים ההם והנאי חשיבותם נמחרים כעיני ההסטוריה וקשה לה לפתורם, כמו שקשה לברר בכלל הפרטים של מסתרי החצר הרומאית בזמן ההוא, במספר הענינים גדולי הערך ההם תופסים מקום גם מאורעות אנריפס מיום כואו רומאה עד צאתו מנגה מעומר בכתר מלכות-יהודה.

כשהמית הורדוס את בניו הגדלים לו ממרים החשמונאים והיה מוכרח להחזיק ערבון ברומא, שלח שמה את אנטיפטר כבורו, ואחרי האשימו גם את זה, כי השתתף עם אקקה, שפחתה המשיעברת או הבישוחרת של ליביה אבנוסמה, לשלוח יד באביו, הור ושלח למסרפולין את בני בניו שהמית.

אנריפס היה בן אריספובלוס ונכד מרים, ודם יעקב ועשו, דם החשמונאים והורדוס האדומי, גזל בעורקיו. יחד עם בני המלכים, בני הברית או הנכגעים, גדל אנריפס את נערי ממשחת המלך. זה היה אחד ממכשירי רומא בהנהגותיה עם העמים הסרים למשמעתה, בהנחה מין חצר מיוחד מבני מלכי העמים ההם המגדולים והמהונכים על פי רוחה, המורגלים בנעוריהם, בשרהם לפני בני ממשחת המלכות, להיות עבדים גרועים ומכונים ביראת הרוממות על מושלי רומא ושריה. כן היה גם אנריפס, על פי השתדלות אנשוניה, חבר לדרוסוס בן מיכריוס וימשרת לפניו.

כל זמן שהיתה ביריניקה אמו, ידית אנשוניה, בחיים, היתה הנהגת אנריפס טובה והוצאותיו מצומצמות, אולם אחר כך החל לפזר את ממונו לאנשים גלולים וחוללים, בלי כל הבחנה, מהאחרו הגדולה לעלות מעלה, כהורדוס וקנו פזר גם אנריפס את כספו רק להנאת האנשים, שהיה יכול לקנות מהם איזו תועלת לעיני תאוותו. לא כסף מושלך לחלוטין או מפורז בלי כל חשבון היו הוצאותיו המרובות, כי אם כסף של שחוק רבומל בגורל, אשר כפי החשבון יש לקנות, כי הצא מסגו אינו תועלת רצויה.

חיים של פורנות וקלות הדעה בלי השבון ומשפט אקדרי את כל רבושו. בהחלה היו נושיו חסים עליו ולא כעוהו. אולם אחרי מות בנו של טיבריוס, והקיסר צוה לכל ידאה לפניו איש מידידי בנו, פן יזכירוהו את אבדתו, הוסר חסרו נם מעל אנריפס. אז שלחו הגושים כל רסן טפניהם ויחלו לרדפו, עד כי נאלץ להחיש לנפשו מפלס מרומא, ויכתר מחמת טשוי-רודפיו במצודה בארץ אדום, ובצר לו קץ בחייו ויאמר לשום קץ להם. ויהי כי נודע הרבר לקיפרום אשרו ותכתוב אל הורודיה אחותו, היא אשת הורדוס המימדרכום בגליל, ותבקשה לבא לעזרתו ולהוציאתו מן המצר. וישלח הורדוס ויקחהו למכניה ויפקידה לשר המסים, או למשרה אחרת מעין זו, בשכר ידוע.

ויהי היום והורדוס ואנריפס ישובו בצור במשתה היין, ובמבול לב הורדוס ביין החל לחוכיח את ניוסו על פניו על היותו בשפל המדרגה ותלוי בו. ויחר אף אנריפס ויעוכהו וילך לו אל פוספוניוס פלקוס, יורד מיבריוס ונציב טוריה. סביטוניוס, הסופר הרומאי, מספר: על פלקוס, שפעם אחת ישב מיכריוס — המכונה כפי תליו ביכריוס (שבור = *Biberius*) על שם תאוות העזה לשכרון — ביחד עם פלקוס ופיסין ועסקו בחבור הקיסר בשביל ריפורמה במנהגי הצבור, ועברו עליהם שני ימים ולילד אחד באכילה ושתייה, בלי ספק נשמרה אמונת ידידותם של פלקוס ואנריפס עוד מן הזמן ההוא שהיו שניהם ברומא.

ובימים ההם ישב אצל פלקוס גם אריסטובולוס, אחי אנריפס; וכראות אריסטובולוס את ידידותם של אנריפס ופלקוס וכי קבל הנציב את ידידו בסבר פנים יפות, קנא באחיו מאד ויגמר בלבו להסיר לב פלקוס מעליו.

ולביתו של הנציב היה מסור אז משפט הריב בין הצידונים והרמשקים, ובראות האחיינים את ידידותו הגדולה של אנריפס עם פלקוס, שחדוהו כמסון וגם הבטיחוהו דרבה אם יעמור על דרם, אריסטובולוס לא אחד מגלות את און פלקוס על זה ויגיש

אנריפס מסוריה, ויבא לעיר פטולוסאידה ושם התהלך ביחד עם כרסיוס עבדו, ומתו מלא מחשבות למצא מוצא לכסף בהלואה. ובעיר ההיא ישב אחר ממשוחררי אנמוניה, שקבלה במתנה מכיריניקה, אם אנריפס, ושמו פרומוס. ויבאו אנריפס וכרסיוס אל פרומוס וישאלו נסנו שבעה עשר אלף וחמש מאות אדרכמוני אתיקה, בחתכם את השמר על עשרים אלף. בהיות הכסף בידו חפץ אנריפס להחל פעלו במצרים, אך היה אנום לבקש לו כפלם מפני נושיו הפרטים ומפני שר נגזיר הסלוכה, שנשה בו שלש טאות אלף אדרכמוני זהב, ויבא לעיר הקטנה אנטירונה, היא העיר, ששקה אבנוסמוס נוספות על טלכות הירדוס, אשר הסב את שמה אנריפיה על שם חתן הקיסר (1). ויורע הרבר להפוקסמור כיבנה ויבא לאסרהו בשעה שהיה מוכן ללכת האניה שבורה לאלכסנדריה; ויהתפש אנריפס כאלו חפץ הוא לשלם את חובו ביום המחרת, ובלילה כרת את עבותות העונן של האניה ויברח לאלכסנדריה. כבואו שמה החל לחשוב מוזות למצא כסף גם הפעם, ויפן אל נשיא היהודים, הארברכוס, בעיר ההיא. אל העשיר הגדול אלכסנדר, אחי הפלוסוף פילון. אלכסנדר היה ממשוחררי אנמוניה והיה מכיר את אנריפס ואת מצבו מקורם בחצר המלכות ברומא וילדותו סך גדול, רק בתנאי כי תהיה נם אשתו על השמר. כנראה היו לה נכסים בפני עצמה, שלא היו שיכים לאישה. בכסף הלואה זו שב אנריפס רוממה וישלח בדרך אנרת אל סיבריוס לאי קפרי בבקשה לראות פניו. סיבריוס קבלהו בסבר פנים יפות. אולם כבוא אליו השמועה כי חייב אנריפס לנגזיר המלכות וכי נמלס מאנטירונה מבלי לשלם להשרים את אשר נשי בו, שלחהו בעל פניו כאמרו שכל יוסיף עוד לתראות אליו אם לא ישלם את כל הכסף המגיע ממנו. בראות אנריפס כי כלתה אליו הרעה, פנה אל מנינתו ההמיתית, אל אנמוניה, והיא המהה אליו את חסרו של סיבריוס, וגם מנדה לחוסה בצל נכרו של הקיסר, נידון סיבריוס, תחת היותו חוסה מקורם בצל בנו של הקיסר, דרומוס. אולם אנריפס נתן

הותרון לקיום, בן גרמניקוס, על פני נכדו של הקיסר, בה
בתחילות החבולות אנריפס, שלא קטנה היתה פעולתו, לטרם
סגירה דלה בית טיבריוס ופתיחת בית גרמניקוס, כמו שאוטר
מצינוס, בהיותו קרוב אל הקיסר ומשתמש בחסרו, הנקל היה לו
למצא כסף מחדש, וכל מה שהיה מכנים היה מוציא לפאר את
קיום ולהגדיל כבודו.

ויהי היום בשבתו בטבת מרעים במשתה (1), ויהמלכו טפי
אנריפס דברי חפצו, כי המדר שקיעת שמשו של טיבריוס והנתן
מלכותו לקיום קליגולה המושב ממנו. הרברים הגיעו לאוני טיבריוס,
ואנריפס הושם בכלא. עברו כששה ירחים וטיבריוס נחנק
בכסתות יצועו בידי מיניסטריו ונאסנו טקרונוס, שנשאר על
מטרתו גם במלאכת קיום, ואנטוניה הושיבה את קיום על כסא
המלוכה ואת אנריפס הוציאו לחופש, ומבית האסורים יצא למלך
בארץ יהודה, הודות לאהבתו של קיום, שנחן לו גם נחתנה
שרשרת זהב שמשקלה כמשקל האזיקים שהיה אסור בהם בכלא,
ועוד גדלה ארץ מלכותו ורחבו נבולותיה מנבולות מלכות יהודה
בימי הורדוס וקנו.

קיום קליגולה נשתגע זמן מועט אהרי עלותו למלוכה.
בשלושת רבעי שנה עלה בידו לפזר את כל רכוש ננו
המלוכה, שנתאסף הודות לחסכונו של טיבריוס. אחר כך
החלו הדיעות ומיתות והחרמות נכסים לאוצר המלוכה שנתרוקן.
זמן מלכותו הקצר יוכל להחשב לאחת התקופות של צרות ורעות
בהיסטוריה רומא, אכזריותו של הקיסר הזה לא ידעה כל גבול.
בבקר צוה להמית צעיר אחד ובצעדים הזמין את אביו אל ארוחת
המלך. דעת הקהל ברומא היתה מאשימה בזה הרבה מאד את
אנריפס המלך, שנשע לארצו רק כעבר שנה תמימה אחר שנחקר
קליגולה, והיה מבקר ברומא פעמים רבות. אורו ואת ירדיו
השני של קליגולה, את אנפיוכוס מלך קסגיניה, היו חושבים

(1) יופוס, מלחמות היהודים ב' ש' ה'; ובקדמוניות (י"ח, ח' ד') מספר
מלכיות כי הרבר היה בעבור אנריפס עם קיום במרכבה בחניצות רומא, וזה רחוק,
אנכס שידבר דברים כאלה בלי השפעת היין וגם שיגיעו לאונן הקיסר.

לסדרי הקיסר באכוריה (1).

אחד משגעותיו של קליגולה היתה רדיפתו אחר כבוד אלהים, והתחל שטיבריוס היה מרחק טיה וגם הסיר את הצעת הכניסום לכנות אחד סחרשי השנה על שמו, כגו שכנו לירחי ויליוס ואכנוססום על שם הקיסרים הקדונים בשאלו: ומה תעשו אם כן כשיקום הקיסר השלשה עשר? — הנה קליגולה היה נוהג את לבו כלב האלהים והיה מכריח לבנות בכל כרחבי ממלכתו בתי מסגד לשמו ולהקים בהם את פסליו ולהקריב ולהשתחוות להם, נכיות יהודי רומא לא נשתנו; הם לא סבלו, כנראה, משגעותיו של קליגולה יותר מכל יושבי רומא. אולם ביהודה היתה עתירה להתפזר מרידה, אחרי שלחו שטה את פטרוניוס עם מחנה צבא להקים בחוקה את צלמו כהיכל. רק הדרות להזיזותו של נציב סוריה וירידותו של אנריפס עם קליגולה לא הוצאה הפקודה אל הפועל. (פלביוס) מספר כך על דבר במול הגדה על ידי אנריפס: כשנתן קליגולה צו לפטרוניוס להעמיד את פסלו במקדש ירושלים, היה אנריפס יושב ברומא, זמן רב לא יכול אנריפס להתנחם ולא ידע איך לקדם את הרעה; לבסוף גמר לבנות באופן זה: הוא עשה משתה גדול ומפואר בביתו לכבוד קליגולה, וסכום גדול הוציא למען הפליא את האורחים ברבוי המאכלים וכמוב מעמם ובחמדת הכלים. ויהי כמוב לב קליגולה בין פנה אל בעל הבית ויציע לפניו לשאו. מסנו דבר, בעד הכבוד הגדול שעשה לאורחיו בסעודה זו, ויבטיחו מראש לקים את כל בקשותיו אם רק יהיה בכחו למלאותן. אנריפס הבין את אשר לפניו ולא סרר להשתמש בהצעה זו, וישתכס מסנה באמרו כי רב לו רב החסד שהואיל הקיסר לעשות עמו עד כה. משתוסם על מהר לבו של בעל המשתה החל קליגולה לפצור בו ולדרוש בתקף, כי יבחר לו דבר לשאל מסנו. ואז כמו רק להפיק רצון הקיסר בקש מסנו אנריפס לבטל את גזרתו להציב את פסלו במקדש ירושלים. אנריפס שם נפשו בכפו בשאלתו זו. אולם

(1) Dio Cass. 64, 24.

(2) קדמוניות "ח"ה; בפילון כמסור באמין אחר, עיי' 11-95 S. 95 et ad Cajam.

קליגולה נרעש מהומתו של השואל בקשה כזו לטובה הכלל ולא לטובתו הפרטית, וגם כוש מפני הקרואים לבלתי קַבֵּם את מאמרו ולבלתי עשות את הבקשה, שהיתה תוצאה הפצרותיו הוא בעצמו, ויכתוב אל פטרוניוס לחרול מקיום מצותו, ואם כבר הקסד פסלו בהיכל הדינה מצותו להסירו משם בלי איחור. הרבר היה נגמר בשלום לולא באה אליו אגדה פטרוניוס, עוד במרם הגיעה אגדתו ירושלמה, ובה מודיע פטרוניוס על דבר מרידת היהודים ומאונם לתת לשום את פסל הקיסר בהיכל המקדש. כחדות אפו מהר קליגולה ויכתוב לו דברי רגז, ויזהירנו למחר להוציא את נגרתו אל הפועל.

בשוב אנריפס ליהודה לקחת את רסן המלוכה בידו, אחד שבתו ברוסא שנה המימה, למיום עלות קליגולה לכסא, עבר דרך אלכסנדריה. ויקחו היונים איש חבר דעת וישימו כתר נָיֵךְ בראשו וסעטה מחצלת על שכמו ושום בידו, במקום לבוש ארמון ושריבים, וירכיבוהו ברחוב העיר וגערים שובבים רבים אחריו וסקליהם בידיהם, בתור חיל המלך, וכזה שחקו על אנריפס. אחר כך התנודרו היונים ובמשך ירחים שלמים רגזו ביהודים ויגזלו ויעשו כל תעבה, והגציב פלקוס היה בעזריהם, ויגרשו את היהודים למקום הרבע שהתנודרו בו בראשונה ולהוסיף להבעיסם הציבו פסלי קליגולה בבתי הכנסת. אז שלחו היהודים מלאכות, שבראשה עמד הפילוסוף פילון, אל קליגולה, וגם היונים שלחו מצדם את אפיזון צורר היהודים בראש מלאכותם הם. על דבר המלאכות ההיא נשאר לנו ספרו של פילון. קליגולה קבלם בעת שהיה הולך לפקוד את גניו ופרדסיו ויטלטלם במקום למקום ויפזזם עמם הכלים והוללות למדי ויוכיחם על כעריהם, על בלתי הבדום את ערך אלהותו וקדושתו, ויתפאר סחם בלי כל תוצאה ברורה, ובחסותו צוה להקים את צלמו במקדש ירושלים; רק יהודי רוסא, וכן שאר הקהלות הישראליות שכגולה, נצלו סגורה זו.

במת קליגולה על ידי כיריאה היתה גם הפעם יד אנריפס לקצר את קלבריוס, אחי גרמניקוס וכן אנטיגניה. הסינפוס התנגד לבחירה זו, אולם לא העיל דבר. והפעם אָסֶת אנריפס מת.

שאסרו עליו שהוא „מורה האכזריות“ (1). אנריפס היה ברומא בעת הריגת קליגולה. לפי רברי פילון ופלביוס בא שמה לרגל נזרתו של הקיסר להקים את צלבו בחיבל. אולי היו לו גם פניות אחרות בנפיעתו זו לרומא. בימים ההם סתה אנטוניה ורוב מקורביה מתו או נצזרו לכל עבר, איש עצתה, אלכסנדר, מי שנבחר באלכסנדריה לארכיכוס או נשיא היהודים, נשאר בכלא ברומא (2). הנקל היה לפחד מפני שנוי מצב היהודים על פי הקיסר המשוגע ולירא מפני חזרת זמנו של מיאנוס. קשה מאד לשער עתה כמה היה קליגולה מרשיע אליו האריך ימים. וקלבדיוס, שמקורבי אנטוניה והיהודים היו בעוזריו להמליכו, היה מוכרח להכיר להם טובה. את מלכותו פתח קלבדיוס בפקודת כבלנות (3) לכל יפריעו את היהודים בכל ארץ מלכותו מלחיות על פי דתו אבותיהם ולכל ישתמשו לרעה ברצונו ובמחשבתו הטובה, לכל יבזו הרומאים את „נחושי“ עמי הנכר ולהסתפק בשמירת דתם הם בלבד. ריאון כותבי (4): „גם הרחיב (קלבדיוס) את ארץ ממשלת אנריפס, שהיה אז ברומא ועזר לו להתקסר, וגם נתן לו הכשיטי קנסול; להורדוס אחיו נתן הכשיטי פריטור יחד עם משרה; וזאת הרשה לשניהם לבא אל בית מושב הסינאגוג ולהורות לו בלשון יונית“.

הקיסרים היו מכתירים עצמם, בהראיתם בקהל קלצת מלכים ונשיאים נכנעים, ובימי חג היו מרשים לאחדים / שום גם תויימשרה רומאית עליונה על תנותיהם. ולאנריפס נתן קלבדיוס הרשות להתקטט בקו של קנסול, שהיה רק אות כבוד בלי כל משרה, ולהורדוס אחיו — בקו של פריטור. כן גם דרשיון להורות לו בלשון יונית מכואר על פי החק, שאסור היה לדבר בהסינאגוג בלשון אחרת, וזאת רומאית, רק את אשר ירשה הסינאגוג במקרים פרטים.

למרות כל השלוח שהיתה במלכותו של קלבדיוס לא נמלטו בכל זאת יהודי רומא מגזרה אחת. בשנת תשע למלכותו נבגרי

(1) יוספוס, קדמוניות י"ט א—ד, (2) שם, י"ט ה', (3) שם י"ט ה' ב—ג.

(4) Dio Cass. LIX, 1 (4)

בתי הכנסת של היהודים ונאסרו אספותיהם לעבודת אלהים, דבריו בסימניו נרש קלבריוס את היהודים ברומא על הפרעם את הכנוחה, כי "נתעורר לזה מאת אינה כשיחי ידוע" (1).

הכנה לזה היו דרשות הנוצרים ויכוחיהם עם היהודים על בלתי האמינם בעקריותם. הנוצרים, שרובם היו יהודים או בתיהדים, לא נהפדו עדין כימים ההם לכתה מיוחדת והיו בתאחדים עם היהודים הנאמנים לדתם בכל עסקי הצבור. הם היו מבקרים בבתי הכנסת (2) והיו נוטאים עליהם את עול המשרות בהנהגת הכתים והם והיו בתאחדים עם היהודים בעבודת אלהים. בדרשוניהם היו משהדלים להוביח את אמתת עקריותם, כשהיו עוברים לפני התבה היו משנים לצרכם דברים אחדים הנוגעים למינים בתפלה, "שמונה עשרה", ועל זה רומא מאמר התלמוד: טעה בכל הברכות כולן אין מעלין אותו, בברכות הכינין מעלין אותו, חיישינן שמא סין הוא" (3). ריב דוקמי כזה התפרץ, כנראה, באחד בתי התפלה ברומא ויפריע את הכנוחה במדה כזו שהגיע הדבר לאוני קלבריוס. האחרון נתן צו למשטר העיר להנהיג סדרים ולענוש את הנוטאים והממדינים הראשים, שנגזר עליהם לעיוב את רומא. אחד המנהיגים הראשים ההם מצד הנוצרים היה עקילס ופריסקלה אשרו שמצאם האפוסטול פבלוס בקורינתוס, "כי מאת קלבריוס יצא צו אל כל היהודים להקלות מקרב רומא ולעזבה" (4). אולי יצאו גם יהודים רבים ברומא ברצונם, אחר שחסרו להם, על פי הגזרה, בתי תפלה ועבודה. ריאון אומר (5): "אחרי אשר נתרבה מאד מספר היהודים ברומא עד כי לא היה אפשר לנרשם ברומא בלי רעש ורנו, לא שלחם קלבריוס מקרבה, כי אם אסר עליהם להתאסף יחד ולחיות על פי דתיהם".

אולם הכנוחה והסדר שעשה משטר העיר לא האריך ימים.

Suet, Claud, XXV: Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes urbe expulit.

(2) ככלי, ברכות כ"ב א'.

(3) Acta ap. XVII, 4.

(4) Acta ap. XVIII, 2.

(5) Dio Cass, 60.

כשנת נ' תרצ"ט הובא פבלום האפוסטול שבני רומא, לעשר מאשינו ושם המיקר. בבוא לפוטואלי קבלוהו הנוצרים בכבוד איש צבא (1). הוא היה שואף זה זמן כבר ליפר ברומא כהוך הקהלה הישראלית כנסית נוצרים-יהודים. כל מנמת אגרתו אל הרומאים לא היתה אלא זו, והיהודים המתנצרים, ומספר רב של אליילים מתיידיים או מתנצרים, היו היסוד העקי שעליו נתבססה אחר כך הפבליות. על פי האגדה בא יחר עם פבלום רומא, גם פטרוס או שמעון פיפה. גם האגדה הישראלית יודעת לספר דברים ארים ומפליאים על דבר ישיבתו של פטרוס ברומא (2). במלכות גירון היתה הקהלה הישראלית שוקמה ובוחת. פופיאה המלכה, אשת גירון, היתה נוסה אל היהדות; פלביים קרא אותה כשם "ראת אלהים" (θεοσεβής). היא היתה טגינה על היהודים, שאחידים מהם, כמו אלימרוס השחקן, היו אהובים מאד בחצר המלכות. פופיאה היתה מעבבת אצלה את הכהן הגדול ואת הגובר של בית המקדש, כשאקלעו לרומא. במוותה לא שדפו את נופה, כמנהג הרומאים, כי אם נקבר כהוקן בבשמים ובתפרוקים, כמנהג עמי המזרח.

השרפה הגדולה הגירוינית הויקה רק מעט ליהודי העיר בהיות רוב מושבותיהם מעבר לנהר טיבר. אולם בינתיים פרצה המרידה ביחודה ואפסינוס הגבור קבל על עצמו להשקימה, מה שעלה בידו רק אחר שלש שנים, בערך, של עבודה קשה. בעשירי באב ג' תת"ל נפל המקדש ומקצה שבועות אחדים עלה בידי מיטום ללכוד את כל העיר, לא נקל הוא לתאר ולשער את רגשות טכאוכיהם של יהודי רומא בראותם את חורבנם הלאומי והדתי כחנ נצחונו של מיטום בשוכו רומא. ויחר עם זה נדל אסונם בהאנסם, הודות לרגשות החמלה והרחמים, שהיתה

(1) Acta ap. XXVIII, 13-17

(2) ויליאם, בית המדרש ג' ס'; צונץ, לים ג' ש' ה'; סריל, כבוא למחזור כמנהג בני רומא ו'; אגרות סריל 1095; נידכן, Gesch. des Erzie-
hungswesens u. d. Kultus d. Juden in Italien 44.

מצטיינת בהם כל כך היהדות במשך כל הדורות, להשתרל בכל כחם בפדיון היהודים השבויים, שנמכרו לעבדים, אחרי השביע מימום את נפשו הצמאה לרסים ברציחות בלי מספר בדי אנשי חילו, ובשני החיות המורפות אשר ביניה. רק את הבהורים היותר יפים ובריאם אותם בזה לפאר בהם את חנ נצחונם בכואו עירי רומא, ואת רבבות האחרים הרג, השמיד בעברה ובאכזריות, שקשה למצוא דוגמתה גם בחיתו מרף. וואותי האיש שהיו אוסרים עליו, שהיה חושב לאבדה שאינה הותרה את היום שעבר עליו בלי מעשה מוב, אותו האיש עצמו הראה את עצמו פראי כל כך נגד היהודים, על היותם עם לבדד ישכון ובגוים לא יתערב, מה שהיה מעורר נגדם גם את כל המפלגות העליונות בארץ רומא. בין השבויים שהשאיר בחיים כדי לפאר בם את תהלוכת-נצחונם היו גם הנשיאים קנדי וכונבו פחדים.

אולם במדה שהגדילו הפארת חנ הנצחון ושמתו בה במדה השפילו בזה המנצחים את ערכם הם והדינו את כבוד המנוצחים וגבורתם. רומא, כי הרומאים בעצמם הרגישו בהרגשה אינסטינקטיבית את מעלה עם יהודה על כן גדלה שמחת נצחונם על העם הקטן הזה. קראו בספורי ההפסורים הקדמונים את פרשת השמחה ההיא, והלמדו להכיר את גודל העם הקטן הזה לעומת העולם האלילי הענק, שלא הבין ככל, כמו שלא היו מכינים גם צאצאיו של העולם ההוא במשך הדורות המאוחרים בהם הממוריה, מה הם עושים, כי ברוצצם את העם הזה בחמת רצח, הגה מרוממים הם בזה את מעלתו ומנחלים לו נצחון מרבי עולמי; במעשי אכזריותם הם מקימים מצבות נצחון לא לעצמם, כי אם לעוים נפשם, זה המנוצח המרומם.

שנים אחרות רצופות היו מסביעים ברומא מסבעות-זכרון מזהב, כסף ונחשת, לכבוד נצחונם של מימים. מעבר האחד של המבצע נמצא סמל בת יהודה השדודה, יושבת תחת המר, נוגה ושוממת וידיה אסורות, ועליה עומד רומאי, איש כלחמה, זקף בגבורה ונשען על חרבו, ומסביב לציור חרות: *Judea Capta*.

יהודה כשביה) או *Judea devicta* יהודה המנוצחת, ולפעמים נמצא התה הגבור הרומאי המונח יהודי שבו. עוד יש סמכויות, שמצויות עליהן אלילת הנצחון הכותבת את שם האימפרטור על המנן הנשען על התבר. שנים רבות אחר כך, כימי ממלכת מיסוס, נבנתה הקשת המפורסמת לכבודו, סקשה זו לא נותר שריד, אך הכתובת שהיתה עליה נשמרת בין אספת כתובות רומאיות, בכתב-יד אשר באחד מבתי התפלה ברומא. הוכן הכתובת היא: הפיגמוס והעם הרומאי, לקיסר מיסוס, בן אפסטינוס האלה, אבנוסמוס (=הנעלה, הנשא), כהן ראשי, שנהנה על ידי משרת הטריבונו זה הפעם העשירית, שהיה שר-צבא (*imperator*) בפעם השבע עשרה, וקנסול בפעם השמינית, אב לארץ אכית, (עושים זכרון זה) לנשיא, אשר במנות אכיו זכרוננו לזכר את האומה היהודית, ויהריב את ירושלים העיר, אשר כל שרי הצבא, כל המלכים, כל הגוים הקורסים יגעו רק לשיא או לא נסו כלל להבניעה. כימי סלכות דומיציאנוס נבנתה קשת אחרת, ששרידיה נשארו עד היום. הכתובת שעל קשת זו היא פשוטה: "הסיגמוס והעם הרומאי למיסוס האלה, בן אפסטינוס האלה, אפסטינוס אבנוסמוס". הקשת מתנוססת ברומא של *Via sacra*, המקום שבו עברו בעלי החג בבואם אל הפורום אל המזבח, שמה בולטת תמונת הובלה קרבנות; מקריבי הזבחים וקדומותיהם בידיהם, אנשים נושאי כלים ומנאי פירות, סינאורים יבוצים בקנותיהם, חילים ולוחותיהם של רשימת הערים הנלכדות ואתריהם פילים נושאי סגן. בין הצוירים האלה נמצא סמל הירדן המתואר בתבנית וקן שוכב נשען על פך עפר-מתים (=אונקת), הנשא בידיו שלשה חילים גבורים. ומעבר האחר, הימני, דמות מיסוס במרכבת הנצחון; אלילת הנצחון מעשרתו בור דפנוס ואלילת רומא אוחזת ברגן ארבעת הסוסים האסורים למרכבה. ומימינא — ססע אנשי צבא בלי כל נשק, וזרי דפנים על ראשיהם, וכיריהם כלי המקדש: שלהן הפנים, סנורת המאור עם שבעת קנה, והנצחות הכסף של הכהנים.

למזכרת הנצחון הקים אפסטינוס את היכל אלילת השלום (*Concordia*). אשר הניחו בו כל כלי בית המקדש. מלבד ספר

התורה ופרוכת המסך, המבריל בין ההיכל ובין קרשי הקרשים, שנשמרו בהיכל המלך.

על פי השמועה נודדו יהודי רומא כל הימים מלעבור דרך שער הנצחון של קשת-הימים המעידה על חורבן אוכמתם בימי קדם. ר"ר ברלינר⁽¹⁾ מתאמץ לבטל אמתת שמועה זו. אך אם לא שמע על זה, לפי דבריו, מפי מכיריו ברומא, אין מזה ראיה שאין השמועה אמת. הרבה דברים יוהר עקרים ויותר נעלים הנוגעים לדברי ימי עברם נשכחו לצערנו מיהודי רומא כדורנו, ואין זה מוביה כלל, כי כל אלה לא ארעו ולא היו. עוד עיברה הסמורית אני מוצא, שלדעתי היא מחזקת את השמועה הנזכרת — כשהיו ה"כהנים הגדולים", הפפאים, הנבחרים מחדש ברומא, מקבלים על עצמם איזה זמן אחר בחירתם את הנחנת העיר, היו עושים חג נהדר לכבוד לקיחת רסן השלטון בידם. בחג זה היו מתחלקות כל חברות העיר למקומותיהן זו בזית רחוב זה, וזו באחרת, על דרך התהלוכה אל בית ההפלה San Giovanni di Laterano, למען הביע להראש החדש את תודתן והבנעתן. בשמחה זו לקחו חלק, "ברצונם הטוב", כמובן, גם היהודים. "רצונם הטוב" של היהודים היה מהעורר, בלי ספק, ראשונה כלבות של אינם יהודים, וזה מקרה רגיל בהסטורית גלותו הארוכה של העם הישראלי. גם באירופה התרבותית בעשרות האחרונות של המאה האחרונה חזון נפרץ הוא לשמוע שעדה יהודיה באחת הערים לוקחת חלק, באמצעות ראשיה ורבה, "הנאור" בשמחה היוכל, וכדומה, של ראש האמונה השלטת, "ברצונה הטוב", ומנישה לו מתנה וברכה ראויה, למרות כל רגשותיו של אי-ידידות כלל אל "השיות הנדרות". אולם אם נחקור היטב נמצא כי דפוטציה זו, שלא ירעה כלל מן ההבנות לחג זה עד יומים בערך לפניו, נהגלה, "רצונה הטוב" כבר כמה שבועות קודם לכן, שלא בידעית ה, ברשימת סדר החג והלוקחים חלק בו אצל השלטון המקומי בנוגע לסמן הדפוטציה היהודית ומקומה ותשורתה, שעליה להקריב לבעל היוכל, שמות המנישים אותו, וכדומה⁽²⁾. המקום המיועד להם, ליהודי

⁽¹⁾ Gesch. d. Juden in Rom, I, 110

⁽²⁾ Gualto Resasco, Jegno degli Ebrei, p. 17

רומא, להראות את רנשי כבודם והכנעתם להנשיא החדש, ירש כמא של פטרוס, היה קשת מיטוס. פה תראה הפראות בכל אבדיותה, — לאסוף ביום חג ומועד את שרידי העם הנעלב תחת קשת נצחוני של האיש אשר הרס כל חרמם! ובזכרנו את העובדה הזאת לא יפלא עוד בעינינו אם השנאה לקשת ז, שהיתה סבריהתם להחניף ולהשפיל את נפשם בפעם בפעם לפני שגוא נפשם ולהוציא לפניו את חורמם הקרושה (הכתובה על גיל, בעוד שיהודינו החדשים מנישים חורה נדפסת על ניר!), כדי לשמוע ספיו את פהנכסם ודגיל של הפפאים בכקרים כאלה, שהוא סתרים את העם אף על פי שהוא סאשר את החרמם, — בזכרנו את זאת, לא יפלא עוד בעינינו אפוא אם השנאה לקשת ז וזאת הולכת ומתגברת בלכותיהם של יהודי רומא.

כן רמכישם בעינים יבשות ובקרתירוח על ההלוכת הנצחין של מיטוס נמצא ברומא גם יהודי אחד: יוסף פלביוס. מעטו נשאר לנו ספור מפורט ממהלכות חגו (1). כל דבריו של היהודי הזה, שמעשיו ומשפמיו לא הובררו עדין כראוי לפני כסא דינה של ההסמוריה הישראלית, מלאים חנף וחלקות לשני הרוצחים אשר רחצו פעמיהם כרמי עמו. אחד ההסמורים הנוצרים ברוורס מעיר, אחרי הכיעו את כאנו, שהיה מתעורר בו בשעת קריאתו את ספור המעשה, איך היו מקבלים הפפאים את הרפומציה היוזרית תחת קשת מיטוס, בדברים האלה: „אלם כל רגש מכאיב יפלם מקרבנו בשעה שנקרא את חטפת יוסף ההסמורי לאספסיונס ומיטוס. אם בךהדור, אם כהן במקדש ירושלים, אם איש שלקח חלק גדול במרידה נגד הרומאים, מקמיר ככונה באף אספסיונס ומיטוס, הנה כמעט לאין תחשב לעומת כל זאת העובדה, שהיו הפפאים מאספים, אחרי עבר דורות רבים, את היהודים תחת קשת מיטוס בתהלוכת נצחונם בחוצות רומא“ (2).

עם הריסת ירושלים אברו היהודים את זכיותיהם הסריניות והאזרחיות שקבלו מיוליוס קסר, אספסיונס הוציא לפועל את חפץ הסנפוס והספלנות העליונות, ששאפו זה ככה

(1) יוספוס, מלחמת היהודים ז' ד', ה'.

(2) P. Manfrin, Gli Ebrei sotto Dom. Ro.m. I, 252.

להכחיד את היהודים, עם עברתם. יוליוס קסר היה הראשון שהעניק את היהודים בזכויות אזרחיות, מה שהיו חסרים קודם לכן. על פי החוקים לא היה יכול איש להיות אזרח רומאי אם לא אשר המינסום מקודם את אלהי העם ההוא, או העיר ההיא ויקבלם בין אלהי אמונת הממלכה, זאת אומרת, אם לא אשרו את ההכרות, הקהלות (Collegia) של העם או העיר. עם אשור הקהלות הישראליות או בתי כנסיותיון קבלו גם האפשרות להשיג מעלת האזרחות. לזכות אזרח לא היו יכולים להגיע כפעם אחת. היו צריכים לעבור שתי מדרגות עד השגת המדרגה השלישית — האזרחות. אין ספק כי רבים מהיודי עיר הבירה השתמשו בשיטת הכושר במדה יתרה ובזריזות, אחרי שגם בין יהודי פלשתינה נמצאו רבים שהיו בזמן הקצר, שבין יוליוס קסר לאכנוסמוס, לאזרחים נמורים, וביחוד הצמינו בזה היהודים ההלניים, כמו שאנו רואים באביו של האפוסטול פבלוס, שהיה כתפאר בזכותו זו כי נולד בזה.

כאשר עלה אספסינוס הראשון ממשפחת הפלבים, על כסא המלוכה, היה מעשהו הראשון לימול מהיהודים את אזרחותם, מה שהיה אפשר רק בכפול הקהלות, בתי-הכנסת של היהודים, וכימול זה לא היה צריך להיות כגזרה מיוחדת מאת הקיסר כי אם היה תוצאה ישרה מהריסת המרכז המדיני והרתי של היהודים. כבר היה להק, כי כל דבר הדרוש מאת הרמפובליקה, בין עיר בין מקדש, אין לשוב לבטתו בלי רשיון מיוחד לזה מאת הטטשלה. אולם לא די בזה. כל יהודי היה צריך לתת מעתה את תרומת חצי השקל, שהיה נותן שנה שנה למקדש ירושלים, להיכל יופימר הקפיטולי. תרומת מקדש זו, שהיתה

1) Acta apost. XXII, 25-XXIII, 27. — כי פבלוס (שנקרא בן 27 שם קטנות קומתו: Paulus קטן, ברוכית) או בשמו הכרומה, שאול (ותרומת למה שהחליף כותב המ' מפעלות השליחים" את האות P באות S: Paulus—Saulus), הסכונה כספרות תרגומית, אחרי" או (על שם אמונתו), אלישע בן אבויה" היה בן יהודי הלני, נראה כמה שעל ברית מילתו היו שרים מוטים יוונים, וגם מיו ענה בו שתורתו לא היתה לשכת, כי אם ממה שחנקא אביו בכבוד כעלי החורה (יות רבה ו'; ירושלמי, חגיגה ב' א'; J. M. Wise, The origin of Christianity, 311).

בעין קשר הבאחר את כל היהודים הפזורים במרחבי התבל, היתה רעה המיד בעיני הרומאים. פוטפיוס השתומם על עושר המקדש, אמנם בלי לגעת בו. קרסוס נזל עשרת אלפים סליגים כסף ושוה כסף. ציגרון התאונן (1) על הסכומים הגדולים השלוחים מכל הארצות שנה שנה ירושלימה. הזהב הירושלמי (aurum hierosolymitanum) היה מביא את הרומאים השואפים לרזן הסיד לידי נסיון, ואבנטוסוס היה מוכרח להוציא חקים שונים בכדי להפריע בפני גולת הזהב ההוא (2). כל מריבה בארץ גרמה לגולת אוצר המקדש. לכל דבר שחד לפקידיו רומא ושריה, וכדומה, היה משמש כסף האוצר. לא יפלא אפוא אם גם הפעם משך עליו את עין אספסיוס, שווי חצי השקל היה שני אדרכמונים ותרומה כזו צוה אספסיוס להביא להיכל יופימר.

זוהי תולדות הפיסקוס (=התרומה) היהודי, שהעיק על העם מאות בשנים ושהיה סמן טובהק להחסון בכל הזמנים ההם על הכנעתם של היהודים והבדלם לרעה משאר יושבי הארץ. כן ירדו היהודים מכות אורחים למצב של נרים (incolae). גבית הפיסקוס היתה בסדר ובמשמר על ידי פקיד מיוחד, בלשכת המלך. להכלית זו הוכנו גליונות מיוחדים, שבהם היו גרשמים שכות האנשים אשר להם חרות הדת, כלומר השומרים את דתו היהודים. אלה שהפרו את דתם, שלא חיו על פי מנהגי ישראל, לא באו ברשימה ההיא; ולעומת זה לא חסרו בה שמות הרומאים החיים על פי מנהגי היהדות. מוכן סאליו שהדבר היה תלוי בהממשלה, והיא היתה יכולה מצדה להפריע את הדתיות. ואין ספק שבזמן שהיתה מתגברת עויבת האליליות בין הרומאים ודכנותם ביהדות היתה הממשלה שמה מעצור, לאנשים מפורסמים לפחות, להתקבל במספר חברי קהלת היהודים. מספר היהודים ברומא התרבה אחר תורבן ירושלים. שבויים רבים, וביניהם משפחות ואנשים נכבדים הובאו רומא. ארבע משפחות מפורסמות באיטליה היו נתיחמות לתולדותן על

(1) Cicero, pro T'acelo 28 (2) יתלום קדמונית כ"ו ו' כ-1.

שבויי מלחמת מיטום¹). כן נמצאו בין השבויים גם הנשיאים מחרזיב: קינדי ומונבו. חסד מיוחד המו הקיסרים אל יוסף פלביוס; אספסינוס פנה לו את ביתו לדירה, נתן לו זכות אורח רומאי ויעד לו סך כסף שנתי מאוצר המלכות, או היתה תקופתו הפוריה של יוסף כספרות. כשבתו במנוחה ברומא כתב את ספריו להגן על עמו נגד התנפלות הסופרים היוונים. כן חי בכבוד ברומא גם אנריפס המלך, שהשתדל בכל כחו לעצור את המרידה ושעבר אחר כך עם חילו אל מחנה הרומאים ויכנס בעמו. אספסינוס נתן לו כבוד פרימור. אחותו של אנריפס, ביריניקה, אהובת מיטום, הלכה אחר בחירה רומאה, והשב בהיכלו בתור פלגש בתקתה להיות מלכת רומא אחרי עלתו לכסא המלוכה. אולם תקותה נכזבה. קרבתה אל מיטום הרגיזה, כנראה, את המפלגות העליונות שברומא, ואולי בתקף פקודתו של אספסינוס היתה מוכרחת לעזוב את מיטום ואת רומא. כשתתקשר מיטום שבה רומאה בתקתה לעזור את האהבה הישנה. אולם שנתה בחשבונה. אהבת הרומאי אליה כבר הספיקה להתקרר ולא ראג לה כלל.

רק ליחודי סגולה בין יהודי רומא עלה או לעמוד במצב נבזה. רובם חיו, כפי הנראה מרבני ההמטורים מוסן הרוא, חיי עוני. מלכר הפיסקוס היהודי המעיך עליהם, התרבתה הקהלה כפעם בפעם בשבויים ונוודים החסרים כל אמצעי החיים ושכנואם אל תוך הקהלה היו צריכים בהכרח לנפול למשא על אחיהם התושבים. ומה נפלה הדבר, כי בתקופה ההיא, כוסן שהקהלה הישראלית היתה ברחקות יתרה, והתגברה בין הרומאים ההתייהדות במדת יתרה. למרות עמידתה להגן על נפשה והתאמצות סניגיה האכזרים, לא יכלה רת רומא לעמד במלחמתה עם היהדות. מעבר מזה עוד הוסיפה היהדות להחליף כח וקסם בנזורת בניה ושפכם את דמה בעדה, — דבר שהיה מעיר

¹ מן הארומים (de Rossi), מהעניים (Umani, Mani in Legli), מההנחיים (de Pomis) ומהכחורים (de Pomis), ויש מיחלים גם את המשפחות: מן הקנים (del Veschio), בית הכנסת, חרדיים הרומאים ונליק. אולם בסורה זו מקורה יותר בדמיון מאשר בהמטוריה, ורק בארבע המשפחות הראשונות נמצא איגב איזה נרנר הסטורי (כרם חסד ה' קל"ב, מאור עינים הוצאת קמיל, תפ"א).

השתוממות כל עם הרומאים. הממשלה דאגה מאד ותפחד לרגל התיירות גדולי אורחיה. הרת הרומאית היתה תלויה בהשלטון ועל כן היתה היהדות צרהה שנואה ומסוכנת גם להממשלה. כיתוד גדלו ודריפות ביטי דומיציאנוס. האחרון היה חרר מאד לכסא מלכותו, ובכל ועד ואספה, בכל קהלה היה רואה סכנה לנפשו. המדידה כארץ יהודה מצאה דוגמתה במדידת יהודי מצרים וקיריני. התקוות המשיחיות היו ממלאות אות חלל ההבל, ובכל מקום היו מקוים לתקומת מלכות ישראל. ודומיציאנוס הפחדן — הוא גרש פעמים בשנת ג' תתס"ט ובשנת תתנ"ה את הפלוסופים מרומא — היה מביט ומתחקה בכל דגע על שרשי רגליהם של היהודים. כן מספרים עליו, שצוה להביא לפניו שני יהודים שהיו מתייחסים על בית דוד, ורק אחרי אשר נוכח שאין בכם בכל אופן להזיק לשלונו — הם היו בעלי סלאכה עניים — עזבם לנפשם (1).

רשימות הפיסקוס הקלו להממשלה לדעת את מספר היהודים והמתייחדים. אולם כאלה כן גם אלה היו משהכמים על הרוב מהבאת התרומה היהודית. הסבה לזה היתה יותר השפלות שבתשלומין מהתשלומין עצמן. היהודים היו משתדלים להמריד את מולדתם או להכריז על עצמם שיצאו מכלל ישראל. המתייחדים היו נמנעים מלהכניס את שמותיהם ברשימות הפיסקוס. אולם ברור הדיא התנכרה מאד הדילפוריה. הממשלה היתה שואפת מאד למכונם של הנאשמים והיתה משמשת בדתם רק לססיה על מעשיה המכוערים, שלא היתה מרגשת בהם כל בושח וחסר נסום. כן מספר סביטוניוס, כי זקן כן חשעים שנה נבדק על ידי הפריטור בפני קהל רב אם הוא נמול. גדול מאד היה עונש האנשים שהתיהדו בלי רשיון המלכות. הם היו נאשמים לא רק בהשתמכות סן התשלומין בלבד, כי אם גם על עברם אל היהדות בלי רשיון מיוחד לזה. והגרים הרומאים הנאשמים היו במספר רב מאד. עונשם דהה או מיתה או החרמת הנכסים.

בין נ"י הצדק ההם היה גם בר אתניה דקיסר — הקיסר

פלגיוס קלמנס ואשתו רומומילה. קלמנס הומת ואשתו נאלצה
 ביד פשעה לאי פנדרמיה.)

אכריות דומיציאנטס וגורותיו על היהדות היו הנפכה למיפת ארבעת התנאים רומא — בשנת ג' תתנ"ה — שלא נשארה בלי השפעה הגונה על הקהלה הישראלית שבסמטרפולין. רבן גמליאל, ר' יהושע, ר' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא הלכו למבצע בעת האסוף, למרות כל הסערות והמטרות. את חג הסוכות חגגו באניה (י). בבואם רומא נחקלו מאת אחיהם בכבוד גדול, והיו דורשים בבתי הכנסיות (י), והיו מתהלכים ומתוככים עם הלוציפים הרומאים ועם הנוצרים, שעדנה לא נתבדלה ערין; מן העדה היהודית. יתרם של התנאים ברומא היתה בבית אחד הפלוסופים. מי הוא האיש שבביתו היו התנאים מתאכסנים לא נודע לנו. בלי ספק היה אחד הנטיים אחד היהדות (י). המקור העברי מחבר את נסיעת התנאים עם הסעשה בקלמנס ואשתו. — סעשה — כך מספרת התגדה הישראלית (י) — שהיו רבותינו ברומא: ר' אלעזר ור' יהושע ורבן גמליאל; וגורו סנקליטין של מלך (הכניזמוס) לומר: מכאן ועד ל' יום לא יהיה ככל העולם יהודי, והיה סנקליטו של מלך (הוא קלמנס) ירא שמים; בא אצל רבן גמליאל ונלה לו הדבר, והיו רבותינו מצטערים הרבה. אמר להם אותו ירא שמים: אל תצטערו, נבא אחד ל' יום אליהם אל יהודים עומד להם. במקו כ"ה ימים נלה לאשתו (דומיסטילת) של הדבר; אמרה לו: והי שלכו כ"ה ימים? אמר לה: עוד חמשה ימים. והיתה אשתו צדקה מטנו; אמרה לו: אין לך מבעת (מלאה סם המות, שהיו גדולי רומא מחזיקים אצלם לשום קץ לחייהם בשעת הדחק) סוג אותה ומית, וסנקליטון נמל עליך שלשים יום אחרים

(¹) 14, 67 Dlo Cass. (י) בבלי סוכה כ"ג.

(⁶) סגור רבה (⁷, ⁴) יש משערים כי חלוקתם הוא חוק מלבים ויחושבים כי שנייה קטנה נכללה (מלוסומוס—מלבים חספוס). הספרות של, בין היתר, מנחת אלז (⁸ 29, Bieger), אלוט וי רק לחשוב כרעע על דבר יו, קקקס, וקקווי ושא וי ו והבן אלז מלבים, כדי להביא אמיס דעה וו, ובכום שעל יודוחם של התנאים עם בחירי המלוסומוס, מספרים מקורות עברים וריב (⁹) בדברים רבה כ'.

והנדה עוברת. שמע לה ומצץ את סבעתו וסת. אמרו רבותינו. חבל לספינה שהלכה לה ולא נתנה הבכס, כלומר הצדיק הזה לא מל; אמרה להם אשתו: יודעת אני מה אתם אומרים; חייכם! לא עברה הספינה עד שנתנה סכס שלה. מיד נכנסה לתוך הקיפון והוציא להם קופסה שהיתה המילה בתוכה ומסמטושים כלאים דם נהנים עליה; וקראו עליו רבותינו: נדיכי עמים נאספו עם אלהי אברהם. —

בין כה וכה והתנאים לא הספיקו עדין למלאות את משלחם בחצר רומא ולשוב לארצם, והנה דומיציאנוס מת ויתקמר נירבה הוותיו. המינמור הזקן והטוב הזה הבין איך לאחר חופשה ומשלה. עונשי מות חדלו, הדילמוריה פסקה ועמה גפרעו גם האשמות והעלילות שהיו רגילים להמיל על היהודים והסתהידים. אמנם הפיקס היהודי היל: ננכה כמקדס, אולם בנמוס וכלי אכזריות. לזכרון קולה זו הוחכו סמבעות עם הכתבת: הסרת האשמות על דבר התרומה היהודית *Fisoi judaiei calumnia subblata*.

במלכות הקיסרים הבאים, אחרי מלכותו הקצרה של נירבה, פרחו, רומא ותהי סחר גוים, הבאים אליה מקצה הארץ. בעליה הכללית הזאת לקחי חלק גם יהודי רומא. עם זה התחזקו גם החיים הרוחניים, מוסדות העדה עלו מעלה, והנהגת הקהלה הישראלית עברה לירי אנשים מודמים מעט שבאו מארץ יהודה. המירדה הגדולה בסצרים, קידיני וכפתור בימי טריאנוס ומרד בריככא הנה ממשלה אורינוס לא הזיקו כמאומה ליהודי רומא. הם, העומדים הסיד הנה עין הממשלה בעיר הבירה, לא יכלו לקחת חלק בכל חנועות אחיהם. ועל כן לא נגעו ביהודי המפרפולין לרעה בצאת הגזרות הקשות נגד הרה הישראלית בכל מרחבי ממלכת רומא.

בזמן רדיפות אורינוס חי, כנראה, ברומא תורוס. הוא תודוס שהיה מאסף בין בני עדתו נדבות והיה שולח את הסכומים לחמיכת חכמי יהודה, שהיו עניים מרודים וטרפים אחר הטיירות והמבכות של בריככא. עוד, הנהיג תודוס אה בני רומא לאכול גריים סקולטין כלילי פמחים, ושלה לו בן-שטח: אלמלא תודוס

אתה נזרנו עליך נדוי שאתה מאכיל את ישראל קדשים בדיע"ו.¹
 גזרות אדריגוס להשמיד את דת ישראל, בעוד שהוא הת
 הראשון בין קיסרי רומא שהסביר פנים להגזירות, כפלו במלכות
 יורשו אנטונינוס פיוס. ההגדה העברית הספר: "פעם אתה נגזר
 על ישראל שלא יעסקו בתורה ושלא יטלו את בניהם ושיחללו
 שבתות. מה עשה יהודה בן שמוע (מתלמידיו ר' מאיר) וחבריו?
 הלכו ונמלו עצה ממסרונותא אחת, שכל גדולי העיר מצויים
 אצלה. אמרה להם: עמדו והפגינו בלילה; הלכו והפגינו בלילה.
 אמרו: אי שמים! לא אחים אנחנו? לא בני אב אחר אנחנו?
 לא בני אם אחת אנחנו? מה נשתנינו סכל אומה ולשון, שאתם
 גזורים עלינו גזרות רעות? — ובמלום, ואות היום עשאוהו יום
 טוב."² —

אולם עד מהרה, אולי מסבת מרידה חדשה, חזרה הגזירה
 לקדמותה. מאורע זה היה הסבה לנסיעת שני המורים הגדולים
 בדור ההוא, ר' שמעון בן יוחאי ור' אליעזר בן יוסי, רומא,
 כדי לבקש מלפני המלך על בטול הגזירה. על פי ההגדה הצליחו
 בדרכם, ובעד רפואת בת המלך, אשר נרשו מקרבה את הרוח
 הרעה, — את בן-תלמיון השד — נתנו הרשיון להמורים ההם
 בתור תודה בעד מפעלם, לקחת את כתב הגזירה מתוך ארכיון של
 מלך י. ר' אליעזר ראה ברומא את פרוכת המקדש, ש"היו עליה
 כמה מיפי רמים של פר ושעיר של יום הכפורים", ואת הציץ,
 שהיה "כתוב עליו קדש לה' בשטה אחת"³. הוא דרש בביה הכנסת
 ברומא והורה בעניני הלכה שונים והלכות מקואה. שני המורים כאו
 במגע ומשא עם ראש העדה וראש הישיבה, מתיא בן חרש, שבא
 לפני עשרות שנים אחדות רומא ויסד שם את בית מדרשו⁴.

חתת ממשלה האנטונינים היתה הקהלה הישראלית והלכת
 ומתפתחת בלי כל הפסק והפרעה מיוחדת. מדיפות הגזירות לא
 סבלה היהדות סאוסה, רק הצרות הכלליות לא חסו כמובן על

¹ פסחים נ"ג: ברכות י"ב א', ביצה כ"ג; תוספתא צוקרמנדל נז
 ד"ד; ירושלמי פסחים ריש פרק ו'. ² ראש השנה י"ב ע"א; תענית י"א ע"א
 מגילה תענית פרק י"ב. ³ מגילה י"ו ע"א. ⁴ יומא נ"ו ע"א, מגילה נ"ו
 ע"א ועוד. ⁵ עין המקורות אצל Blegner.

היהודים. היהודים היו המיר הקרבן הראשי לשמך המיכר, שהיה ססתער תדיר בראשונה כדירותיהם, מפני שהיו היותר קרובות אל שמך מימיו. בימי אנונינוס פיום היה רעב כבד ברוכא, שרפה הבהודה ש"ם בתים והמיכר יצא גם הוא סנכולו וישמך חלק מן העיר. ובימי סרקוס אבריליוס שמך המיכר שנית ויבא נוק גדול ורעב כבד. האסון היותר נדא היתה המנפה, שהביאו אתם העירה סחנות חיל הצבא. המנפה עשהה שמות בעיר כשנת ג' תתקכ"ז. ובמלכות אסוירוס, כשנת ג' תתקנ"א, פרצה אחר הרעש אש בקרבת בית תפלה השלום (Concordia) אשר כנה אכפסיוס, ועשהה פרעות בעיר וכמעט שלא היתה כל העיר למעי ספלה, לולא הכמר הסוחף אשר שם קץ להבערה הגדולה. גם בית התפלה ההוא וכל חמודותיו היו נשרפה, ולתי כלי המקדש הירושלמי נצולו ונשארו בסציאות עוד כמה מאות בשנים אחרי כן. לא לבד שהיתה הדה הישראלית נסבלת בסמשלת הקיסרים ההם, אלא שגם מצאה לה חסות ומנן במשמר המקומי. כן מספר היפוליס¹: קליסטוס, מי שהיה אח"כ לאפיסקופוס, הפריע פעם אחת, בימי האפיסקופוס ויקטור, את עבודת אלהים באחד סבתי הכנסת של היהודים ברוכא; היהודים התאוננו על מעשיו לפני שר השומרים, פוסקיאנוס, וזה גזר עליו כי ישלח ביד פשעו למכרות האדמה בסרריניה. רק בימי קמודוס נמלח לעונו.

אחרי מותו של קמודוס מתחלת סלחמת האורחים, שמלאה את מלכות רומא סבוכות ואסונות כמעט במשך סאה שנה. ככל פעם היו הברברים עושים סרירות ומלחמות, עד כי היו הקיסרים דרבים במשך הזמן ההוא אנוסים לבלות כמעט את כל ימיהם מחוץ לעיר הבירה. וכשעת המקרים הכללים והאסונות ההם לא היה, כנראה, מקום מיוחד להשגחה יתרה ושנוי היחס כנוגע ליהודי הבירה. ספטימיוס סבירוס הקים, אחר השקפת כמה סרירות, את השלום על סבונו, כשנת ג' תתקס"ד יצאה גורה האוסרת בעונש חמור לעביר אל היהדות או הגוצריות. כזה לא היתה כל כך דקנאה לכבוד הדה השלמת כמו התפץ לענוש אי.

המורדים, אולם ליהודים אשר את כל זכויותיהם וחופשת רתם, גם נתנו להם הזכות לשאת משרות בממלכה והחויב לעבוד בתור בעלי משרות ההן בפועל עד מקום שאין דתם מפריעתם מזה. בכלל נשתנו היהודים יותר אורחי הכרינה. על זה מראים דברי טירטוליאנוס, הקורא (1) ליהדות בקנאתו *religio, insignissima certe licita* גם יורשו של סבירוס, קרקלה, היה טוב ליהודים. עם תקופת דינמפיה זו מתחלת ערוביית הדת — הסינקריטיסמוס — שהקיסרים היו משהדלים להתנגד לה בכל כחם. עד מיום פסגתו הגיע הסינקריטיסמוס הדתי אצל איליוונבלוס, הנקל כך על שם משרתו הקודמת, במסע עלותו למלוכה, כי היה בהן גרול לאלילה השמש בסוריה. הוא היה בעל תאנה ומתחולל ושופך דמים, ומלכותו היתה מחאה מוחלטת נגד היסודות העקרים והתנאים שעליהם עומד שלטון הממלכה, ובזו לשכל האנושי הבריא והמוסר התמים. הוא היה מקריב לאלילו, האבן השחורה שהביא מסוריה, קרבנות אדם, ומתוך קרבתם של ילדים מבוחים היה מגיד עתידות. הרולל הזה עשה את סוכו לבצל משרת קונסול. חייו היו במעם בני המורח, ובהיכל אלילו אשר על גבעת פלמינוס היו כל סמלי עבודת היהודים, השטרונים והנוצרים, כדי לאחר את כל הדתות בעבודת אלילו.

סינקריטיסמוס דתי זה היה שורר גם אצל יורשו של איליוונבלוס, הוא אלכסנדר סבירוס שהיה עומד תחת השפעת אמו הנוטה אל הנוצרות. היא הומינה אליה את אוריגנים מאנטיוכיה ועל פיה הובילוהו מקיסריה כבוד מלכים. אלכסנדר היה רך וטוב מטבעו. בין שאר הפסלים העמיד בהיכל את פסל אברהם ובריסמוס. את האחרון חשב גם בין אליליו ויחפץ לכנות לו מסגד מיוחד. הוא היה מכיר את מנהגי היהודים והנוצרים. ליהודים אשר את זכויותיהם והנוצרים היו רק נסבלים.

מצב היהודים היה כל כך חפשי בימיו, עד כי היה ביד הגויא לענוש במשפט מות, נגד חקי רומא, וביריעת הקיסר ושתיקתו ההוראת. אנשי אלכסנדריה ואנטיוכיה היו

שחקים עליו בשביל נמיתו אל היהדות והיו קוראים לו בשמות ארכיסינגנוס וארכיריאוס. במקורות המאוחרים נמצא זכרון בית-כנסת ראמברוס, שהיה נמצא בו ספר תורה שהובא מירושלים על ידי מימס. יש משערים כי ביחוד היה נוטה חסרו ליהודי רומא, ולפיכך נקרא בית הכנסת שנבנה בימיו לכבודו על שמו, וספר התורה קבלה ערת בית הכנסת שהוא מידו במתנה (1), מהומות ומכובות שונות שררו ברומא אחר שנפל אלכסנדר מכירוס שרוד לפני מרצחיו, במרם הגיעו עוד לשלשים שנה. הקיסרים שהיו אחריו, אם אמנם לא נוכל לשלול מהם את ערך תקנותיהם היחידות, לא היה ביכולתם להביא סדר בדברי המלוכה. כך היו הדברים סובבים עד עלות לכסא הקיסר דיאוקליאנוס ועמו שבו השקט והשלום לארץ.

רוב התקונים והחדושים בממלכה שרגילים ליחסם לקונסטנטינוס הראשון היה דיאוקליאנוס הסולל את הדרך לכל אלה. עוד מימי הרמפובליקה היו פרטים אחדים ביחס העם אל הקיסר, שעל פיהם היה האחרון הלוי בעם במדה ידועה. דיאוקליאנוס הביא את מעלת הממשלה עד המדרגה הגבוהה, עד ערך משרה אלהית ולא עממית, עד מדרגת דספוטיסמוס מורחי; אולם יחד עם זה היה דורש מן הקיסר דעת נבונה, מעשים נדולים ויריעה להשגשג בכח ממשלתו בחכמה ובינה, הוא דרש מן מלכות באותה המדרגה שהגיעה אליה הקיסריות אחר כך על ידי מהלך של התפתחות ידועה. כאחת — הוא חפץ בדספוטיסמוס נאור. בימיו התחדשו רדיפות נוראות על הנוצרים בכל הכח שהיה ביד הממשלה. להיחודים השאירו את חופש דתם בלי כל מעצור. רבים מהנוצרים היו חשים להם על כן מפלג וחטות בצל היהדות. האחרונה, שערת נושאהי היתה קטנה לעומת ההברות האחרות ברומא, לא היתה חשודה ומטכנת כל כך בעיני הממשלה. אולם סוף סוף הבינו שאין כל תועלת ברדיפות הנוצרים, וכיום 30 אפריל 311 הציאו הקיסרים גליריוס, ליצניוס וקונסטנטינוס פקודה, שעל ידה הכשירו

להנצרים למבול את דתם. בשנה הבאה זכה קונסטנטינוס, על ידי נצחונו על סבסטיאנוס על הנשר הסילבי, למסלול רומא, וביום 29 אוקטובר 312 בא בשער העיר, ועד היום עודנה עומדת במקום ההוא הקשת של תהליכותו הטריאומפלית, הבנויה לזכרון כואו. בנצחון קונסטנטינוס סיימת התקופה הישנה, תקופת הקיסריות הרומאית ומהחלת תקופה חדשה עם שני ערכין גמור, תקופה המסומנת על ידי חלוקה המפרוליין של רומא בעיר קונסטנטינה וחלוקה הנוצריות בהור דת שלמה במקום האליליות.

ב.

החיים הפנימיים.

בפרם נעבור אל ציור החיים הקולטורים של יהודי רומא עלינו להקדים הערה אחת כללית. הקריטריון, אבן הבחינה, של חיי ישראל בכל מקומות פוזרו הם חיי העמים שנתישב בהוכם. מצבם הכספי והחברתי של אומות העולם השתקף חסיד, בכל דורות גלותו הארוכה של העם הישראלי, במדה ידועה, קמנה או גדולה, במצבו, במנהגיו, השקפותיו ומוסרו. ועל כן בבואנו לשפוט על איוו תקופה של קולוניה ישראלית באחת הארצות עלינו לבא כהשבון עם הקולטורה השוררת ולהבין את השפעתה על היהדות ואת חלקה שנתעכל על ידי האחרונה ויהי לבשרה ורסה. בפרם בקהלה הרומאית, שספחים רבים נספחו עליה בתור הגרים הסתיהרים וה"יראים", הנוטים אל היהדות, ושניהם הביאו אתם מנהגים ידועים מחייהם הקודמים, שאי אפשר בשום אופן לאיש, המתרחק ממקור מחצבתו, להתנצל סהם, להודך גבולה של המספחה הישראלית שהתקשרו עמה בברית ידידות או חרצן. יחד עם אלה נוספו על הקהלה גם היהודים המשוחררים מאת ארניהם הרומאים וגם הם, הודוה לשיבתם זמן רב בתוך ביה אדוניהם הנכרים, לא היו נשארים נקיים סכל מרה ואמונה ורה, ויחד עם השפעתם הם על הנכרים היו מקבלים, בלי ספק, בעצמם השפעה חזרת.

בקהלת היהודים ברומא התאמתו דברי שר"ל (1): "והיהדות האיסלקית היתה חסיד ארתודוכסית, ונסמך גדולה או קטנה, גם נאורה". יהודי רומא היו, כנראה, רובם מקולוניות יוניות בגלות ההלנית, שבאו להתישב ברומא כאונס, בתור שבויים, או ברצון, בתור סוחרים ואנשי מעשה. במקומות גלוחם הדילנים היו מתקבלים אל הקולטורה השוררת ומשתתפים בעבודה הכללית לטובה. הראיה הראשית לזה היא לשונם היונית, שהיתה שגורה בפהם עוד מאות בשנים אחר התישבותם ברומא, ומעום ידיעתם כלשון עברית. ברומא הועילה התנועה זו לקרבם במדה מועטה אל העם האורחי, אל חייו ולשפתם בשאיפותיו. הוצאת כל זה היתה השפעה ידועה מחיי הרומאים ומדותיהם. ובכחינה זו עלינו לצייר את חיי היהודים הרומאים, באופן שעלינו להשלים ביריעות מחיי הרומאים את הציור שנוכל להוציא במדה זעומה מתוך החומר הישראלי המועט שנשאר לנו לפלטה. חומר זה נכלל בכחוכות, שלמות ומקוסעות, שנותרו לנו על מצבות בתי הקברות של היהודים שנגלו במאה האחרונה, ובריטויים מעטים המפורזים במקורות הספרות פה ושם. ביחוד נותרות לנו כתבות המצבות, שאחרות מהן סאחרות אמנם לשנת ר"א ע"ב (312), חמר חשוב להבנת חיי המשפחה, הסוסדות הצבוריים ויחס היחידים אליהם, ובפרט יחס יהודי רומא אל בית הכנסת — מוסדו העקרי והתמיד של העם הישראלי להתרכזות מכתר חייו וכוחותיו, העובר כחוש חשני דרך כל הכרכים של ההסטוריה הישראלית.

מקום מושבם הקדמוני של היהודים ברומא היה האי מעבר לנהר סיבר הנקרא טרנסטיבריום או טרנסטיברי. כבר הראינו למעלה כי עמקיהם של החושבים הראשונים הכריחו לבחור להם מקום זה לשבתם, לרגל מסחרם ומעשיהם. אולם עוד מכת אחרת היתה בזה. יהודים רבים המשותתרים ומשולחים לחפשי מאת אדוניהם הרומאים הוכרחו לבקש להם, אחרי השארם בעירום

ובחוסר כל, את המעונות היוחר דלים אשר בעיר, ואה אלה יכלו למצא רק ברבע המרנסמיבריום. מקום זה היה מוכן תמיד לשמפי המיבר, שהיו שומפים וחורסים בכל פעם בתים רבים. בעלות הנגר על כל גרותיו נפסק הדרך לבתים ההם והוצרכו להביא את צרכי אוכל יושביהם בסירות־דונה. אחרי שוב הנגר לתחומו היו סתחילות נפילות הבתים והריסתן. גם היו ספיצים האדים העולים מן הארסה הלחה קטב מסוכן. כל המלאכות והאומניות שלא הורשו בעיר, כמו בורסקי, מעשה סמים שונים ועוד, היו בחיתוך במקום ההוא. בזמנים מאוחרים נשתנה אמנם מצב האי ההוא, וקיסרי רומא קשמוהו בפרדסים ובבנינים מפוארים, והיו מוצאים שם מקום לשבתם גם איזו רומאים סבני עליה. ככל הבנינים והנשיעות האלה היו רק פרדסי הקיסר יוליוס, שהניחם ירושה לעם רומא בקרבת משכנות היהודים, והיו צריכים לעבור בתוך נרות היהודים כדי להגיע אל הפרדסים. עוד באמצע המאה הראשונה לספירת הנוצרים מעטו מאד היהודים היושבים מחוץ למרנסמיבריום, וגם בממשלת הפלביים היו רובם ככולם יושבים שם. עוד לפני שלש מאות שנה היה נודע ברומא הכבר שלפני שער פורטיסי, ברבע המרנסמיבריי, בשם "שדה היהודים", המזכיר את מקום מושבם בימי קדם. אולם מעט מעט נשתנה מצב הדבר. בהתרבות הקהלה על ידי חוספת. שבויי מיטום הוברחו היהודים להתישב גם בשאר חלקי העיר, ובימי דומיציאנוס כבר היה להם רבע שני מחוץ לשער קפינה, ברחוב אפינה, שהתפשט עד יער איניקיה¹. מן המרנסמיבריום התרחבו מושבות היהודים על שדה מרס, אשר לנגרו, וגם על ככרסובריה עד אסקביליוס וישבו יהודים.

על דבר מספר היהודים ברומא קשה להניד בבירור, כמו שקשה לדבר על מספר יושבי רומא בכלל. סדברי ציצון² ידענו כי היתה הקהלה היהודית הגונה במספרה ובכחה כבר בימי הרספובליקה. אחר כך נתרבתה הודות לגרים רבים שנמסחו על מספר חבריה ועל ידי השבויים הרבים שהובאו רומא אחרי

Cleero, pro Flacco (J. Juvenal III, 12)¹

הכריות ביהודה בימי אכזסינום ואדרינום. אל המלאכות שבאה רומאה בשנת ג' השנ"ו בענין צואת הורדוס נלוו שכונה כאות יהודים רומאים, וב"ב שנה אחר כך יכל סיכרום להרים מהוך הקהלה הרומאית ד' אלפים צעירים נושאי נשק לצבא. העובדות האלו מראות למדי על נודל מספר הקהלה היהודית בימי קדם.

על דבר עסקי היהודים ברומא חסר לנו חומר מפורט, ועל מצבות בתי הקברות, שנשארו לנו לזכרון מן הדורות הראשונים מצוינים רק לפעמים רחוקות עסק הנפטר, אי אומנו. כן נזכר אלכסנדר הקצב ואבלוניוס ציר החיות; על אחד הפרקופגים הנושא עליו את הכתובת היונית *ἀνδρὸς καὶ πατρὸς* (=פה שוכבת פאוסטינה) והתבה העברית "שלום" עם הסמלים של סגורה, שופר ולולב, נמצאים עוד ציורים סבליים המציגים כלי ספק את עסקה של הנפטרה שהיתה שחקנית.

על ההעסקותם של רוב יהודי רומא במסחר מראה מצב מקום מושבם ומשאם ומהנם עם הנקל פורטו, ששם נקברו אחרים מיהודי רומא. מהם היו גם מתעסקים בעסקי הבנקים ובעניני כסף אחרים, והיו באים במשא ומתן עם מרכזי המסחר האחרים, וביהוד עם אלכסנדריה¹). חלק גדול מהם היו רוכלים. חציר וילקוט המסורה היו, לפי התולדות יובנלי²), חבריהם התמידים. גם מלאכת יד היתה מצויה ביניהם; הננו מוצאים ב"מ"ם³), אורני קרביית⁴), ובלי ספק היו ביניהם גם אומנים אחרים.

גם החרשה ואומניותיה מצאו להן מקום אצל יהודי רומא. כתבות רבות מראות על סופרים. המציאות הרבות בבתי הקברות מראות על התעסקותם של היהודים בחרשה הציורית. יש אמנם לשער, כי הרכה מן המצבות והארוטות עם הציורים

¹ Elphelytus, *Philosophumena* 9, 12; Josephus, *Antiquit* 18, 6, 3. XVIII. ² 642; 14, 6, 3. Javensl, *Sat.* ³ בראשית רבה י"א, ה' ⁴ Acta ap. XVIII, 3.

והכיוורים שעליהם לזקחו כמו שהם מתוך החנויות שהיו סותרות בדברים כמו אלה. בכל זאת לא נוכל לחדר כי הרבה מן השרירים, הנושאים עליהם בסמליהם ובציוריהם חותם יהודי ספיציאלי, היו יוצאים, בלי ספק, מתחת ידי אוסנים יהודים.

בין יתר הדברים של החרשת והציור מושכות את הלב ביחוד כוסות-ההובא הנמצאות בתוך כתי הקברות. אמנם המנהג לשום בתוך ארון המת דברים יקרים לא היה נפרץ בין היהודים, ועל כן נמלטו קבריהם מירי הגנבים שלא חסו על קברי הנכרים, שהיו מעניקים למתיהם ביד רחבה מכל היקר להם בחייהם; בכל זאת לא יכלו היהודים להתאפק מלתת למתיהם את כוסות-ההובא. מה היתה תעודתן של הכוסות ההן לא הוברר עדין; אולי היו משמשות להשקות את האבל בסעודת ההבראה, גם בקברי הנוצרים נמצאו כוסות כאלה. קרקע של הכוסות היה כפול; על הצד העליון של הקרקע התחתון או על הצד התחתון של הקרקע העליון נמצא ציור של צבעים הנראה מלמעלה. מלבד הציור נמצאה גם כתובת. על הציורים נמצאה תבנית המגורה בת שבעת הקנים, ארון הקדש עם ספרי התורה, תבניות אריות ויתר הסמלים העברים הנמצאים על מצבות הקברים. על אחת הכוסות נמצא ציור העמודים יכין ובוועו משו עברי הציור של בית המקדש, ועל הציורים הכתובת $\lambda\alpha\beta\epsilon\ \epsilon\delta\lambda\omicron\gamma\iota\alpha\{\nu\}$ (= "בית השלום, קת ברכה" שלפי השערת קויפמן ענינו קת כוס של ברכה, כמו מול בריך, בברכות מ' א') והכתובת הנוצרית היתה אולי: $\alpha\theta\omega\ \pi\alpha\tau\epsilon\rho\omega\ \{\alpha\iota\varsigma\ \zeta\eta\sigma\alpha\iota\varsigma\ \mu\epsilon\tau\alpha\ \epsilon\theta\omega\}$ (= "שהו ויהיה עם כל בני ביתך"). קשה אמנם להחליט מזה עד כמה היתה נפרצת החרשת בין יהודי רומא; אולם אין כל ספק כי רבים מיצרי הציורים והסמלים העברים היו יהודים. כי היו ברומא צירים יהודים נראה גם מכתובת אחת המצבות שנזכר עליה ציר החיות ($\omega\tau\tau\alpha\phi\epsilon\varsigma$), ויש לשער, כי כל הסרקופנים והמצבות הנקצרות לזקחו מתוך חנויותיהם של אוסנים יהודים.

גם שחקנים יהודים הננו מוצאים ברומא. בימי נירון קיסר חי ברומא השחקן אֶלִיפֶרוס שהיה חביב מאד על הקיסרית.

פופיאה ו); נם בימי מרציאל היו ברומא שחקנים יהודים (י); נם פייסנים יהודים היו נמצאים ברומא, ואחד מהם היה לשנינה כפי מרציאל על חקותו אורו או על ננכו מתוך פיוסיו (י).

אולם יחד עם זה היה נמצא בין היהודים גם הספיח
המתועב של נחשים ורמאות, שהפריחה מלחמת החיים של
המספרולין בין כל ספלות יושביה, הרבה נשים יהודיות מדלת
העם היו משהמסות להנאחן בסבלות הרומאים ובנחשיהם, והיו
סוצאות מתיקן בעבודות בווייה וברסאות, כמו פתרון החלומות,
הכשוף והגרת העתידות. עד כמה היה טקציע זה נפרץ ביניהן
קשה אמנם להגיד, מפני שסקור כל אלה הוא בפיוט יובילי,
ומציאלי, שלא הצמינו כלל כאהבתם ליהודים ושהיו מוצאים
ביהודים חסר חשוב לנושאי התוליהם. גם בספר העברים היהודים.
ברומא לא היה קטן.

חיי היהודים היו רחוקים מפורנותם והכליהם של הרומאים כדורות ההם. חריצות ועבודה^(*), והיריה במאכל ובכשתה^(*), נריבות^(*) שלוח^(*) וידידות^(*), מונים בשבחם. לעומתהאזה נוראים מאד צבכי חיהים של הנשיאים ורועי המכלהים של היהודים שגרו בחצר רומא, שהשמיני כלם כפורנית נפרזה והלולות נורא.

חיי המשפחה היו יפים ותמימים. ההנאה העיקרית של חיי רוסא היה הכנעה מוחלטת, בעינים עצומות לראש המשפחה. אבי המשפחה—*pater familias*—היה המושל במיין הכן ובמותר, אולם במעלה אחת עם האב, ואולי עוד במדרגה יותר גבוהה, הייתה. עומדת את המשפחה—*mater familias*—או הנכדת—*domina*—נרש כבוד לראשי המשפחה במדה כזו, ואולי עוד במעלה יותר גבוהה, היו שוררים, בלי ספק, גם בתוך המשפחה היהודית.

Martial XI, 94 (3 . Martial VII, 8.2 (2 . Josephus, Vita 3 (1

, XII, 57, 13 (⁵ 3, 16; 6, 542 (⁴

19, 39, II, C. Ap. Jos., ועל אחת הכובות : אפלטון (תלוצה).

. (πρσς 4γ) φιλοπέντης (⁸ Martia 1Y, 4, 7 (⁷

καὶ οἱ φιλόσοφοι παρὰ τὴν γῆν· τὴν ἀλόγιστον· οὐκ οἰοῦνται (εἶναι) ἀνίκανοι·

(על הסצנות)

אחרי השתתפותה של התורה היהודית עם דוגמאות מעולם המעשים. גם בפלשתינה, רחוק ממקום המעשים, היו משבחים גדולי הסורים את המרה היקרה של כבוד אב ואם המצויה כל כך אצל האלילים, והיו משתדלים על פי הדוגמאות שנשארו לנו בספרות ההגדית, לנמוע את המרה ההיא על לב שומעיהם ותלמידיהם, בהציגם לסופת את עובדי האלילים. ומסגלת אבי המשפחה היהודית ברומא לא היתה של יראה מוחלטת, כמו שהיה אצל הרומאים, כי אם של יראה מתוך אהבה. בין מהאים המצבות, בערך, הנמצאות בידינו, רק מעט מאוד הוא מספר אותן המצבות שאין בכתובתן איוו דברים רכים ונעימים. על כתובת אחת אומר האיש על אשתו ש"ראויה היא רק לשוב ואינה ראויה רק לזה (המות)", ועל כתובת אחרת מבקשת האשה שיפנו לה מקום אצל קבר אישה למען היות בחברתו גם במותה. סבטאים כמו "הנעים" או "היקר" (לילד, אב, איש וכדומה) הם רבים מאד, על אחת המצבות נקראת האשה לוצילה "הפארתו המהוללה של סופרוניוס" (1). גם נמצא פעמים רבות המבטא "אין דימינו" (או "רמינוה"). על כתובות אחרות משובחת הנהגת המתים עם קרוביהם ואהבת הנשים אל אנשיהן או אהבת המתים אל אבותיהם ואחיהם. אם חורגת מורה לכן חורגת שראג לתמיכתה; אח אחר מכנה לאחיו בשם "חברו הנאמן בעבודה" (2); איש מקים ל"אשתו ותלמידתו" את מצבת הקבר. פעמים רבות משובחים חייו החמימים והישרים של הנפטר. ואם גם נניח כי דברים רבים באו לתפארת הלשון ורגילות ההפרזה ביחס של המתים, בכל זאת אפשר להחליט, על פי הדברים האלה שמצאו לשוב לחרת על המצבות, על דבר תמימות חיי המשפחה ומהרתם של בעלי המצבות.

גדול מאד לערך חיי המשפחה הוא מצב האשה, שהיתה עומדת בקהלת היהודים ברומאים במעלה נבונה, כנראה מן התארים הנכבדים על כתובות המצבות, וכן גם מסת שהיו מקבלות

† δδξα Συγγραφίου...δδλοϋμένη (sic!) (1)

fratri et coneresconio et contaboronio meo benemerenti (2)

אח התאר, גם בית-הכנסת⁽¹⁾. נראה שהיה להאשה ערך ומצב גבוה בקהל עם.

היחס החור של אישי שני הסינים, שלא היה נלחץ ברומא כלל, ושהיה שורר כנראה בכרה זו גם בין יהודי הממפרולין, היה מכיל לידי בחירה חפשיה בבחירה הנשואין ולנמיה ואהבה חוורה. חיי הנשואין היו מקודשים על ידי התורה ועל ידי הסמשלה הרומאית. הרקסים היו משלמים, כנודע, מס מיוחד *uxorium*, העלמה היתה נשאת בעודה צעירה מאד. שלש כהבות, הסמכות כמעט ביניהן, נותנות לנו להחלים דבר זה בכרור: סבירה, שהיתה בת י"ח שנים וג' ימים, עברו עליה ג' שנים וג' ימים אחר כלולותיה, סבירה, שמהה בת י"ט שנה, עברו עליה ד' שנים, ונירוסה, שהיתה בסוהה בת י"ז שנים, עברו פ"ו ירחים מיום כלולותיה. את האירוסין, כלומר אחרי הציע החתן את בקשתו, היו חוגנים אבות הכלה או האפמרופסים שלה ומוסינים את קרוביהם וקרובי החתן לסעודה עשירה. זו היתה אחת השמחות היקרות ברומא, וביום זה היו מבמלים גם את האכלות. הקדושין היו בפני עשרה עדים, והכלה היתה צריכה להביע בזה את הסכמתה, גם נשים—*divortium*—היה דבר רגיל ברומא ולא היה אסור ממעם הממשלה. מזה נבין כמה מצוין הוא השבח של אשה שהיתה נשואה רק פעם אחת (*monogamus*) ובעל נעוריה (*virginis*, *castitas*) עליה. השם היה נקרא להילוד, בלי ספק, ביום הכנסה בבחירה הכנסיה: הוכר ביום הטול, והנקבה כיום ברכת התורה והמשהה לכבוד הילודה. לכל איש חפשי ברומא היו שלשה שמות: אחד פרמי ושנים למשפחתו ולבית אבותיו. והיהודים שלא היה להם בארצם אלא שם פרמי אחד, היו צריכים לברא להם עוד שני שמות בחפצם להרבות לאורחי הארץ. כן היה הרבר עם יוסף פליזוס, וכן מראות כהבות המצבות של היהודים ברומא. על מספר רב של מצבות נמצאים שמות לוי של משפחות רומאיות נכבדות ושל משפחות קיסריות. כלי ספק לא עשו להם זאת היהודים

(1) עין למטה על המשרות בבית הכנסת.

בלי יסוד, והיו בוחרים להם את שמות ארונים או נדלי הרומאים פטרוניים. על כתובת אחת של קלבריה אבחר כתוב בפרוש שהיתה משוחררת של הקיסר קלבדיוס, וגם מצבת קלבדיוס יוסטס היא בלי ספק מן הזמן ההוא. משמות הקיסרים נמצאים על המצבות: יוליים, קלבדיוס, פלוויס, אולפייס, איליים, אנטוניס, אבדיליים, סביריים, קונסטנטיניס, יוליאניס; וכן באים עוד משמות האנשים שהיה להם משא ומתן בחצרות הקיסרים: דומיצייס, פאובסיניס, וליריים. בלי ספק יש לחשוב מאלה גם את השם אלכסנדר ושם לוי הנבנה ממנו. לפעמים רחוקות, פחות משמות הקיסרים, נמצאים שמות משפחות נדיבים רומאים, כמו אטיליים, לקרצייס, קרציליים, מרצייס, קבינטיליים, סימפרוניס וטולליס, אחדים מהנוכרים על המצבות הם גם בעלי שני שמות לוי, כמו אבדיליה פלביה. פלביה אנטוניה ועוד. יש להוציא מזה אמנם שמות אותם שנולדו בתוך משפחה רומאית ושהביאו עמם את שמותיהם כעברם אל היהדות.

לשון דבורם של יהודי רומא היתה, לפי עדות המצבות, היוונית; ורק בזמן מאוחר החליפה, כנראה, בהרומיה. לשונם לא היתה שפת הכפרות וגם לא זרנגן יהודי מיוחד, אחרי שלשון זו נמצאת גם על המצבות הנוצריות, כי אם לשון ההמון. הלשון העברית חדלה או כבר להיות שפה מדוברת ובארץ יהודה עצמה היו מדברים יונית. יריעת לשון עברית היתה אצל יהודי רומא במדה מועטה מאד. ביותר מצוינים בזה שמותיהם של היהודים הרומאים כמו שהם מסורים לנו במצבותיהם ובמקורות אחרים. רובם הם, כמין גם בארץ יהודה, יונים או רומאים, ואף להורות שהאיש הוא מורע אהרן הכהן השתמשו במלה יונית *tepeba*. רק שמות מעטים הם עברים או יהודיים לפחות, כמו: אבחר (Aster), יונתן (Jonatha), יוסי (Iosus), יהודה (Iudas), לוי (Levi), מרים (Mara, Maria), מרגריטה (Margareta), מתאי בן חרש (ראש הישיבה הרומאית), שבחאי (Sabbatia, Sabbatis), שלומית (Salome), שמואל (Samuel), שרה (Sara), שמעון או סימון (Simon), מוכיה (Tobias). ואולי גם השם Aunianus הוא השם העברי חנניה וגם השם Marasa הוא

אולי העתקת איזה שם ארמי. גם Irene יוכל להיות תרגום השם העברי שלומיה. ומאחר שהשם בא אצל הגיורת Julia Irene Arista נוכל לשער, כי נקראה בשם Irene אחרי עברה אל היהדות. מצוינים הם השמות ברכליניס, הסורכב סארמית ורומאית, וברוקרנא, שהוא כנראה כלו ארמי. שלש פעמים נמצא על הכתובות שהיה להמת עוד שם אחר, ושנים מהם הם עברים (יהודה ומתתיהו). פעמים רבות נקרא הבן לכבוד אביו בשמו, או הבה לכבוד אמה בשמה, או שנקראה הבת בשם נקבה הדומה לשם האב, או שנקרא הבן שם זכר הדומה לשם האם. ובמשפחות אחרות קראו להילוד בשם זקנו, לכבודו.

על דבר התנוך העברי חסרים לנו סקירות מפורטים. בלי ספק היו שולחים היהודים את בניהם לבתי הספר הכלליים הנערים היו מתחילים ללכת לבתי הספר בשנת השבע לחייהם. ללמוד קראו וכתוב רומאית היה קל מאד. הסלים היו נקראות ככתבן. הרומאים היו נוהגים היתרון למהירות הכתיבה על יפיה. על המצבות נמצאת הסלה $\sigma\phi\omega\mu\alpha\tau\epsilon\varsigma$ (=סופר). יש משערים¹⁾ כי סופר הוא תאר של יודע התורה ולמדן, אולם היותר נכון כי הסופר היה איש מהיר בכתיבה כחוכות ונמין, שמרי קנין ומכירה וכיוצא באלה; ואולי היו כוהנים גם ספרי חורה. לפי כתובת אחרת, יש לשער כי היו סופרי הקהל, או „סופרי סתאי“, כמו שנקראו המזכירים של קהלת היהודים ברומא ברורות הבינים. מצב הסופר היה נכבד מאד ואנשים ממשפחות מיוחסות הקדישו עצמם לזה. במשפחות אחרות עברה מלאכה זו בירושה; על כתובת אחת נזכרו האב והבן סופרים. על שתי מצבות אחרות נזכר האב הוקן $\sigma\phi\omega\mu\alpha\tau\epsilon\varsigma$ (=סופר) ונכדו $\sigma\phi\omega\mu\alpha\tau\epsilon\varsigma$ (=סופר). יש מוצאים דעיר. פעמים רבות הוקדשו הילדים לזה מילדותם; כן מוצאים אנו סופר דעיר שנפטר בן 17 שנים וכ"ח ימים. גם נמצא התארי $\mu\epsilon\lambda\lambda\omicron\sigma\phi\omega\mu\alpha\tau\epsilon\varsigma$ (=העתיד להיות סופר), שנתן בלי ספק לתלמיד שכלה חק למודים ידוע במלאכה הכתיבה. אחד מהסופרים

¹⁾ Ebdürer. Gemeindevor. 82 ; Berliner I, 70

העתיקים" $\mu\alpha\lambda\lambda\omicron\tau\epsilon\rho\alpha\mu\mu\alpha\tau\epsilon\varsigma$ נזכר בן כ"ד שנים. ולהפך נמצא
מפור סתם $\tau\epsilon\rho\alpha\mu\mu\alpha\tau\epsilon\varsigma$ בן י"ב שנים, שסמל לו, כנראה, את
היריעות הנחוצות והמהירות לפלאכה זו.

יריעת יהודי רומא במספרות העברית היתה מעטה, וכיריעת
האבות בן היתה, כלי ספק, גם יריעת הבגדים. אולם הזכרונות
הלאומיים־הדתיים על דבר בית המקדש, הקרבנות, סתנות כהונה
יכרסמה היו נמסרים כנראה לילדים בקרבות ילדותם. הספור
העברי מספר לנו על דבר משחקם של ילדי רומא: "ר' ליעזר ור'
הושע ורבן נמליאל סלקון לרומי (בשנת נ' התניה). עלון לחד
יתר ואשכחון מינוקיא עבדין נבשושין ואמרין: הכי בני ארעא
ישראל עבדין ואמרין הן תרומה והן מעשר" (1). מזה נראה שה
גדול היה רושם הספורים והשיחות הביתיות עד שהעבירות
הילדים אל שעשועיהם ומשחקיהם בחוץ, מלבד חיי הבית
המשפחה עם ספוריהם ומסורותיהם, פעלה במרה ידועה על
חנוך הבנים גם עבודת האלחים בבתי־הכנסת, שהשפעתה היתה
דבה גם מחוץ לבתי ישראל אלה והמשך אליהם גם עובדי אלילים
רבים מכל קצוי רומא.

לצורך הנהגת חייהם הרוחניים וההסרים נחלקו יהודי רומא
לקהלות (Collegia) רבות. כל קהלה או כנסת היה לה בית
מיוחד ושלטון בפני עצמה. פה לא התאחדו כל הכנסיות תחת
שלטון (τῆροοοα) מיוחד כמו באלכסנדריה, ששם היתה קהלת
היהודים חלק הגון מהישוב הכללי והיתה נוהגת קרות בסדרה
ירועה. פה, ברומא, שהקהלה נהרבתה מעט מעט, וכתות כמות,
לא יכלה להיות לנוף שלם כל כך ולשלטון אחד אבטונומי. ועל
כן היה מספר השלטונים והוערים כמספר הכנסיות. כל כנסת היתה
נקראת בשם מינונה $\nu\omicron\mu\epsilon\rho\alpha\tau\epsilon\varsigma$ ובית הכנסת — פרוסיבקה
(πρὸοοα) ככל זאת לא היה הפרוד גדול כל כך. איש אחד היה
יכול להיות חבר, כלומר לשאת איזה חאר של כבוד, בשהי כנסיות.
כל כנסת היתה נקראת בשם מיוחד. לפעמים היתה נקראת על
שם הפטרון של בית הכנסת או בני הכנסת. כן נודעות לנו

(1) ירושלמי סנהדרין כ"ה ע"ר ספ"ז.

כנסיות האבנוסטיים, האנריפטיים, כנסת ולסניוס ואסכירוס. אבנוסמוס הקיסר ואנריפס חתנו נודעים כנסיתם להגן על היהודים, וגם ידועה השוקהו הרכה של אבנוסמוס לבנינים שונים, ועל כן קרוב לשער שלקחו חלקו גם בבנין כתי הכנסת שנקראו על שםם. גם מה שנקרא בית כנסת אחר על שם הקיסר אלכסנדר אסכירוס לא יפלא, אחרי שידענו שהיה נקרא בפי רבים בהתחל בשם ארכיסינוגוס (=ראש הכנסת). יש לשער כי גם הכנסת של ולסניוס נקראה בשם זה לזכרו של איזה רומאי נכבד, ואולי הוא האיש שהיה נציב רומא כמוריה ושהיה סמיב ועושה חסד עם היהודים, או אולי היה ועד הכנסת בבית ולסניוס. מנהג זה לכנות את בתי ועד לעבודת אלהים לכבוד אנשים גדולים בשמותם, הביאו אתם היהודים מנלותם בארצות הזונים, שהיו גזילים גם הם לעשות ככה בחבורותיהם הדתיות).

כנסיות אחרות קבלו את שמן מן המקומות שבהם נרו רוב כהניהן. בין אלה המנינה כנסיות הקמפטיים והסבוריטיים. שנקראו בן בלי ספק על שם שדה סרס (Campus Martius) וכבר קבורה, אחר המקומות ההומים ברומא העתיקה, מרכז התנועה והמסחר. אמנם ספק הוא אם היו גם בתי הכנסת במקומות ההם, מאחר שידענו, כי, לפחות, עוד כימי אבנוסמוס הייתה אמורה "עבודת אלהים" אחרת, וזוהי הרומאית, בנבול הפומפירוס. כן נודעו לנו עוד כנסיות הנקראות על שם מולדתם של חבריהן: א) כנסת "העבריים" ἡ ἑβραϊκή σинагоγη הפך מכנסת ה"הילנים" (Ἑλληνισται), והם יחידים מנולה שמוצאם בלי ספק מיהודה ושהיתה שפת עבר מוכרת בפיהם, או, לפחות, עוד הייתה להם ל"שון הקדש", ואת אומרת ללשון המשמשת רק לרברים שבקדושה, בשעה שיתר אודיהם לא הכירוה גם בעבודה אלהים, ובקריאת התורה היו משהמשים כתרנום היוני. ב) כנסת "Ελαίας" היא Velia, לפי השערת ד"ר ברלינר, שהיתה מקום לזדים ומקדשים שונים נקלטו בה, ועל כן לא רחוק הוא שהיו שם גם יהודים. יש משערים שהיתה נקראת על שם אליהו הנביא.

(Garruci) או על שם הסמל של עץ הדעה (Schürer) (ג) כנסת הרודיים, והם יהודי האי רורוס, שהיו להם מסחרים גדולים עם יושבי רומא.

על דבר כנסת כתי הכנסת לא נדע דבר ברור. ככל אופן יש לבקשנו, כאמור למעלה, מחוץ לנבול הפומביות, אף כי קרוב הוא לשער, על פי זכויותיהם המיוחדות של היהודים שהבדילום לשיבה מכל הושבי רומא, שגם גורה זו לא היתה חלה עליהם. לכל כנסת, כלומר לכל קהלה, או קולוניום, היתה שלטון מיוחד.

חבריו ועד השלטון או הגירוסקה (γερουσία) היו הארכונטים, שם מקביל אל ההאר, "פרנס" או "נבאי" בספרות ההלסטרית. הארכונטים היו רואנים לענייני הקולוניום הקדושים והחילוניים, הפנימיים והחיצוניים. כראש הועד היה יושב הגירוסארכים, שלא היה פקיד מיוחד, אלא אחד הארכונטים שהיה נבחר מקרבם לזמן ידוע; הגירוסארכים לא היה אלא primus inter pares, היושב ראש בין חבריו; זה מתבאר טמא שנוכר על מצבה אחת שהיה הנפטר נושא כל המשרות (honoribus omnibus functus) הוא היה רק ארכון וארכיסינגנוס בלבד, אולם לא גירוסארכים.

מלבד קולוניום הארכונטים ומשרותיו, היו עוד משרות אחרות ושלטון מיוחד להנהגת החלק הדתי בבית הכנסת. המשרה הראשית היתה משרת הארכיסינגנוס או ראש הקנסת כמו שנקרא בטשנה. בידו היתה מסורה הנהגת הבית בעת התפלה והעבודה, חלוקת ה"עליות" לקריאת התורה ולחלק בין המתפללים את הכבוד לעבור לפני התבה, כי או לא היו שליחי צבור, דרשנים וקוראים קבועים; וגם אל הדרשה היו עולים אנשים פרטים. ראש הכנסת היה צריך גם להשגיח על סדר הבית, ולקבוע את התפלות שאינן תמידיות כוסטן הראוי להן, ולדרוש בכל שבת לפני העם עליו היו גם לראות לבנין בית הכנסת. לפעמים היה איש אחד נושא משרות הארכון הארכיסינגנוס יחד.

לד הארכיסינגנוס בתור כשרתו היה עוסק התקן של הכנסה (ἀρετή). החון היה נוטל את ספר התורה ונותנו

לראש הכנסת והאחרון היה נוהגו או ממציאו להקורא¹). אחר הגלילה היו משיבים את הספר לירי החון והוא היה מכניסו לארון. הוא היה גם כן סבה המלקות לתבג והיה מלמד להינקות קרוא עברית.

עוד היו אבות ואמהות של בית הכנסת. השם הזה לא היה שם של משרה כי אם תאר של כבוד, שקרא אולי ההבון לאנשים ידועים בחור כנוי ולא נפח סוּעַר אנשים נבחרים, והראיה לזה; כי גם נשים נקראו בתאר הזה. את התאר היו קונים להם, בלי ספק, אנשים רחמנים ונשים צדקניות כמעשיהם המובנים וכדאנותיהם לעניייהם ולטובת הכלל. זה היה מין גבאים וגבאיות של צדקה. ועל כן היה יכול איש אחד להיות אב לשתי קהלות או כנסיות. התאר זה היה לכבוד גדול לכל בני משפחת המתיאר, שהיה מקבלו בלי ספק בימי וקנתו וחשיבותו, כנראה מטה שעל מצבה אחת מתפאר בעל המטה שהוא אחי ק. קלכדיום סינזיום אבי כנסת הקספמיים ברומא.

בין יתר המשרות נזכר עוד על המצבות *μνησται*. יש חושבים ואח להעתיק המלה העברית "מטונה", מה שנראה כודאי, והיה זה התאר העברי היחיד שהתנבב לתוך יסוד הקהלה הרומאית, שברוב בנינה ויסודה היא קרובה לקהלה הילנית.

בחירת הארכונמים, ואולי גם של יתר בעלי המשרה, היה בחדש חשרי בתחלת השנה העברית. לפעמים נבחר בעל המשרה גם פעם שנית. בדרך זו התפתח טיפוס החבר בצבור העממי של שלטון הקהלה ויהי לשאיפה אריסטוקרטית; כן הגיע הדבר עד שלבסוף נבחר הארכון לכל ימי חייו (*διὰ βίου*). אחר כך הלך מצב הדבר הלאה; התארים היו עוברים גם בירושה והיו מתנחלים גם ליורדים ולנשים.

מלבד נושאי המשרות הרשמיות היו נמצאים גם תארים אחרים שנתנו לאנשים נכבדים סחכמי ההורה, שהצמינו כמצבם ובפעולתם על כל יושבי רומא. בין התארים האלה נעיר על "רכנו" (*παββίνο*), "תלמיד חכם" (*μαθητὴς σοφῶν*), "מלמד הורה"

¹ כושה ז' ד, יומא ז' א'.

(σφραγισμένη), "חכם" (sapiens) ו"חבר" (συνάγωγα).

נכבד מאד היה גם מצב הסופר (γραμματέας). זה היה סופר הקהלה או סופר סתם, כלומר איש מהיר בכתובה שהיו באים אליו בענין כתיבת כל מיני שמורות וניירות. מלאכה זו היתה עוברת גם כן בירושה מאב לבנים, שהיו מסגלים אותה להם בימי ילדותם.

בין סמורות היהדות ברומא נמנה גם בית המדרש, שבראשו היו עומדים אנשים כמתיא בן חרש, וכיה המשפט, שבו נשפטו היהודים על פי חוקי התלמוד.

למסורות הקהלה יש לחשוב גם את בתי הקברות. כמו שכבר העירונו התישבו הייטרים הראשונים והעניים בבכר המרנץ סקרי. לא רחוק מן המקומה הוא, במורד הנבעה Monte Verde חפרו להם בית עלמין מתחת לארץ, כדי שיוכלו לקבור את מתיהם במקום מיוחד רחוק מסקרי הרומאים. בית-קברות זה, היה עשוי כשאר בתי קברות היהודים, הנוצרים והרומאים, כעין קסקוקבה.

מקומה של הקסקומבה הוא בקירוב באמצע הנבעה Monte Verde. הראשון שמצא אותה היה בוקיו Bosio בשנת 1602. בחור דבריו יעיר שאינה מובדלת במאומה מיתר קברות הנוצרים מסין זה, אולם היא עשויה בלי מעם, בההרשלות, וכוללת רק שני חדרים (Cubicula) קטנים. בכל הקסקומבה לא מצא בוסיו כל שריד ציור, אף חתיכת שיש; אולם ראה שם תאר ארון הקרש, מגורה הקרש עם שבעת קניה והרבה כהכות, שבהן מתוארים הנפטרם בשם אב או אם של בית הכנסה. על אחת הכהכות האלה נמצא זכרון אשה רומאית אחת שהתיהרה שש עשרה שנה קודם מותה, נקראה בשם שרה והיתה אחר כן לאם-בית-הכנסה. עניית קסקומבה זו ופשיטותה נוכל לבאר במה שמבינותיה נר החלק היותר עני של עדת היהודים. אחר בקרו של בוסיו היתה הקסקומבה עזובה, מבואיה נהרסו ויכוסו בעפר, עד כי למרות כל מפושי החוקר פ. מרקי והתאמצותו בשנת 1843 לא עלה בינו למצאה. רק אבנים וכתבות אחדות נמצאו אשר, לפי ההשערה, מוצאן מבית הקברות ההוא.

בשנת 1859 מצאו מביכות רומא קמקומבה שניה, על יד ררך אפיה (Via Appia), אצל הקמקומבה של קליקסוס. ברי ספק היה מה ביה הקברות של היהודים היושבים בקרבת המקום ההוא אצל porta Capena. קמקומבה זו אינה רחבה כאותה של בוסיו; אולם מצאו בה הרבה כתובות וציורים דתיים, עקבות הנהגה ופיו, ואף כי איננו בסגנון הקלסי הטהור, הגהו לפחות קרוב אליו. הקמקומבה מתחלת בבנין שנשהמר בשלמותו. מבואו הוא סן החוץ ונגרו נמצא פתח המוביל למערה. יש אומרים שהבנין זה היה בית-כנסת, אולם היותר נכון שפה היה חדר המהרה, "חדר הקבר" (1). רק אחר כך, כשנתמלאה המערה, החלו לקבור את המתים בחדר זה עצמו בכוכין (loculi) מיוחדים העשויים לתכלית זו.

ס, "חדר הקבר" נכנסים לתוך המערה העמוקה ממנו. הקירות מלאים משני הצדדים כוכין, והכוכין הם זה על זה. הקירות מופסקים בתהלוכות המכילות גם הן כוכים בצדיהן. לפעמים נמצאים גם חדרי-קבר (cubicula) שבקירותיהם חצובים הכוכים. את האחרונים היו סותמים בלוחות אבן או ברעפים כמו שהוא גם בקברות הנוצרים.

לא קשה להכיר שביח קברות זה היה משמש כשביל יהודים אמירים או עשירים. לא לכל מצבותיו תכונה יהודית. כן, למשל, נראה באחד החדרים ציור שתי המונות אדם, למרות האסור על הציורים על פי החזקה. תוכנם לקוח לא סחוי היהודים או ההמפוריה הישראלית. אלא מתוך המיתולוגיה האלילית; שם מצוירת אשה בעלת כנפים, אולי אלילת הנצחון, ובידה האחת כפת המרים ובשניה היא מניפה עמרה על ראש צעיר ערום עם זר דפנים בידו. בתוך החדר הזהו יראו פגמים (1) עומדים על כדורים, פגמים (סין דג), עופות, דגים וחיות שקשה להגיד וטראתם בבידור. על קירות חדר אחר מצוירים ארבעה דוחות בעלי כנפים, המצינים את ארבע תקופות השנה, ואשה מעופפת, אשר בידה האחת קרן השפע ובשניה אגרטל שפל והיא מריקה ממנו

(1) משנה אהלות פ"ו ח' ט' ספד התחיה; נמצא גם בחדשת הנוצרים.

מן נזילים לארץ. הוא ציור המלכונת, השמן, האושר, המשול.
מן הממנות הרומאית האלילית.

הציורים האלה מראים לסדרי עד כמה התקרבו יהודי רומא
אל הקולטורה הנכריה, אל העולם האלילי. יתר חדרי בית קברות
זה מופים בפשיטות או מצוירים במעם המורחבי בקיום ארוכים
וצהובים.

יחד עם ההבניות הקשאלות מהממנות האליליות נראים
בקמקומבנה זו גם ציורים על מהרת המעם היהודי. על שרירי
ארון שיש אחד בולט ציור מנורת הקדש בה שבעת הקנים בתוך
צמחים, עצים ופירות של סבע הננב. ארון אחר מופה בתבניות
אליליות; אולי השתמשו בו כבר עוד לפני בואו לירי היהודים,
יען כי נראה עליו גם מנורה נוצרית. התמונות הבולטות של
האיש ואשתו בעליו הראשונים, הרומאים, נשחקו, לופשו, וציוריו
האליליים נשקעו בארץ; במצב כזה נמצא בהקמקומבנה היהודית.
בשנת 1867 מצאו במסרה את הקמקומבנה היהודית

השלישית, כעת טעשו חפירות בקרקע בכרמי הנרף Cimarra,
גם כן אצל הדרך האפית, לא רחוק מהקמקומבנה הנוצרית של
S. Sebastianus. הכתובת הן יוניות ונראות יותר קדמוניות
מאותן הנוכרות למעלה. הסגורה העברית ועוד ציורים יהודיים
דהים מצוירים או חקוקים על המבלאות הסגורות את הקברים.
את בית הקברות הרביעי מצא פרופ. א. מרוקי בשנת 1883

ברחוב Labicana, בקרבת וימינל ואסקבילין. על השרירים
שעלה להציל משם נמצא, בין יתר הסמלים העברים, גם ציור
המנורה עם שבעה קנים מעוקלים, כמו שהם רק על קשת
מימס. משלשת אוהיות עבריות שנשארו לפלמה בכתובת אחת
קרא מרוקי בהשערה את המלים „בשלום אמני“, על מצבה אחרת
מסער החכם הנ"ל לקרא בכתבת את המלים „נחיה שרה“.

עוד בית קברות קטן מצא ד"ר ג. מילר בשנת 1885 ברחוב

Appia pignatelli.

קבורת המתים בחפירות מתחת לארץ היה נהוגת לא רק
אצל היהודים, כי אם גם אצל רבים מהעמים המזרחיים, או, יותר
נכון, העצמיים. עד היום נוכל לראות עקבות קברים ממין זה

במצרים, פלשתינה, סוריה ובכל יתר הארצות שחררו שם הפיניקים, שיסרו שם את קולוניותיהם, בסביבות מרפנו, על איי מלטה, סרדיניה, סיקיליה ובכלל על חופי ים התיכון. ככה היו קוברים גם האסטרזים ויתר העמים שכניהם קבלו מהם את הסנהג הזה, שהיה שורר גם אצל חיונים ובפרט במושבותיהם כנגב איטליה ובסיקיליה. כל קברותיהם של אלו נמצאים בחפירות סתחת לקרקע, בקסקומכות. וברומא עצמה היו נהנים הרבה מבעלי רחות המורח סנציון נמור והיו עושים להם בתי קברות מיוחדים. במספרם של אלו היו נמנים גם היהודים, קבריהם של האחרונים נברלים רק כמעט מאותם של הנוצרים, שהיו מחקים כזה, בלי ספק, את היהודים, או, יותר נכון, הוסיפו להנהיג על פי הרגלם הישן, מאחר שרוב הנוצרים הראשונים, ובפרט ראשיתם, היו יהודים.

הקסקומכה היא רשת ההלכות סתחת לקרקע, שנחצבו בכמה דיומות ומספרן עולה לפעמים גם עד חמש. הדיומות העליונות הן כמעט תמיד בעומק ו' או ח' מטרים, אולם כשאין הקרקע מיושרת אין עמקן יותר מחמשה או גם שלשה מטרים. הדיומות האמצעיות, שעל פי הרוב הן רחבות וישרות יותר מהגשארות, נחצבו בעומק ו'—ט"ו מטרים, וההחתונות, שאינן על פי הרוב רחבות כל כך, — י"ח—כ' מטרים, ולפעמים רחוקות עוד עמוק מזה. התחלואות האלה מחברות חדרים רבים, השונים בתבניתם ובמדרגם. התחלואות לא נעשו מתחלה אלא כדי לשום קברים בהן בעצמן, ולא לשם תחלואה סתם. בצדיהן מסודרים הקברים והם פתחים קטנים, שתבניתם כתבנית חורו ותוכו של ספר פתוח, ונוכל להם שיל תערוכה הפתחים האלה הערוכים בסדר אופקי, זה על גב זה, לפעמים במספר שנים עשר, לארון עשוי צלעות להנחת ספרים. פתחיקבר כאלה היו נקראים *loculus* (=סקום). ה *loculus* היה נחצב באופן שיוכל גוף הסת לשכב במצב ישר ולא מעוקל. כל *loculus* היה עשוי לפי סדר הסת. פתח ה *loculus* היה נכתב במבאל (*tabula*), המועמדת במסגרת העשויה לפי סדרה ומשוחה מביבותיה בקלס, כדי שרקבות הגוף לא יקלקל את האויר. לפעמים היו סותמים את פתח

ה *loculus* בשלשה רעפים, שהשתמשו בהם הרומאים למכסה הנגה, ולפעמים היו מעמידים מבלא של שיש. על מכסה הרעפים או המבלא היו חורחים או כותכים את שם הנפטר ויתר דברי תולדותיו ושבתיו עם ציורי הסמנים הסמליים. מלבד התהלכות נמצאים, כאמור, בקברות היהודים גם חדרים (*cubicula*) מיוחדים.

רבים הם הקברים הנמנים על ידי הסמלים העכרים החרוטים על מצבותיהם והמעירים על מוצאם. הראשי בין הסמלים הוא סמל הבגורה עם שבעת קניה הנמצא על מ"א מצבות. אף כי מצאו גם בין שרידי זכרונות הנוצרים דברים וסמלים רבים הלקוחים סכחי הקדש, בכל זאת לא מצא עוד איש את ציור הבגורה על המצבות הנוצריות. בצדק כעיד הפרופ. ד. קויפמן כי ציור הבגורה על קשת נצחונו של מיטוס העשפיע לא מעט על התפשטות סמל זה, שנשאר — לפי דברי ד"ר ברלינר — גם על חוֹמַת של חקלה היהודית ברומא במשך מאות בשנים. כן נמצאים גם ציורי הלולב, האחרונ, ארון הקדש, השופר וכדומה; גם קערות עם שחי כפות, עלי קיסוס (*hedera*), סלי פרי, ופעם אחת גם פרה עם ענל או ענל לבד, ראש איל, תרנגולים ותרנגולות וכדומה, הרומים אולי על הקרבנות. על כתובת אחת נראה ארון עם ספרי תורה, ועל אחרת דמות אהרן הכהן וספר תורה בידו; ויש כתובת אחת עם ציור אריה אצל ספר התורה.

מלבד הכתובות נמצאו עוד שלשה סקופנים (= ארונות מתים) עם ציורים. על האחד נמצאים סמלי הבגורה, הלולב והאחרונ, שתי כפות חמרים וארון הקדש. השני מראה ציורים שהיה קשה למצא על מצבה יהודית: המנה אונגנה ותמונת אשה אחרת יושבת נשענת על גבל ומסינה שני צעירים מספרים בענין מדעי מחוכן מגלת הספר אשר ביד האחד. סקופנ זה, מעשה חרשים מצוין ומיפה בזהב וצבעים, לא הוכן בשום אופן לכתחלה בשביל קבר יהודי. מן הסקופנ השלישי נשאר גם כן, כמו מהראשון, רק חלקו. סמלי הבגורה, השופר וכפת התמרים וכן המלה העברית שלום מראים שאין ספק כי ארון יהודי לפנינו.

הכהבות שעל המצבות הן על פי הרוב בגנוסחה ידועה, היווניות מתחילות על הרוב במלים $\alpha\iota\tau\alpha\iota$ ($\alpha\iota\tau\alpha$) (=פה שוכב[תן]); אחר כך בא השם, ולפעמים גם מספר ימי חי הנפטר, שם הטקס את המצבה ועל הרוב גם ההיחסותו אל הנפטר ושכחי האחרון בפרט: $\sigma\iota\sigma\tau\iota$ ($\sigma\iota\sigma$) $\epsilon\sigma\tau\iota$ η $\tau\eta\varsigma$ $\epsilon\kappa$ $\tau\eta\varsigma$ $\sigma\epsilon\upsilon\epsilon$ (=שלום סנוחרך). הרומאיות הן יותר פשוטות. ההתחלה היא: hic $posu$ (ϵ) est (=פה שוכב[תן]); בנוסח זה כחוב על שתי מצבות ועל שלש הנשארות נמצא כיצא בזה. גם השבחים בסוף הכהבות הם יותר פשוטים מהנוסחה היוונית. בכהבות אחדות נמצאים טיפים הגופפים על אחר הפוסקים; כגון non est $sepulchrum$ sed $monumentum$ (על דרך: וזר צדיק לברכה, משלי י' י'). בכהבות אחת נמצא בסוף רמז על הכהוב. עזוה כמות האהבה, "שה" ח' ו' ($quod$ $propter$ hoc $sepulchrum$ est) ובאחרת — על חהלים קכ"ח ו' ($propter$ hoc $sepulchrum$ est hoc $monumentum$).

כן נמצאים גם מבטאים רבים שהם ברוח היהדות ומקראות
בחיבה הקדש. ולהלן נמצאים מבטאים המוכרים הרבה את ההשקפה
האליילית כמו קריאת הקבר בשם "הבית הנצח" *domus aeterna*
והנטיה האליילית למזמר (*Dixi Manibus*); על סגן זה יש לחשוב
גם את הטבאס הרגיל לתנחומי החיים: אין איש בן אלמות (*non
est immortalis*) אמנם ראוי להעיר כי שני המבטאים המובאים בזה
נמצאים רק על מצבות של קברי שרר גיבורות. מלבנת היא גם
זאת, כי כל ימי הפטירה של מוטעם על המצבות הם על פי חשבון

הלוח הרומאי, ורק על כתובת אחת נמצאת הערה, כי יום הפמירה, המובא על פי החשבון הרומאי, היה גם "ראש החדש" העברי. על כתובות רבות נזכר מי הוא המקום את המצבה לכבוד המת. על הרוב, הקימו את המצבות הקרובים: האיש לאשתו, או להפך, ההורים לבניהם או להפך, האחים או האחיות, האבות החורגים והזקנים ולהפך. לפעמים נמצאים גם קרובים רחוקים וגם רעים וידידים שנמלו את הכבוד להמת.

משחקי הילדים בתרומות ומעשרות, שהבאנו למעלה, מראים לסדי עד כמה היה גדול וחי בלבבות יהודי רומא הרגש הדתי. הכתובות שעל נבי הקברים משבחות את חסידותם של הנפטרים ואמנותם למצות הדת. הסופרים הרומאים, מציטוס והורציוס, מספרים על גודל שמירת השבת אצל היהודים; מסכת זו היו חפשים טעבורה בצבא, וכשלוקחו בימי סיבירוס יתורי מספר לעבוד בצבא נמנעו רובם מעשות דבר ביום השבת. נב נתנה להם החופשה מלרן בערכאות עוד מערב שבת ואילך, ואת מנותיהם כחלוקת הרגן היו מקבלים ביום הראשון. עוד בימי הרספובליקה יצאה פקודה לטובתם על דבר שמירתם את השבת ודיני מאכלים אסורים. הסופרים הרומאים מעידים גם כן על שמירת החגים — הם היו מאמינים שהיהודים, אולי מפני שראו את שביתתם המוחלטת, צמים לפעמים קרובות — אכילת מצות בפסח, הארת החלונות בימי החג וזהירותם טאכילת בשר החזיר. המקור העברי (1) מספר על חים יהודי ברומא שלכבוד ערב יום הכפורים הוא מעלה במחיר הרג היחיד בשוק — נתן בערו י"ב דנרים — והתחרה בקניה זו עם עבדו של האיפרכוס והעלה את הרג למחיר גדול עד שנסוג ממנו האחרון. חסידותם ובמחונם בה מהללים בפי פלכיוס העברי (2) ונלענים בפי הורציוס הרומאי (3), ואולם מעירה המהוננו העובדה איך היה מצוי אצל יהודי רומא ביחר עם מנהגיהם הרתיים גם השמוש בציורי חיות ובני אדם על

(1) בראשית דבה י"א. (2) Ios. C. Ap. II, 89. (3) Hor. Sat. I, 6, 100.

מצבות קבריהם. עוד יותר טוה: על הקברים נמצאים גם ציורי אלילי הנוים, ואם גם במובן מסלי, הנה קשה בכל זאת להבין איך רישו לעצמם כדבר הזה בני העם שאחזו שער רק למראה הנשר הרומאי בארצו. השההפיהם בחיי האזרחים היחה השההפיה שלטה, עד שבטלו את לחם כפני הלוח הכללי והיו טשהטשים בו לא רק כחייהם החלוניים, כי אם גם על מצבות קבריהם.

נדולה מאד היתה קנאתם של יהודי רומא להרחבת דתם וההפשטותה עוד ברורות קדומים; עוד בטרם עברה ההקלה הישראלית על כסים נאטן כבר היתה הפרופגנדה מצד היהודים הסכה לנירושם על ידי הפריטור הסקלום. הרמית רמאים אחרים בימי מיבדיוס והשהדלוטם למלא את צלהם ככף על ידי קנאה מרומה לחרת הישראלית הביאה רדיפות על היהודים. אחר כך הגנו רואים את דומיציאנוס נלחם נגד הגרים המהיהדים וטענישם, וספמיזיום אסכירוס מאיים בשנה 204 בעונשים נוראים על העוברים אל היהדות. כל עמל הקיסרים, מימות אבגוסטוס והלאה, לא הועיל להרכות מספר הבאים להשהחוות בבתי המסגר של האליליים הלאומים. מעבר הזה חסרת אונים היתה המיתולוגיה להביא אלפי אנשים לידי הכרה ברורה באלהות הדת הרומאית, שההנגדה לשכלם של הרומאים הנאורים, ומעבר טוה כשמן על פני מים הציפו למעלה מתוך החרום של השחתה הכרות וההיזם המקולקלים של העם העריץ, פמיש הארץ, איריאליס מוסריים חרשים, שאיפיה חרשות ורעננות לחרות הכלל והפרם. ככל אשר הוסף אחר הקיסרים להמכר לחיים פרשים, למובהו האינדיי כידואליות, ולא דאג להשתיק אנחות הנכנעים ולחצב, כן הוסיפו אלפי גרים לבוא לתוך בתי הכנסה של היהודים, ואחר כך של הנוצריה, שבראשית הפעיתה בעולם הוריעה את עצמותה בתור כחה של היהדות. נוסף על כל המצב ההוא עוד היה העם הרומאי מקדמות עולמו עם פוחז וקל לקבל אמונות ורה וגם רליגיוז שלמות ולהכניסן החת כנפיו, ועוד מימי קיסר והלאה נהגו הקולטום המצרי של איסים וקולטים מרחים אחרים

זכות אורחיות שלמה ברומא.
 משיכת הרומאים אל חיק היהדות לא היתה אפוא רק הודות
 לפרופגנדה מצד היהודים בלבד. כמו בכל מקרה הסטורי גדול
 כן גם בזה לא פעולת מנהיגי המסרה היתה העקר, כי אם
 הישרמה, המוכנה ומוכשרת לזה כבח המקרים הקודמים, ותהלוכת
 ההסמוריה, היא שהוציאה את העובדה לפועל, מעברם של
 הרומאים האליליים אל היהדות היה פנימי, ההולך ומתפתח לאט
 לאט על ידי נרגרי הורע שנקלטו לתוך החברה האלילית בשכבר
 הימים. ציור יפה מזה נותן לנו יובניל באחת מסמירותיו (1):

יש אשר אביו יחג בחרדת קרש את יום השבת;
 זולתי לענני שחק ולאלי השמים לא ישתחוה למאומה,
 ומקשר האדם לא טוב בעיניו בשר החויר,
 שוחה עצור לאביו; עוד מעט והוא נמול גם בשר ערלתו
 ומתלמד להקל בחקי רומא ולחללם
 ובכל לבו ישקר וירחש כבוד ויראה לתורת יהודה,
 אשר ססר כמגלה סתרים משה לעסו;
 לאיש לא יורה דרך, אם על סובחותיו לא יקמיר
 ואל עיךמים יוליך רק את אשר נמול.
 האב לבדו אשם בזה, כי חגג כל יום השבד
 בעצלות נישב מעשות בו כל חפצי החיים.

הסמור הראשי בין הרומאים ובין היהדות היו בלי ספק
 העבדים הישראליים. בבית אדוניהם שמרו בעקשנות נפרזה את
 השבת מחללה ואת דיני המאכלים האסורים, התנהגותם ואת
 היתה אמנם סבה עקרית לשחרורם, אולם גם אחרי צאתם
 מבית אדוניהם היו משאירים שם אתריהם מנהגים ומדות של
 היהדות לזכרון. גם יהודי עיר הבירה בני-החורים בכלל, אשר
 בתוך מזהרות העיר והשחתתה היו יורעים להיות כהנהגה תרומית
 במסור ובמדות. היו כחיון יקר ומפליא למשוק אליהם את לב

אורחי העיר. עוד כמאתים שנה לפני גלות יהודה היו רומאים רבים סנקרים בכתיבה הפלה הישראלים. בימי יוספוס פלביוס נפוצו בין שאר יושבי העיר הסנהנים לצום, לשמור את יום השבת, להדליק נרות כחני היהודים וגם יש אשר נשכרו כמאכלים אמורים¹). "מי יתן — מתאונן רושיליוס²) — ולא נכבשה ארץ יהודה מעולם, מי יתן ולא היו רואנים פוספיאום וטימון מעולם לצרפה בכח נשקם אל מדינת רומא! וסיניקה מתאונן³): "זה, כחם של מנהגי העם הארור הזה שנהפשמו בכל הארצות; הם המנוצחים חקקו חקים למנצחיהם" (*Victi victoribus legem dederunt*, "אה מנצחיה לוחצת האומה המנוצחת" - *viecto*), (*resque suos natio victa premit*) זה דומה במש כמו שמרכר הורציוס על מעשה יון לארץ לציוס⁴). חגיגת השבת היתה נהוגת בין הרומאים עוד בימי אבנוסמוס, ואחר כך היו הולכים ומהפשים גם מנהגים אחרים. כל זה הקל כמובן את מעבר ההמון הרב סן האלילות אל היהדות. הגרים היו מתחלקים לשתי כחות: "גרי הצדק" — הגרים שעובו את מצנם האלילי לגמרי, שלמרו — לפי דברי מצימוס⁵) — לבו לאלילים, להנכר לארץ מולדתם, לאבותיהם, לבניהם ולאחיהם⁶; ו"גרי השער" (*meta-entes*) [deum], *ἑτεροθαλῆς* או *ἑτεροθῆται* (*ἑτὸν θεόν*), אחדים ממנהגי ישראל ונשארים עוד בכל זאת במצבם הקודם; ורק בניהם היו נמולים ועוברים אל היהדות, לפי דברי יובנל המבואים לעיל.

בסקירה ראשונה היינו יכולים לרמז כי הריסת ירושלים, חורבן המרכז הרוחני המקשר לאגודה את העם, שלטורה היוחוקטקן קצן של אישים דלים, לעומת חוקה של המדינה הרומאית, היה ככל זאת כח גדול וחוק באמצעות קולוניותיו וישוביו במרחבי

¹ Ios. Flav., Contra Ap. II, 39

² Rutilius Namatianus, De reditu suo I, 395

³ Seneca in S. Augustino, De civitate Dei VI, 10

⁴ Rutil. Namatianus, De reditu suo I, 398

⁵ Graecia capta ferum victorem cepit... (Hor. Ep. II, 156)

⁶ Tacitus, Hist. V, 5

הגלות, — יכולים היינו לחשוב שהשפלה עם זה והכנעו היה יכול להחליש את החפץ בלכות בני הנכר להצמד בו, להתחשב בכניו. ובאמת היה הדבר להפך: מזה "קדושים" של בני העם הישראלי על שדה קרב, החוקתם במורשת אבות גם בגלות ובלחץ, אחרותם ואהבתם איש לרעהו, ויחד עם זה אטף לבם וחוקתם החוקה להנבורת הצדק ומפלת הרשע, כל זה הוסיף קסם מיוחד למשכנם אל חיק האמונה הנפלאה הטבטיחה הצלה נמורה ואושר נעלה. מצימוס, שלא מאס בכל הואנה כדי להשפיל את היהדות, אומר, כי הסתיתרים היו על הרוב אישים נרועים משפיל עם הארץ (1). אולם העובדות והעקבות שנשארו לפלטה בספרות ובמצבות, שנגלו במאה האחרונה, באות ובטפחות על פניו.

התהירותם של פולביה, אשה הסינמור סמורניוס, בימי מיכיריוס, ושל פלביוס קלמנס, בן אחותו של דומיציאנוס, מראה כי עשיתה היהדות דרכה אל מרום עם הארץ, אם גם לא הוכל היהדות להתנאה בניורת כפופיאה, אשה נירון-קיסר, הנה בכל זאת מראה נמיתה אל היהדות — היא היתה "ניורת השער" (Θεοσεβής) לפי עדות יוספוס — מאיו מפלגת העם היו הנרים הבאים לחסות תחת כנפי היהדות. זאת אלה עוד דיו רבים בין הנרים, שעברו בהחלה אל הנוצריות, יען כי לא דרשה שמירת המצוות המעשיות מאת גריה האיליזים, ואחר כך ברדיפות שנפלו בגורל הנוצריות, עברו כליל אל היהדות ויהי גרי צדק. מכפר רב של יצמות ניוריות וגרים נשארו לנו ככתבות הקברים ושכחי הנפטרים מראים לנו למדי על הכונה נפיש. כן נמצאת במספר הניירות ההן האשה ביטוריה פבלינה, שעברה בשנת השבעים אל היהדות וקבלה את השם העברי שרה, ותמט בת פ"ו שנה וששה ירחים. עד כמה היתה גדולה השתתפותה בצרכי הצבור ובמעשי הצדקה נבין ממה שזכתה לתאר "אם בית הכנסת", בעדת הקפפסיים והבולוסינים, יש טעמים שהיא כלוריא הניורת, הנזכרת כמה

עמים בספרות התלמודית. כתובת קברה היא:

בִּימִירָהּ פְּבִלִינָה הִשְׁמָה בְּבֵית הַנֶּצֶח.
אֲשֶׁר חִתָּהּ מִיּוֹ שָׁנָה וְשֵׁשׁ יָרֵחַ, הִיְהִה נְיֹוֹרָה
מִ"ו שָׁנִים בִּשְׁסָ שָׁרָה, אִם בְּתֵי הַכְּנֶסֶת שֶׁל קֶקְפּוֹס
וּבְלוֹמְנִיּוֹס. כְּשֶׁלֹּם מְנוּחָהּ י).

כן הוא כמעט על כל מצבות הגיורות; אין אחת בלי שבחים
המעידים על מצבה הסוקרי של הנפטרת. ראוי להזכיר כי על
קבר אחת הגיורות נמצאת עוד הנוסחה האלילית *Dis Manibus*.
הרומאים האלילים אחרי מהרם במנהגי הקבורה את נפשות
הנפטרים, שהיו אחר כך מסוגלים לפי אמונתם, לשמוע אל הפלות
החיים, כמו האלילים והגבורים, היו קוראים להם *Divi Manes*
או *Dii*, כלומר מהורים, קדושים, טובים; מקום היה כמעט
הארסה, ויום כיא פברואר — *Feralia* — היה מוקדש להם.
ועל כן רוב הכתובות שעל גב מצבות האליליים היו מתחילות
במלים *Dis Manibus*. כמעט כל המצבות של הגרים והגיורות
— פרט לשתיים — כתובות רומאיות, דבר המראה על אורחיותם
של הנפטרים, שלולא כן היו הכתובות בלי ספק יוניות.

סוחר הדבר כי בעוד אשר רוב מספר השפחות הרומיות,
שאִישִׁיהֶן היו קרובים כל כך אל היהדות, משכנות לה חסד

Betaria Pau (1
lina domi
heternae quos
titula quae bi
xit an LXXXVI menses
procella an XVI
nomine sara mater
synagogarum camp
et holammi

המית והא יוני: ἀνέστης ἀπὸ τῶν ἐν τῇ συναγωγῇ

וטחויקים בה בכל גפשמ. הנה בו בזמן מראים נושאי הספרות הרומאית את מעוט ידיעתם בתורת ישראל ובכל הנוגע אליה במנהגיה ובמסורותיה. השקפות הסופרים והפייטנים הרומאים על היהדות מראות את אידיעתם את היהודים כלל או, לפחות, מעוט הבנתם בעם זה ובתורתו, ומוכיחות גם כן עד כמה רחוקה לפעמים הספרות מלמסור לנו על נכון את מבט הנאורים או גם ההמון. המספר הרב של הגרים והמתיידיים מחזק אמתה הנחה זו. כי רוב השקפות הסופרים והפייטנים מוסדות על אידיעתם את היהדות מראות טחשבותיהם הטפלות המפורות בספריהם, כן, למשל, מביא יובנל (1) כי תורת היהודים אופרת עליהם להפיק רצון בני נכר, להראות להם את הדרך בתעותם, או להוליכם אל מעין הטים בצמאם. עוד יותר מאה: מכיון שהשגת יהודים כאלהות אחרת היא מאותה של הרומאים, לכן האשיטום בחסרון כבוד לאלהים (2) ואהבת ארץ מולדתם (3), והיו אטורים שהמתרבק ביהדות מהלמד כתחלה לבנו ולשמום לקרוביו, לאלהי ארצו ולחקה (4).

על מוצא היהדות והולדותיה, על השגת-אלהים הישראלית הפשוטה והברורה כל כך חיו שוררות דעות והשקפות מוזרות שלא נבחרו מכל וכל במשך דורות רבים. יוסטינוס, המוציא כחבי פרונוס פוטפיאוס, מספר לאמר (5): היהודים מוצאם מעיר דמשק, הנקראת, כן על שם מיסרה, יורשי דמשק היו אסילוס, אוריוס, אברהמס וישראל. לאחרון היו עשרה בנים, שהנחיל להם את ארץ מלכותו. אחד החלוקה מת יהודה על פני אביו; אז נעשתה חלוקה חדשה, ולמען השאיר זכרון לבנו הנפטר ולכברו צוה האב שיקראו כלם בשם יהודים. האח הצעיר היה יוסף. וייראו אחיו מפני יתרונו הרוחני של יוסף ומעלתו עליהם וימכרוהו למותרי עבדים, שהורידוהו מצרימה. שם השתלם בידעת הפקיה.

Plinius, Nat. hist. XIII, 46 (2) Juvenal. XIV, 102 (1)

Jav. XIV, 100; Tac. Hist. V, 5 (3)

M. Junianus Justinus, Epitoma historiarum Philippicarum (6)
Pompei Trogl, ed. Rühl (Lpz. 1886) XXXVI, 2

בכחם החרטומים, והיה אהוב סאר על הסלך. פעם אחת חזה יוסף מראש כי רעב יהיה בארץ וימצא עצה לקדם פני הרעה. הכרת מעשיו המובנים היתה כל כך גדולה בלב המצרים עד כי כבדו את כל דבריו כדברי אלהים חיים. נם ביפי הנוף. הצפין, מלבד בחכמת הסגיה שירש מאביו¹, נם ביפי הנוף. אולם האונקולון נתן צו לגרשהו מן הארץ יחד עם המצורעים. ויהי להם משה למנהיג; ויגנוב את קרשי מצרים, וכשרדפו אחריו חמושים להצילם מידו קמה סופה ומערה גדולה ויוכרחו לשוב כצריכה. ומשה נסע עם אורחתו שבעה ימים כמדבר ערב ויפכלו רעב. אחר כך בא אל הר סיני, ולזכרון החלצם מחרפת רעב צוה לקרש בצום את יום השביעי, הוא יום השבת, לזרוחהם. ולבלתי קרבה את צרעהם בשכניהם, כדי שלא יהיו שנואים עליהם, נבנקו מלאכול עם אחרים על שלחן אחד, ומנהגם זה היה אחרי כן לחק דתי. את כסא משה ירש אחיו אַרֶוֹאם שאחד את כתר הכהונה עם כתר המלכות, ומאז והלאה היו אצלם הכהונה

¹ השגת הקדמונים ביהדות היתה צריכה בהכרח להביאם לידי אמונה, שכל מעשי היהדות הם בכשמים, כסגיה, ובכלל בכל אותם המעשים שיסורם במה שלכעלה מהטבע ושנמצאים בשפע אצל אמונות אחרות. למיכך לא יכלא אם יציאת ישראל ממצרים והליכתו בסדבר וקבלת התורה מקושרים אצלם עם היות מנהיגם, מוחקקם ונביאם היותר גדול כג גדול ואמתי בתבונתו. משה איננו אלא כהן סגור (שטרבון Gog. XVI, 2, 25) לאילל אומרים, ושכוח רבים לו אורקטיף (קיתן ביוספוס 1, 26-27 C. Ap.) שיעתן. כלומר ס' פ' ר' (ביריבונים כאלכסנדריה ביוספוס 32 C. Ap.). לפי אפולוניוס מולין (ביוספוס 14, Apol. Mol. II) וצילסוס (Orig. C. Celso, I, 26 V, 43) המספר איך היהודים כתבכרים בכל גמשים לכשמים, הוא רמאי. ובה במדה היה גדול אצלם כח משה עד כי צריכים היו להציב נגדו שנים מחרטומי מצרים ינום ויכבדים (או יוחני ומכרא, בתלמוד מנחות פ"ה א') לגרש ממצרים את המכות שהביא עליהם משה הנקרא אצל איבסביים: Μωϋσῆς (זהו שמות קצ"א) קצ"ד: Timoth II, 8, 48; Enseb. Prep. evang. IX, 8; Plineus XXX, 1; שיהוא חושבהו לא בצדק ליהודי, כשה, ולצפה, כג אחר, ביסדי כחה של מנים שהיתה אלה שנים אחר יורואספר. יש חושב את משה לאשה עבריה, ספק, שחקקה ליהודים את הורה (אצל אפולוניוס Polihistor Suida ad Ἀλέξανδρον ὁ Μωϋσῆς).

והמלכות לאחדים, ומוסרות המלכות והדת היו ככלל פאונדים וסחוברים באהדות פנימית.

מפליאים מאלה הם ספורי מציגוס (1).

על פי ההגדה ברחו היהודים מאי קריטה ויתישבו בנבולח ליביה. הדבר היה בימי הקרש סטורנוס על ידי יופיטר ויוסר מטלכותו. כופה לזה לוקחים מן השם: היינו בקריטה נמצא ההר הנודע איך, והגרים בתחתיתו נקראים אידים ובהארכת השם ושנויו — יהודים. יש אוטרים כי בימי ממלכת איסירה נגדו הגוהרים טיושבי מצרים לארצות הגבול תחת הנהגת ירושלים ויהודה; ורבים אחרים מספרים כי הוא עם כושי, אשר כימי המלך קיציוס קמו עליהם אויבים הרבים ויגרשו מן הארץ. ויש אומרים שהיהודים הם אנשים מארץ אשור, אשר כהיותם עובדי ארמה כבשו להם חלק מארץ מצרים הפוריה, ואחר כך עברו לגור בעריהם הם על אדמת העברים ובמקומות הקרובים לנהרות, ואחרים מנשאים את היהודים לסיוחסים גדולים כאמרם כי השלמים (אנשי שלם Solymi) זה העם המהולל בפיושי המסירם, בנו להם עיר וקראו את שמם כשם עירם: ירושלים.

רוב הסופרים טכניטים כזה: בשפרצה במצרים מנפה המשתחת את הנוף, ובבקש המלך כוזורוס חרופה לצרעהו פנה אל האורקלון של אפון ויקבל צו למחר את הארץ מן האנשים השנואים בעיני האלהים, ולגרשם כלה ממצרים. ויאספו את האנשים השנואים ויגרשו המדברה ויעזבו שמה. בשעה שכלם ככו ולא נעו מסקומם, עמד אחד מתוך הגולים, משה, ויזכירם לבלתי חבוה לעזרת אלהים וארם כי אלה ואלה עזבו, כי אם לבחור בעצטם ובסלך השמים, שבוערתי יעלה בידם להחליץ בענים. ויסכימו לדבריו, ומבלי דעה אנה פניהם טועדות נסעו לדרךם. אולם כל דבר לא הציק להם כמו חסרון המים, ובהיותם קרובים למות וכבר שכבו כלם בערבה, והנה עמד פראים לנגדם, השכים מן המיעה אל סלע מכוסה יער. ויצא משה בעקבותם ועל פי השערותיו, מן הדשא הצומח על הארץ,

למען החזיק גם להבא בעמו נתן לו משה כהנהגידת
חרשים, המהנדרים למנהגי העמים האחרים. כל הקדוש לנו
נחשב ליהודים לחולין, ולהפך נחשב להם להיות נגזר כל המטא
אצלנו. פסל החיה, שבעורתה נצלו כהנות וצמאון, הקרישו
ויציבוהו במקדשם, כעיר שזכחו איל כמו להכעים את אָמֹן;¹
וגם שור מוקרב אצלם יען המצרים שכבדו את השור אפס;
בשר החזיר אינם אוכלים לזכרון האמון שנרמז להם הצרעה
המתועבת, שבה הוליד החיה ההיא.² לזכרון הרעה הארוך
שסבלו לפנים יצונו עד עתה צומות רבים, ולעדות על אכלם

14) ענינו המכאילים האמורים היו לשיחה בפי הקרמונים. בן סתור ויליאמס ביהודים על כי אינם אובלים בשר הוויר ולא כשר שאר חיות שבתו בתחלוהיהו או במותה כמביע" (9, 438 v, Cyrille), ומע אחרת הוא סברה את דברי המכאילים (Acta apost. XV, 20, 29) ופרווריוס (De abbatibus an. IX. 14) ידע שאמר ליהודים לאכול בשר כלי קדש, שהיו קוראים סחחים, ואת החיה בנות רגל אחת (עטוף עטוף עטוף) אולם בכל אשור המכאילים היו איסור אכילה בשר הוויר, שהיה סחח.

לחם גולה נשמר אצל היהודים המנהג לאכול לחם בלי מחממת.¹ אומרים שעשו את יום השביעי ליום מנוחה על היותו קץ עניים; ומאחר שהבטלה טובה בעיניהם נהגו לעצלותם גם את השנת השביעית². אחרים אומרים כי זה הוא לכבוד סמורנוס, כי ראשית רחם באה להם סן האידים, שעליהם מסופר כי נרשו יחד עם סמורנוס והם מיסרי העם הזה, או יען כי הנבות והחוק

ליתורים ולסצרים, המענין אותם ביותר, יהודי או כהן מצרי יחפץ יותר לסות מלאכול בשר החזיר" (*Sextus Empor. Hypotip. III, 12*), ולכן כחשלא יוספים בצדק לשמוע האשמת תואת יוצאת ספי אפיין המצרי (7) (*C. Ap. II*) פלוטרכוס שואל עצמו, באחת שאלותיו, אם בשר החזיר אסור ליהודים בשום כבוד או משום זר. המרברים של הריוולנוס מבויעים לצד הכבוד, החזיר מכובד גם על המצרים, כי בחפזו כאמו בארכה חורה לאנשים זריעת האדמה, ואם הוא נתעב ונאלח הלא איננו גרוע יותר מחיות אחרת, כמו התחיל וכו' שהיו גם כן מכובדות על המצרים, ולו היה החזיר לרא ליתורים כי עתה לא היו נסמכים להרגו, מה שהם כוחלים לעשות, אולם עוד טעם הניאיתי בזה: הם יראים — כמו יתר הברברים — מפני הצרעת והשחין כמו מפני חלאים בתרביקים. והחזיר בטנו מלאה צרעת ואבעבועות לבנות, שלפי מסורותיהם הן מפני שוממת פניויות. גם האשמות שהחזיר חי בהן מוסמכות אינו רוע לבשרו. ואין היה אחרת האהבת להתגולל כל כך כרמש ופרש כמו החזיר, ולתי אותן הכריות הגוללות ונרלות שם, ועוד, כי עינו החזיר נבראו בו באופן שלא יוכל להביט השמימה אם לא ישכב על גבו ועפעפיו התעוהנה נגד טבען, נעיניו מביטות למטה. ולכן, אף על פי שהוא משיע לפעמים את חריקתו כשהוא שוכב על גבו, הנה על הרוב הוא מחריש; המחר מפריעו מלחוק, ועוד, האליל המצרי אדוניס נהרג על ידי חזיר; אדוניס הוא בכוס חיוני, ולפי פלוטרכוס אלחי היהודים הוא בכוס (*Plat. Quæst. conviv. VI, 6*). גם לפי גארוניס ארביטרוס היהודים עובדים לחזיר: *Judæus licet porcellum numen adoret*; (*Petr. Art. Ant. de Babilonensis N° 97*) וזו מכערים (*Orig. C. Celsum, V 48*) ולפי יובינל מושלת ביהודים אותה היראה הקדושה מפני בשר החזיר כמו מפני בשר האדם: *Nec distare putant humana carne suillam* (*Jev. Sat. XIV, 98*); וכזה הוא המתנב המיחס לאבנוסמוס: *Mallet Herodis porcus esse quam fillius* (*Macr. Sat. II, 491*) כלומר: יקר לו לחורדות חזיר מכן, וזה רמז על מות בני של ותרסם (אלכסנדר ואריסטובלוס). —

¹ אפיין, אשר ספרו כי טעם הוציא סמורנוס את העברים הכזרעים, העוררים ובעלי הכיסין, — כך הוא מכאר את יציאת מצרים — אומר על השבת: אחרי נסעם ששה ימים רצופים צבו ירכיהם ועל בן נתי ביום השביעי כאין

בשבעת הכוכבים, שבידם סמך נורל בני המותה, הוא כוכב פסארוס, ונח רוב הנפחים השמימים עושים דרכם ומרוצתם במספרים בעלי שבעה.

המנהגים האלה, כאזה אופן שיהיו נוהגים, מגינים עליהם במחמסה של קרמות. מוסדות אחרים, נהגים, קבלו את חכם הודות לגרועותם, כי האנשים היותר גרועים נבדלו מדת אבותיהם ויביאו (ירושלימה) סם ומנחות, ועל ידי זה נכר כח היהודים, וכן גם הודות לאמונתם החזקה איש באחיו ולקחת חלק בצרותו, ושנאה ומחמסה לכל האנשים האחרים. הם לא יאכלו ולא ישכרו עם הנכרים יחד; בהיות העם הזה סמך במדה יתרה להאמת בשירים, לא יקרבו בכל זאת אל בת-נכר, אולם ביניהם לעצמם

הנקראת חיים ארץ יהודה, ושם מצאו להם מחסה. ויקראו את חיים שבת, כי כן קראים העברים לחול' הירך שבתותים (יוספוס II, 20). אמפילונות זו אינה נופלת בזכותה מאחתה של פלוסרכוס (Quaest. coeniv VI) האומר שהוא מן טובים, קריאת חגיגי בכוס. נפוצה היתה הרעה, שחיותיהם צמים ביום השבת, זה היה בלי ספק מערבבם את השבת ביום הכפרים. הנקרא גם הוא "שבת שבתון". וצום השבת היה גם למשל (Suet. Div. 76). ארג. סולנוס מוספיאוס (Iust. XXXVI, 2) חושב, כי יום השבת היקרש לצום יען כי אחרי דרך ששת ימים כבדכר ערב שם משה עצמו ביום השביעי קל לרעבונם ולדרכם*. וכן נמצא בדברי המיטנים הרומאים על צום השבת, והמייטן מרסיאוס בפנותו אל אחד הסתידים, כגראה, מראשי העם אומר לו: חורו פניך מן הצום ביום השבת היקר לנמלים. — אותם הנקראים בשם יהודים... מנהגם לזח בכל יום השביעי; ביום זה אינם נושאים נשק, אינם עובדים בשדה, אינם מדורים בעסקיהם, אבל הם נשארים במקדש עד הערב ובדמים מרושות ישפכו תמלחם* (יוספוס I, 22). יש הרשבים את השבת לאבל ומספר. — אם הפך אתה לבקש את היופי—אומר אוכיר (I. 76, 76). אר. אר. I. — אל העבור על חן מדונים הסבכה את בנות, ועל כדגני החנ של יהודי סוריה בכל יום השביעי. — ובסוקם אחר (שם I. 416). יאמר: — אם תהפך להחל במשא ומתן של האהבה כחור לך יום אבל ובלי מדרות העסקים, כמו יום צללי או את היום הכלתי טכשר לכל עסק שחל בכל יום השביעי שבו חוגגים המורים בפלשתינה. — לפי ויכיל (Sat. VI, 150) חוגגים את השבת ברנלים וימות (mero pede) ואפילו הסלך מזההה כהגנה ח. הרקת הנר בערב שבת (ritus lucenarum) עורר במינהק המלסוף בו. יען כי אין לאיליים הפך באור ואין צורך לאנשים לחיות ענושים — (Seneca, Epist. XV, 3).

אין כל דבר אסור. גם שבו לחק את סילת אברי ההולדה, למען יוכלו להכיר איש את רעהו על פי הסמן הזה. העוברים אל דתם עושים זאת בבשרם גם הם, וקורם כל לא ילכדו אלא לכו לאלהים, לנמש את מולדתם, לבלתי החשיב את אבותיהם ובניהם ואחיהם. אבל יחד עם זה דואנים היהודים להתרבות עסם; כי הריגת אחר הילודים נחשב אצלם לחמא דתי ונפשות הנספים במלחמה או כסשפט מות הם חושבים שעברו אל חיי הגצת. ומוזה באה להם האהבה להוליד בנים והכוז למות. את הנפשות הם חונטים על הרוב, כמו שעושים הכצרים, ועל המעט ישרפום, וגם [חונטים הם] בחריצות גדולה כמותם [המצרים], וגם אטונהם בשאול היא אחת, אולם בנוגע לשמים היא אחרת לגמרי. המצרים משהחיים לחיות רבות ולפסלים שחצים חיה וחצים אדם; והיהודים מציינים להם רק בשכלם וגם זאת רק אלהיה אחת. הם חושבים לרשעים את המפסלים אלהים מחומר נפטר בהבניה בני אדם: האלהים הוא לפי חשנהם יש עליו ונצחי בלי המורה והכלית ועל כן לא יניחו להעמיר כל פסל בעריהם, ובפרט במקדשיהם; וגם לא יעשו חנופה כזאת למלכים, ולא כבוד כזה לקיסרים [כלומר: כמו שעושים המצרים]. מאחר שבהניהם היו שרים בלויה נבלים וחפים ועזרו ענפי קיסוס (hedera), וגם במקדשם נמצא אשכול ענבים של זהב⁽¹⁾, היו רבים משערים שהם מכבדים את בכום, מכניע המורה, אף כי משפטיהם אינם מסכימים עם זאת; ובאמת יסד בכום מנהג חג ושמחה, ועבורת היהודים היא סכלות ודלוה⁽²⁾.

⁽¹⁾ הגמן של זהב נמצאת במקדש גם לפי פלוטוס (Pl. Ep. de Tito Livio, I, 40) ולפי יוספוס בסתה הגמן את ראשי החונה הסוכנת את השער הפנימי של המקדש וגדול האשכולות כנבה בן-יארם (יוספוס, De bell. Jud., V 54; Ant. Jud., XV, 11.8, בשנה מדות נ' ח'). —

⁽²⁾ משפטיהם של הקדמונים לגוף ולאחד את האמונות והחוקות אשה מרעוה, הביאתם גם כן למצא דמיון בין עבודת בכום ועבודת היהודים לאלהיהם. היו אומרים לכצא גם דמיון עם עבודת סטורגוס ודמיון רחוקים לאחתה של אפולון. ראויים ביותר להוכיח הדמיונות שכצא פלוטרכוס בין עבודת בכום ושטירת השבת. כשאלה VI (Quaest. convit.), "איותי אלתי היהודים" מקים אחר המדברים בשיחה זו, אתונאי, בבירור שהיא רואה

ידיעות ורות ומנוחכות כאלה על הולדות היהדות ותכונותיה נמצאים גם אצל פלוטרכוס, שטרבון ואחרים. הם ידעו כי היהודים מקנאים מילה, אינם מועטים מבשר החזיר וממאכלים אחרים, והם צמים בימים ידועים בשנה; אולם היו סחלפים אה-תעורה כל דבר ומנמחו וסערבכים אוהם זה כוח מבלי הבינם לסבתו ולתכליתו. כן מספר פליניוס⁽¹⁾ ער דבר מנהג היהודים לערוך

יום גדול בין עבודת בכוס ועבודת אלהי היהודים. ראשית, החג חזיר גדול והיותר קדוש אשר יחגגו בזמן וכאופן הראוי רק לבכוס, הם קוראים אותו תענית וחוגגים אותו בזמן בציר הענבים (פלוטרכוס מערבב בזה את יה"כ בתג הסכות). או עורבים הם שלחנות כלאים כל מיני פירות ויושבים באהלים וסכות מענפי הגפן או מסקלעות הקיסוס; היום הראשון של החג הזה נקרא חג הסכות. סקץ ימים אחרים יחגגו חג אחר שבו הם קוראים לבכוס ולא עוד במסלים נסתרים כי אם בגלוי. עוד חג אחר יש שבו הם נושאים ענפי תאנה והתרסוס (= מסה בכוס והבכנויות הסעולף בעלי הקסוס). אחרי סטרו שנושאי התרסוס חודרים למקדש וחוגגים שם בכננליה, כי תוקעים הם בחצוצרות וגם חלילים (שהם לפי פלוטרכוס כהני ככוס) לוקחים חלק בארבעה זי יומין; גם חגיגת השבת אינה ורה לבכוס. גם בדורנו נוחנים עמים רבים את השם סוכים (Sobes) להמוקדשים לבכור בכוס ובבטאים שם זה בכשתה האורנית. סופה לזה נובל למצא אצל דימוסתינס יסגנדרוס. יש להאמין שמוצא שם זה הוא כסין יעם ומראית שטנלים להם בעלי העבודה הריא היהודים בעצמם סאשרים השערה זו, יען כי בחגגם את השבת הם מעוררים זה את זה לשחות ולהשתכר, ואם יש דבר בספריעיהם הנם מועטים לפחת זין טהור (רייך בעיר כאן: Ceci paraît être pure invention. יוכלו לאמר כי זוהי רק ואולי ככוס פלוטרכוס לזין הקידוש בעת קבלת שבת). יוכלו לאמר כי זוהי רק השערה בעלמא, אולם הנה עובדות רבות הערך: ראשית, הכתן הגדול מופיע בעת החגים במבטעה (מיסרה) גדולה על ראשו, לבוש עורות הצבי מקושטים בזהב, כסוניה ארוכה עד עקביו; הרכה פעמונות קטנים מרובקים במלבושו ובצלצלים בלכתו. וצלצל כוח נשפע גם אצלנו בחגי הלילית של בכוס ולסויך נקראים צלצלי אלהים. לזה יש להוסיף התרסוס והתפסים שהיו נראים סביב המקדש, מטלים הבלתי ראויים לשום אלה אחר חזק מככוס. הם אינם משהמסים בדבש לקרבנותיהם, כי חושכים הם שהיין ישחנה אם ינסכות בו... ובאחרונה עוד סופה הגון על עבודת בכוס הוא כי בין יתר העונשים, היותר גדול בכלם הוא שאוסרים חשופים על הנשפטים לשחות זין במשך איזה זמן.

מעודת סדנים בלי קשקשת ו). את ערך השבנה ביחסה המוסרי והתברתי לא יכלו להבין, והנם רואים בזה רק אהבת היהודים לבמלה וחבוקידיים, ועל כן הם סמציאים למו גם את שנת השמטה. את החזיר לא יאכלו משום כבוד אלהים שהם רוחשים לו. וביחוד סלאים שנאה לעם היהודים, מלבד כתבי אפיק האלכסנדרוני, גם דברי צילסוס, שחלק מהם נשאר בתוך וכוחו של אורינינס שערך נגדו. לפי דבריו יצאו היהודים כמשפחת רומאים קדמונית והם עבדים מצרים, מעמים במספרם וכערכם שברחו מאדוניהם י). משה רמה את הרועים קלי הדעת באמרו להם שנמצא רק אלהים אחד י); היהודים התפללו לשמים ולמלאכים, היושבים בשמים, ועסקו בכשפים *). נאות היהודים באסרם שהם החכמים מכל העמים מכריחה את אומות העולם לקום נגדם, בעוד שאם היו מספיקים רק בשמירת דתם ומצותיהם בלבד, לא היו הנוים מתקוממים אלא נגד האליליים העוכרים אל פחנם בלבד *).

ואם הנאורים, החפשים מכל משפט קדום ברומא, מביעים השקפות כאלה, אין לנו עוד להפלא אם נשמע משפטים מעוקלים יוצאים מעמו של ציצרון, הלמידו של שונא-ישראל הנחשב אפולוניוס מולון. אם המורה היה אומר ש"היהודים הם היותר רעים מכל הברברים ורק הם לברם בין כל העמים לא המציאו כל דבר מועיל לחיים" *), הנה אין רבותא אם התלמיד היה שונא את היהודים תכלית שנאה וזיה אומר על העם הזה שנולד רק לעבדות י).

ואם לא היתה הספרות השקפותה של כל דעה הקהל.

1) נגד הרין של ויקרא י"א ט', דברים י"ד ט'

2) Origens, Contra Calumn IV, 31, 33

3) I, 23

4) שם I, 26; V, 5; ועין בדברי יובנל המובאים לעיל, ינולח

לענין שחק ולאלי השמים לא ישונה למאומה.

5) שם V, 43

6) יוספים II, 86

7) Cfr. de provinciis consular. 52; pro Ponceo 47

כמו שהרצינו בדפים הקודמים, הנה לא נשארו בכל זאת השקפות הסיפרים בלי כל השפעה ידועה במפלגות אחרות. כבר הזכרנו שאבנוסמוס, אשר נתן בעצמו עולות חבחים למקדש ירושלים, שבה את נברו שהניח את המקדש כבלי לבקרו, בעוד שהוא בעצמו לא הניח במסעיו כמעט כל מקדש לאומי שלא בקירו.

ג.

החיים המפורחים.

הנרול בכל אנשי המפורחים של היהודים הדומאים בתקופה ההיא היה יוספוס פלביוס או, בשמו העברי, יוסף בן מתתיהו. זכרן. להארת האיש הזה והולדותיו נשאר לנו כמעט רק מקור אחד החשוד במקצת בלי ספק; הנני מכוון בזה לכתביו הסבילים. הוצר רב, שבהם הוא חוקר ומתפלסף על עצמו ועל בני דורו, ויען כי דבר בכל מקום לפי צורך השעה, יסתור בפעם בפעם את דברי עצמו האמורים במקום אחר ויספר מאורע אחד בנוסחות שונים.

הוא נולד בשנת ג' השצ"ז במשפחת כהנים חנונה, שבה הפס לו אביו מקום נכבד. בהיותו בעל כשרונות נעלים כי, הצמיח בזכרונו ובבינתו "αὐτὸς καὶ συνέταξε", קנה לו ידיעה רבה בחכמת ישראל, עד כי בהיותו, לפי דבריו, כבר י"ד שנה היו מתכנסים אליו הכמאי העיר לשמוע מפיו ידיעות נכונות בדת ודין (αὐτὸν νομιζόντων ἀκριβεστέρον) וכן מ"ז כבר חשב את דרכו לכונן לעצמו שמה בחיים ולבא בתוך אחת הכתות השוררות או בעיר הפרושים, הצדוקים והאסיים. סבלי דעתו איך מהן היא הטעולה בא בשלשון, וסבל מחסר ועוני. אחד כך לא הסתפק ביריעות שקנה בתוך הכתות ההן וילך על סתבוד אחד, בענה (Babes), שהיה סתנהג בניירות, משחמש ללבוש ולמאכלו רק בדברים מן הצמחים הבלתי סעברים והיה מובל את בשרו פעמים

רבות ביום ובלילה. בענה היה בלי ספק אחד האסיים הניזרים מ,טובלי שחרית". אחרי בלותו שלש שנים בחברת בענה שב יוכפוס העירה, והוא אז בן השע עשרה שנה, ויהי לאחר תפוזשים. גם בלשון יון התלמד והתרגל עד כי רק שניאות אחדות היו מצויות בסמטאו; בכל זאת נשארה הלשון ההיא זרה לו בכל ימי חייו, ובכתובת ספריו המפורסמים עזרו לו אחרים מידידיו לטהרם משינאות הלשון.

בשנת תתכ"ג אנה מקרה ליוכפוס ללכת רומאה. על הנסיעה. הזאת, שהוצאה היתה מהפכה שלמה ברוחו וגם היה סבת כל מעשיו האחרונים במלחמה הלאומית האחרונה, מספר הוא בעצמו באבסוביוגרפיהו כדברים האלה: „כשמלאו לי כ"ו שנה נפל בגורלי ללכת רומאה מסבה זו: האפיטרופוס של ארץ יהודה, פליכס, שלח רומאה כהנים אחדים, אנשים ידועים וידידי, לתת חשבון לפני הקיסר על איזה חטא קל. בכל נפשי הצנתי למצא להם דרך ישועה. בדרך התבוננתי כי למרות היותם נהגים בצרה לא הרפו מיראת ה' והיו מהכלכלים כהאנים ואנזרים. באנו רומאה אחרי היותנו פעמים רבות בסכנה על הים. הספינה שבה נסעתי ושהיו בה כשש מאות איש, נשברה על הים האדרי, ולשמונים אנשים ממנו הודרעים לשחות, עלה להנצל. ההשנחה הזמינה לקראתנו ספינה הולכת מקיריני, שקבלתנו אל ירכתיה. ובהמלחנו אל דיקיארכיה—האיטלקים קוראים לה פוזיולום—התודרעתי אל השחקן (μυγλτος) אליטרוס. האיש הזה היה נושא חסד מלפני נירון קיסר ובעזרתו מצאתי מהלכים אל הקיסרית פופיאנה. עד מהרה עלה בידי להשיג הופשת הכהנים, וזולת החסר הזה עוד קבלתי מאת הקיסרית מתנות רבות ואשוב אחר כך לארץ מולדתי. כשובי מצאתי את הארץ בהססה גדולה ושיאפה חזקה למתכבת הסדר הישן; היו מתפארים לטרוד ברומא. התאמצתי לכאר להמורדים משונתם כהראותי להם עם מי הם נלחמים, וכי הרומאים, מלבד גורל נסיונם במלחמה, הגם גם בעלי מול גדולים... ולא עלה בידי להוכיחם בזה. אז היה עלי לפחד פן תעוררנה עלי עצותי ותוכחותי שנאה וחשד כי נוטה אני אחרי האויב. להנצל מסכנת המות אחר לכירח

סגדל אנטוניה נסתרה בתוך הסקש... אחד כך נלוחי
 עוד הפעם על הכתנים וידועי הפרושים. לא קטנה היתה החורה
 שאחזנו כראותנו את העם מין בכלי מלחמתו והיינו במבוכה
 גדולה. להשקיט את הסרירה לא היה בכחנו ונוסף על זה עוד
 היינו בעצמנו במבנה. במצב כזה התראינו כלוקחים חלק ברגשות
 מנהיגי העם, אולם עשינו זאת כדי להקטין את קנאתם וחריצותם.
 קיינו כי במהרה יבא קיססיוס עם חילו הגדול ואז תבטל כל
 התנועה הזאת וכל המיסת המלחמה; אבל תקותנו לא נתקמה...
 אחר ספלת קיססיוס ראו אותם מוקני ירושלים, שהיו מצפים
 לנצחונם של השליש הסורי. כי המורדים מונינים כנשק בעור שהם
 בעצמם חסרים כל זה. בעת ההיא נודע כי ארץ הגליל לא נדרה
 עדיין בלה. וישלחנו שמה עם שני כהנים, אנשי צדק ונדיבים,
 יועור ויהודה, להביא את הרשעים שכבר הודינו, למסור את כלי
 ינם לאנשי אומתנו היוהר הגונים עד אשר תקדענה אל נכון כונות
 הדומאים ומגמהם" (1)...

יוספוס אשר ראה את רומא על פסנת גדולתה ותפארתה,
 עשתה עליו רושם גדול בשאינה והמונה; לעומתה היתה ירושלים
 בעיניו כאחת מערי השרה, וילך לבו שבי אחר העם הזר בפרחי
 הטבלתו הנשכנה ואז החל לבז לאומתו וקולטורתה, השונה
 מהרומאית בתבליה, וישב לארץ מולדתו כרומאי גמור. בארץ
 יהודה כבר היתה התמיסה במלוואה, ובתוך הסדקיה הריא, שלא
 פסקה עד אכרן החוסן הלאומי, נפל בגורלו להיות אחד מראשי
 הפועלים. מי יודע כמה גרם הוא ומה גדול היה חלקו בחורבן עמו,
 בהותו מוכרח לעבור בתור אחד נשיא המפלגה הלאומית, באחר
 המרכיזים הראשים, בארץ הגליל, בתור פקיד הצבא, בעור שבקרבו
 היה ארכו וכל חפצו היה להכניע את ישראל תחת העם הרומאי
 משאה נפשו. הוא ידע והבין אחד כך, אחר החורבן בהיותו
 יושב כיקר מלכות בחצר הקיסר כרומא. מה רבה אשמתו
 וחבאתו לאומתו שבגר בה, ובלי ספק לא מעטות היו תלונות.

הנאמנים לעסס, שהיו מראים בבהכירה את כל תרמיתו ונכליו במלחמת היהודים האחרונה. ומצד השני היו כאשישים אותו שווא היה ראש המורדים ברוסא ומנהיג המרידה; אולי עשו זאת בכונה סיוחרת כדי להכאישו בעיני מניניו. בין הכתבים הכאשימים ההם יש לחשוב גם את ה"הסמוריה של סלחמת היהודים" מאת יוסטוס (=צדיק) ממבריה, שלא הגיעה עדינו, ושבה היה יוספוס כהואר בתור אחד המנהיגים הראשים של המרידה בגליל ואויב רוסא, יוספוס כתב נגד החבור הזה, בתור העצמאות, את אכמוביוגרפיהו. הדברים המעטים המוכאים למעלה מתוך החבור הזה מראים לסדי איך מהאמץ המחבר להתייב בקרבן של מצב הדברים, שהעלותו לבמה המלחמה שלא נבנית לבו. במגנן כזה מדבר יוספוס עוד בררבה מקומות אחרים של האכמוביוגרפיה, המותרים את דבריו בחבוריו האחרים. אולם אין ספק שלא היה בכל אופן קיצוני כל כך לא באהבתו למולדתו ולא בבגידתו בה. הוא היה רק בעל אופי חלוש, שרושם רוסא הספיק רק לגענעו ולעקור מתחת רגליו את המצב המוצק.

בבואו לארץ הגליל הראה יוספוס את כשרות הגדול וחריצותו בהביאו את הארץ במצב מחמה וסתר; אולם בו בזמן החל את מעשי תרמיתו. לחבריו הלאומי יוחנן מגוש חלב החל לשים מוקשים בדרכו; הוא בעצמו היה מתרחק מכל מעשה אשר יוכל להראות בדרך ישר כאיבה גלויה אל הרומאים ואגריפס הקיסר. הסנהדרין שלחו מלאכים לאלצו לסור מפקודתו, אולם בערמתו ובגחו ידע להסיר מעל גפשו את אשר נחרץ. ואמפמינוס כלה בין כה וכה את הכנותיו וישם מצור על תומות הגליל, בעוד שהפקיד היהודי, יוספוס, ישב בטבריה ויחכה לפקודות הסנהדרין. רק כשהחלו הרומאים לצור על המצודה הגדולה יודפת, סדר יוספוס שמה והיה מנהיג בחיל גבורים את המלחמה. בספלת יודפת סדר להסתר יחד עם אחים לצרה, באתת המערה, עד אשר נדע לאמפמינוס וישלה אליהם ויורש הכנעתם בהבטחתו ליוספוס להשאירו בחיים. האחרון הפץ היה להבנע אולם אחיו לצרה אלצוהו למות אתם יחד ויחרצו להיות מוכתים איש ביד רעתו על פי הנדול. ככה דומתו כלם עד אשר נשאר יוספוס עם אהר

החברים. וידבר על לב האחרון להפיר את השבועה אשר נשבעו החברים איש לדעה לבלתי המלט סבות ויפתחו, וככה מסר עצמו בידי הרוסאים. הוא נבא—לפי דבריו—לאכפסיונוס כבוד מלכים (1), והאחרון, וביחוד מימיו בנו, כבדו בתור יריד וחבר. במשך כל ימי המלחמה היה מלוה את מימיו, אשר את גרל מפעליו הוא משבח בכל חבוריו, בעוד שעל אחיו בני עמו הוא מדבר כבוז ובקלסמה, ובספרו את מעשי אכזריותו של מימיו נגד שביי היהודים לא יביע אף סלה ארת של תוכחה ונעל-נפש.

ככלות המלחמה לוח יוספיוס את מינו וקיסר-חסדו. רוסאה יהיה גר בתהלוכה הנצחית ומחזהו שבר עמו, והוא מספר לנו בקרי רוח ובכנות נפש את פאר התהליכה המריאומגלית הדיא. שלשת הקיסרים המלכים (אכפסיונוס, מימיו ודומיציאנוס) העניקו כבוד והכר טיחור: נהגו לו לכתנה נכסים ואחוזות ביהודה ויפטרון כהשליט המס, העלו למעלה אורח רומאי וירשוהו לשאת את שם המלכים (פלזיוס) וגם נהג לו מקום לשבת כהיכל המלך, על גבעה האכבילין, וגם כסף שנהי לטחיתו קצבו לו טאצור המלך. גם הקיסרית דומיציא היה נוסה לו חסד. הלאומיים היו מתאמצים להבאישו בעיני הרוסאים, להראותו לאחד אויבי רומא ובוגריות, אולם חפצם לא עלה בידם ועל כל אלה בסתה אהבה חצר המלכות אליו.

בשעותיו הפנויות בחייו השוקמים בעיר הכירה כתב יוספיוס את ספריו הגדולים, אשר כונה כפולה בהם: הגנה על עצמו בפני ההאשמות הרבות שטפלו עליו סכל עברים בבגידה ברוטא ובעמו; ולמטרה זאת כתב את „מלחמות היהודים“ ו„חייו“ (האכסוביוגרפיד), והגנה על אומתו ואמונתו נגד דעות השוא השוררות אצל סופרי היונים והרוסאים על רבר מוצאן ועצמותן, ולמטרה זו כתב את ספרו הגדול על „קדמוניות היהודים“ וספרו „נגד אפיון“.

(1) לפי ההגרה העברית (נמסר ג'א, אבות ר' נתן ר' שחר את אכפסיונוס כבואה זו—כזמן סצור ירושלים—רבי יוחנן בן זכאי, שקבל הלך זה רשיון הנבזר הדיכאי ליסר כוח סודש ביכנת, אולם באמת לא צד אכפסיונוס כלל על ירושלים וכבר תחקר ער לפני בוא ר' יוחנן אל סתנה הרוסאים.

דברי ימי המלחמה, שיוספוס נותן לה היתרון, כמעט על כל שאר המלחמות בין מדינה ומדינה ובין עם ועם הנודעות בהיסטוריה, נכתבו על ידי אנשים רבים כ"רוח הסופיסטים", אשר לא היו בעצמם עדים ברבר והשתמשו בשבועות בלתי נכונות וסותרות זו את זו, ואחרים, שראו בעיניהם את כל הגדולות והנוראות של המלחמה ההיא, סרטו את האמת בכונה כדי להחניף להרומאים או משנאתם להיחודים, יוספוס היה יכול יותר מהאחרים לכתוב בלי משא פנים את תולדות המלחמה ההיא, במקום שאין הרבר נוגע אליו. היא היה עד ומוקר בתנועה זו מראשית צמיחתה, הוא היה פקיד הצבא במרכז העקרי, במקום שהיו המריבות הראשונות והוא היה מכיר היטב את השלמת המחזה והוא היה הקלוח את ההחלטה המריאופלית רומאה.

מלבד אלה עוד השתמש ביריעות שהמציאו הפלימים והכוננים שעברו אל מערכת האויב שרשם אצלו ובכרוניתו של אספסיוס. את הספר כתב בתחלה בלשון עבו — עברית או ארמית — כשביל יושבי אסיה הפנימית, ותרנמו את כך, כראותו את הסיונות יתר הספרים שנכתבו בנידון זה, לשפת יון, להועלת עמי ממלכת רומא. בזה היו בעוזריו ידידיו שידעו את הלשון היונית יותר ממנו. לפני הפרסום היה הספר לעיני אספסיוס, מיטום ואגריפס ויתר האנשים שלקחו חלק במלחמה ההיא, וכלם הסכימו עליו. מיטום הכיר אותו להספר היותר טוב בענין מלחמת היהודים ונתן לו הרשות להציאו עם הסכמתו, כהביעו את חפצו "שרק מן הספר הזה ידעו בני אדם את קורות המלחמה". חפצו נהמלא. כל יתר הספרים אבדו, וכבר לפני מיטום היה ספרו של יוספוס המקור העקרי לקורות המלחמה.

וספרו של יוספוס על המלחמה ההיא לא נשאר בלי תשובת-השנה. בעשרים שנה אחר כך, אחרי מות כל הקיפי הדור ההוא שבראשם עמדו אספסיוס, מיטום ואגריפס, פרסם יוספוס סמבריה, אחד הגדולים מהמפלגה הלאומית ואויב בנפש ליוספוס, את ספרו על מלחמת היהודים, והוא נותן לה צבעים אחרים לגמרי ומספר באופן אחר את כל מאורעותיה, ושם לא נקה גם את יוספוס בגלל תעלוליו ומעשיו ויצירתו כאחד

החוננים להרומאים ואויכם ובוגרם הגדול. על הספר הזה, שאבר לצערני, יצא יוספוס כמענה, הוא ספר אבטוביוגרפיו, או יותר גבון וטלדות מפעלו בשעת המלחמה, כדי לגול מעל ראשו את האשמה ולהפטר בעיני רומא. נרימץ אומר כי בספר זה הציב יוספוס לעצמו סכנת קלון לחרפת עולם; והמשפט הוא נאמן מאד. אם היינו סאמינים לכל דבריו בספרו הדוא כי עזה היה עלינו לחשבו כאשר הבוגדים והרמאים היותר נתעבים. אולם דברים רבים, המהירים את דבריו בספרו על המלחמה, הטפיל על עצמו רק כדי להכשיר את עצמו בעיני הרומאים, וסמרה זו, להצדיק את עצמו, בולטת במדה יתרה.

בסרם כתב את אבטוביוגרפיו כלה יוספוס את ספרו הגדול קדמוניות היהודים בעשרים ספרים. "העסכתי על עצמי—יאמר בהקדמתו—את מלאכת החבור הזה, מחשבי כי תוכנו מוכשר להעיר אלינו חבה וכבוד מצד היונים, אחרי שכונתי להציע בזה חיוון כל קדמוניותינו והנהגת ממלכתנו על פי דרך הבקרת מוצא מתוך הספרים העברים. עוד לפני, בהארי את המלחמה (היהודית), חשבתי להראות מי הם היהודים על פי מוצאם, ותהפוכות גורלם, ומי הוא מהוקקם שהנך בקרבם את השאיפה אל הצדק, והעירם לפתח בקרבם את החסידות, מה הן המלחמות אשר נלחמו כתקופה הארוכה של היותם, ואיך נסתבכו, נגר רצונם, במלחמה האחרונה עם הרומאים. אולם אחרי אשר מסגרת כזאת היתה גדולה ביותר בחבור טמין זה, לכן עשיתי לנושא חבור מיוחד, שבו הצעתי בפרטיות סתחלה עד סוף את כל הנוגע בזה, ובמשך הזמן אחזוני גם אחי, כמו שיקרה לאנשים שיואלו לקחת עליהם איזה ספעל גדול, עצלות וספק אם אוכל להביא את הענין עד סופו בלשון זרה ובתבנית זרה לנו. אולם נמצאו אנשים אשר סאהבתם אל ההסטוריה העירוני אל המלאכה הזאת; כיניהם (עומד) ראשונה אֵיפֶרְדוֹרְיוֹס, איש האהב באסת כל מדע, והמצא הענוג ביותר בחקירות ההסטוריות, ובפרט אחרי שהיה ליקח בעצמו חלק במקרים גדולים והיה עד במהפכות שונות, יבכל המאורעות האלה הראה כח נפלא כאפיו ותדירות בישרו. תחת השפעתו של אותו האיש, המראה חסיד את סימפטריו

הגדולה לכל העמים עליו אינו דבר מועיל וגדול, ומהתיראי להביא עלי חשד, כי נעימה עלי הבטלה מסלאכה מפארה כואה, והספתי חשק בעבודתי, ובפרט שאחר כל מה שאמרתי שבהי וראיתי כי אבותינו היו מסייעים (לאחרים) ידיעות באלה בכל נפשם, וכי היו בין היונים אשר למדו בחשק את מנהגינו והמסורותינו⁽¹⁾. כמו שלפי אגרת אריסטואס תרגם אליעזר כהן גדול את התורה יונית כדי לרווח צמאנו של הקיסר המצרי פטולומאוס פילדלפוס⁽²⁾, ואליעזר בעצמו, שלא נופל היה בידארו וצדקתו מיתר הכהנים הגדולים, לא חשב להטאה לגלות לאחרים את אשר נודע ליהודים, כן חפץ יוספוס להגיש להיונים והרומאים את הדיעות השמורות ביתר כתבי הקדש, הבלתי טרעים להם, על ידי תרגום⁽³⁾, וכן גם את המסורות של היהודים בדרוה האחרונים, בתמונת המסוריה שלמה של האומה הישראלית מבריאית העולם עד המלחמה האחרונה. לפי מעם זמנו הוא מספר את המאורעות ומשתדל לקרב אל שכלם של הרומאים והיונים הקוראים דבריו על המצות והנקרים הרהים, בהפצו להראותם את הנשגב והמעולה ביהדות. אמנם בבקרת המסורית אין כחו רב כל כך וגם הברונולוגיה אינה נקיה מכל שניאה, אולם בכל זאת גדול מאד ערכו של הספר הזה. הוא היה מכיר את כל המקורים העבריים והלועזיים והשתמש בכלם.

כמו כן מצטין חבורו "נגד אפיין" או "על דבר קדמותו של העם הישראלי", שתכליתו להראות כפי האפשר מתוך הספרות היונית את קדמותו של העם הישראלי, ולגול מעליו החרפה והחשרים ישמו עליו צורדיו ומנדיו, שכראשם עמר אפיין, מי שהיה הסנהוג למלאכות האליליים האלכסנדרונים אל קינולח להאשים את היהודים. בספרו זה הולך יוספוס ומונה את יהדותיותו של היהדות וערכה הגדול. הנה כי כן אנו רואים את יוספוס הסופר מביא קרבן חמאת בספריו הלומדים מנוריה על עכו כרד

C. Ap. II, 3 (Ant. Ptoem. 8, 12)

(1) חוין התרגום היוני לנביאים וכתובים היה יקר ולא היה ידוע ליוספוס כמו לבעלי החלמוד.

לכפר על פשעיו בתור פקיד הצבא ובוגד במולדתו.
עוד חבור חרש על האלחים ועצמותיו לפי ההשגה היהודית,
וכן גם על סקור מצות עשה ולא תעשה שבתורה, עלה
במחשבתו לכתוב, בארבעה ספרים, לפי תכניתו שהוא מודיע
בסוף ספר "הקדמוניות", אולם לא ידענו אם רק עלה במחשבה
ולא נכתב כלל, או שכתבו והלך לאבוד. לפי אבסכיוס¹ הקיסר
ברומא את פסלו של יוספוס.

עוד מזכיר יוספוס כפעם בפעם חבורה נאורה וספרותית.
של יוונים, שהוא מכיר לה תורה בעד להתעוררות וההשפעה
שקבל ממנה. החשוב בין ירדיו אלה היה לפי דבריו איפפרודיטוס.
הוא שעוררו לחבור הקדמוניות ולכן הקדיש לו יוספוס את ספרו
זה וכן את ספרי אבסוביוגרפיהו ונגד אפיון. מי היה איפפרודיטוס.
זה לא הוכרר עדין. אולי היה הוא ואחרים מירידי יוספוס האחרים.
אליליים שהתיהדו או יוונים מתיונים מחבריו כימים מקדם בשמח
והתקיינות. חבורה אחרת מיהודים מתיונים נאורים הננו מוצאים
ביחס ירירות עם יוספוס, שביניהם היה הקיסר אנריקס, גיסו
זיליוס ארכילאוס ואיש אחר בשם הורדוס².

מעטים מאד שירידי הספרות העברית ברומא מזמן ההלכה.
השנייה לתאריך הנוצרי, וכלם הם במקצוע ההלכה וההגדה³.
בזמן אררינוס היה מנהיגם הרוחני של יהודי רומא תודוס. על
הקנתו לאכול גדיים מקולסים בלילי פסחים והשתדלותו לאספת
סכומי כסף לתמיכת חכמי יהודה כבר דברנו לעיל⁴. כנראה
היה תודוס ראש בית הכנסת (ארכיסינוגוס) או בעל משרה אחרת
מעין זו. מדרשותיו נשאר לנו תוכנה של דרשה אחת, שהיתה
בלי ספק לפי מעם המון יהוא, אבל לא תוכל להפיק ממנו רצון

¹ Euseb. HE. III, 9. ² Q. Aplanom, I, 9.

³ הוצאתו מן הכלל את הכחות היהודים הספרותיים ברומא שהציגו
בספרות הכללית ולא בלשון עברית (כמו ציציליוס מקלקדי, ועוד) כשום
שיתודים כאלה המרויחים את חוג עבודתם ומוציאים ממנו את עניני ספרותם
ונאמנם, הרי הם מוציאים את עצמם מן הכלל ונשארים על כן גם בלי כל
השפעה על מהלך ההסברה של הקהלה הישראלית.

⁴ פרק א'.

לפי מעמנו אנו, בזמן שהיו רדיפות אדרינוס שבעות בקרבנות רבים הנחרנים על קדושת השם הועלתה השאלה, איזו הם הדברים שעליהם כתיבים היהודים למסור את נפשם, הפלוגתות רבו ומסקנתן היתה החלטת האספה של תלמידי החכמים בלוד, כי הדברים שצריכים הנרדפים למסור את נפשם עליהם הם שלשה: עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכת דמים⁽¹⁾. למופת ולחזק לקחו לעצמם את מאורע שלשת האנשים בבבשן האש (דניאל ג' י"ג), ואז באה מעצמה השאלה: כנין דרשו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמם על קדושת השם? — מן הצפרדעים. „מה כתיב בהן (שמות י' כ"ח) ובתנור־ך ובמִשְׁאֲרוֹתֶיךָ; ואימתי משאת מצויה אצל תנור, בשעה שהתנור חם, מלמד שהיו משלימות עצמן לתוך התנור לקדש שמו של הקב"ה; ומה פרע להן? שכל הצפרדעים מתו ואזן שירדו להתנור לא מתו, מפני שמסרו עצמן לשרפה, כדי לקיים נזרתו של הקב"ה". ואת הדרש הזה המשיך תודוס באחת דרשותיו הלאה בדרך קל וחמר: „מה אם הצפרדעים שאין להן זכות אבות ולא ברית, על ידי שנתנו עצמן ומסרו נפשן על קדושת השם לא מתו, אנו שאנו בני אברהם, יצחק ויעקב ויש לנו זכות אבות ונצטוונו על קדושת השם על אחת כמה וכמה".⁽²⁾ פלמיון איש רומא, כנראה בן דורו של תודוס, מצא סכך אחר למסירת נפשם של שלשת האנשים, ואמר כי „מן התורה דרשו, שנאמר (דברים י' כ"ט) ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאתו".

הגדול ביהודי רומא הנזכרים בספרות התלמודית היה בלי ספק רבי מתתאי בן חרש. הוא נולד בארץ יהודה והיה בן דורם של ר' יאשיה ור' יונתן, תלמידי ר' ישמעאל. עם ר' יאשיה היה ר' מתתאי מקושר בעבותות האהבה הידידות. „כל זמן — בספר לנו המקור התלמודי — שהיו יושבים יחד היו עושים מקנאין זה לזה וכשנפטרין דומין כשהן אוהבים מנעוריהן". ואירע סעשה אחת שהיו עוסקים שניהם בתורה, שר' יאשיה פרש לדרך ארץ, לחיים מעשיים, והיה ר' מתתאי מוכיחו על זה ואומר לו: „מה לך

⁽¹⁾ Grätz, IV, 2, 170.

⁽²⁾ מדרש תהלים כ"ח. ע"פ.

לעובד דברי אלהים חיים ולשמוץ בדרך ארץ⁽¹⁾. אחר כך הלך ר' מתיא, יחד עם ר' יהודה בן כחירה, ר' חנניה בן אחי של ר' יהושע ור' יונה, מארץ יהודה ברומא. מה הכריחו לגלות לחוץ לארץ לא ידענו. רק זאת נרע שהיה מצד מאד על זה ושקרע את בגדיו כאבל בצאתו. וזו ראייה כי לא ברצוני הטוב עשה זאת. אולי היה עקר יציאתו ליסר בית מדרש, כדי להפיץ ידיעת התורה, להחזיק על ידי זה באמצעי היחידי שנשאר בידם נגד הנצרות והשמדוה. ואמנם הקים בית מדרש חשוב ברומא, אשר בארץ ישראל היו רשבים אותו בין כתי המדרש הראשיים, שכל הצמאים לתורה יוכלו לרווח צמאונם בהם⁽²⁾. גם בית רינו קנה לו שם ותהלה. הוא היה מקיל בדיני שבת לענין חולה והיה מחסיר בדיני אישות במקום שיוכל להקדם המוסר.

יותר מצוין היה בדברי הגדה. בדרשות פסח אחת דבר על הפסוקים בשמות י"ב נין, שבני ישראל לא היה להם במצרים דבר שבוכותו יהיו ראויים לגאולה, עד שהפיל ה' עליהם מצות אשר על ידי עשייתם יזכו להגאולה⁽³⁾. ועל הפסוק "ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן", דרש ר' מתיא שנתעבב משה כל ששת הימים ולא שרה עליו הדבור, כדי שיקבל עליו דברי תורה באימה, ביראה, ברתת וביוע, שנאמר (תהלים ב' י"א): עברו את ה' ביראה וגילו ברעדה.

אופיו הוא פתגמי: "היי מקרים בשלום כל אדם והוי זנב לאריות. ואל תהי ראש לשועלים" (אבות ד' כ'). בהתנגדות לפתגמו הרגיל של יוליוס קיסר: "היי ראש בכפר ואל תהי שני ברומא", ואולי אמר את פתגמו תחת רושם של דברי ר' ישמעאל, רבם של חבריו: "היי קל לראש וטח להשחרות והוי מקבל את כל אדם בשמחה" (אבות ג' מ"ז). שלטופם מקביל החצי הראשון של פתגם ר' מתיא. הוא בעצמו היה סקיים את דבריו והיה קורא לחבריו "רבי". כשבקרזהו ר' אליעזר בן יוסי ור' שמעון בן יוחאי ברומא הציע לפניהם את שאלותיו בענינים ששמע מלפנים סברותיו ושנשכחו ממנו או מה שהקשה בעצמו על דעות

(1) אבות דר' נתן א'. (2) מנהגין ל"ב ב'. (3) זכילתא בא.

אחרים). אחר כך הלך לארץ יהודה ויבקר בנסיעתו את בית מדרשו של רבי אליעזר הקפר בלוד.

מוסריו של ר' מתיא נתנה ענין להגדה להיות בנושא יצירותיה:

— מעשה בר' מתיא בן חרש — כך מספרת ההגדה: — שהיה יושב בבית המדרש ועוסק בתורה והיה זיו פניו דומה לחמה וקלסתר פניו דומה למלאכי השרת, שמימיו לא נשא עיניו לאשה בעולם. פעם אחת עבר שמן ונתקנא בו, אמר: אפשר אדם כמו זה לא חמא? אמר לפני הקב"ה: רבונו של עולם! רבי מתיא בן חרש מה הוא לפניך? אמר לו: צדיק גמור הוא, אמר לפניו: תן לי רשות ואמיתו. אמר לו: אין את יכול לו, אף על פי כן אמר לו: לך! — נרסה לו כאשה יפה שלא היתה כדמותה בעולם, מימות נעמה אחות תובל קין שטעו בה מלאכי השרת, שנאמר: ויראו בני האלהים את בנות האדם, עסר לפניו; כיון שראו אותו הפך פניו ונתן לאחריו, שוב בא ועמד לו על צד שמאלו הפך פניו לצד ימין; היה מתהפך לו מכל צד, אמר: מתידא אני שמא יתגבר עלי יצר הרע ויחמיאני, מה עשה אותו צדיק? — קרא לאותו תלמיד שהיה כשרת לפניו. אמר לו: לך והבא לי אש ומסמר, הביא לו מסמרים ונתנם בעיניו, כיון שראה השמן כך, נודעזע ונפל לאחוריו, באותה שעה קרא הקב"ה לרפאל, אמר לו: לך רפא את ר' מתיא בן חרש, בא ועמד לפניו; אמר לו: מי אתה? אמר לו: אני הוא רפאל, ששלחני הקב"ה לרפאות את עיניך. אמר לו: הניחני! מה שהיה היה. חזר לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבונו של עולם! כך וכך אמר לי מתיא. אמר לו: לך ואמור לו: אני ערב שלא ישלום בו יצר הרע, מיד רפא אותו.

ר' מתיא היה זמן רב הנושא האחרון של הספרות העברית ברומא.

(1) ילקוט בראשית קס"א. (2) שם.

היהודים ברומא

(ד"א ע"ב — ד"א הש"ס = 312—1000).

2. The second section focuses on the role of communication in achieving organizational goals. It highlights the importance of clear and concise communication, both internally and externally. The text provides examples of effective communication strategies, such as regular team meetings, open-door policies, and the use of various communication channels like email, phone, and face-to-face interactions. It also discusses the importance of listening and understanding the needs and concerns of all stakeholders.

3. The third part of the document addresses the challenges of managing a large and diverse workforce. It discusses the importance of providing ongoing training and development opportunities to ensure that employees have the skills and knowledge needed to perform their jobs effectively. The text also touches on the importance of creating a positive work environment that fosters collaboration, innovation, and employee engagement. It mentions the need for flexible work arrangements and the importance of recognizing and rewarding employee achievements.

4. The final section discusses the importance of staying up-to-date with the latest trends and technologies in the industry. It emphasizes that continuous learning and innovation are key to maintaining a competitive edge. The text provides examples of how organizations can stay informed, such as attending conferences, participating in workshops, and investing in research and development. It also mentions the importance of fostering a culture of innovation and encouraging employees to think creatively and propose new ideas.

הדמים הנדיניים.

בנצחוננו של קונסטנטינוס על מכמנמים ראתה הרמטוריה גם את נצחונה של הנוצרות על האלילות. עם הנצחון הוא בא גם הקץ להעולם הקדמוני והנחה בזה אבן הפנה ליסוד ימי הביניים. אחד הקיום האופיים, הסמנים הטובהקים של מפלת הממלכה הרומאית העתיקה — הוא בלי ספק החלפת המטרופולין ומושב השלטון העליון של רומא בקונסטנטינה.

וכוחה מורד הראנה עינינו: החברה הרתית שהיתה מוקה במשך מאהים שנה על רשעתה של הממלכה האלילית, החברה שהיתה מבקשת בתחנונים רק מבלטת מצד שכנגדה וזכות וחופש לרתה, החברה הדיא לא מצאה בעצמה כל עון ולא הרגישה כל מוסר הלב, כשהחלו המעשים ההם להשנות רק בחלוף הנושא, בקתה היא לעצמה את מקום האלילות מקדם ואת האחרונה תעמידה על מקומה היא.

הפייסנים האליליים השאירו לנו מהאחם נגד הנוצרות, נמש כמו שהיתה רגילה האחרונה להתאונן בימים מקדם על הלחץ שהאלילות לוחצה אותה. אולם האליליים הלכו הלאה; הם הביטו אל המקור שממנו יצאה צרתה של האלילות — הנוצרות — אל היהדות ויאשימוה. אלמלי השאירה לנו היהדות גם היא את קול תלונותיה בימים ההם על עמלה ולחצה, כי או היתה גם היא כבכה, בלי ספק, על אבדן הממלכה האלילית לא פחות מנושאי האלילות עצמם.

לא עברו ערין עשרות שנים אחדות אחרי נצחוננו של קונסטנטינוס

והנה כבר ההלו ראשי הבנסייה לעשות את המלכות בהבלתי מאמינים, להרוס יסודה של כל עבודת אלהים אחרת ולהי הנוצרים ולרדוף בקנאות אדיקות פרועה אחרי כל המינים. העקר שבו היה מוכיח פירטיקוס מטייגנוס את המלכים, אצת המדה לבל מצבו האוטלל של העולם העומד מחוץ לנוצריה, פתגמו: „מוטב שהצילום נגד רצונם משהאכידום ברצונם“, פתגם זה שנשא מטייגנוס בההלה רק ביחס אל האליליות, הוסב במהרה סאליו גם נגד היהדות. כל זמן שהיתה האליליות שלמה היו היהודים נהנים משינוי זכויות נמוך, אולם בזמן מטשלה הנוצריות התחילו להגדר יעדיהם מעט מעט עד שבאו לאותו המצב העצוב של דירות הביגים, אותה התקופה הארוכה והחשוכה שכתגרת ידה לא עלה להם ליהודים להשתחרר לגמרי עד הנה...

והתקופה שאנו באים לכפר עליה היא היותר שחורה, היותר אפלה בקורות היהודים ברומא, תקופה — שאינה כהיתה ובחורה אמנם יתר מרי גם בגלותו הבללית של העם הישראלי. התקורות הם על הרוב כצומצמים מאד, לפעמים אינם במציאות כלל בטישך מאות בשנים. על התקוממות ההמון כפעם בפעם נגד היהודים, שפרשה המטשלה את כנפי הסוהה עליהם, על השתללותה של הקהלה הרומאית בעד צרכיה הבללים של היהדות או בעד קהלות גלחצות אחרות, על כל אלה השאירו לנו התקורות ידיעה. אולם על קורותיה הפרטיות של הקהלה אין כל סוד מספר, כנראה, לא סבלו היהודים הרומאים הרבה מהגבורה האדיקות, ורק בצרות רומא וכאסונותיה הבלליים לקחו את חלקם גם היהודים בחורך שאר יושבי העיר. גם הידיעות הקולטוריות שנשארו לנו על היהודים הרומאים בהקופה זו אינן עשירות ביותר, עוד שעל מצבם הבללי בממלכה הנוצרית אין חסרון התחבר לודגש לנו כל כך.

קונסטנטינוס היה איש בלי הברה רתיה פנימית. הוא לא היה חפשי מאמונת הכלים והזיות והיה נוטה אל הרעת המיסטיקה, גמפוצה או בין הרומאים, שלפיה רומה העבודה לשמש לעבודה מיתרים הפרסי ואפולון הרומאי; ואחרי כן היה קונסטנטינוס סוצף

בשוי ערך זה גם את דתו החדשה בתחלה, היה כהן גדול אלילי (pontifex maximus). בחפצו להטות אליו את לב הנוצרים החל להגן על דתם ולדבר עליה טובות, בפרט אחר שהמפיקה הנוצרית למשוך אליה את נשי החדר, ובראשן את אם המלך, הילני. את לב הנוצרים לקח קונסטנטינוס בשוטו את ציור הצלב על רגלו, לפי דבריו ראה כחלומו ציון של צלב אש בשמים ומביאותיו כתוב: „בציון זה הנצח". המלה המצלצלת „חפש אמונה" משכה אליו, במלחמתו עם מכסנטיוס, את כל הנוצרים שהיו החלק העשרים בערך ממספר יושבי הארץ⁽¹⁾. וסלת הקסם הוויא, שעד מדרה השליכה ארצה הנוצרים בטנע לבני דתות אחרות, החיתם ותגברים עד הבריעם את קף הנצחון על צד קונסטנטינוס. מכסנטיוס נפל.

ובהגיעו למלוכה, בהעשותו המושל היחיד בארץ, רצה קונסטנטינוס להפסיק כל קשר עם דתו הקלסית ויסירה ממטרפולין ויעבר את כסאו לכיונטיה שקרא את שמה רומא החדשה, ושקבלה עז מדרה את שמו ותקרא בשם קונסטנטינה (=קונסטנטינופוליס). בחלוף בירת הממלכה לא מצא כל התנגדות. רומא בעצמה, בהתוללה והמסעה בעמיה המנוצחים, כבר אבדה את ערבה המסרי והפוליטיק. מרבו משלחתה היה רק בצבאותיה, ואם את הצבאות העביר מתוך הבירה הקדמונה לא נותר עוד בה מאומה. קונסטנטינוס לא התנצר עד ימיו האחרונים, חפץ היה להראות לפני אדוקי כל בפרדתו באחד ממלאכי מרום, וביון ששנו לו כי המבילה כמדרת מכל החמאים הקדמים, דחה אותה, מתאוותו לחמאי המרובים, עד יומו האחרון, יום שאין עוד אחריו כל הרדור עברה. אולם הנוצרים היתה ככל זאת כמעט השלטה

(1) זוהי דעת נובון, לפי דעת שטיל (Chastel. Hist de la destruction du paganisme p. 86) 1/19 אחיו ממבר כל יושבי הממלכה הרוסאית בימי קונסטנטינוס. עין B. Кожешаковъ Hpaбepa. и Умepa. пaзeвaтa P. oбъ

בארץ. יחד עם שלמונה התחילו להוציא נזרות על היהודים ולשלל את זכויותיהם.

החק הראשון היה האיסור על היהודים לדרוך את בני בריתם, "הפונים עורף לשנאם הבריות ומתורבקים בעבודת אלהים (כלומר הנוצריות)" ואיסור ההתייחסות לנכרים, אמנם בחלק השני של הפקודה חרש קונסטנטינוס רק חק ישן שנשתכח ובמל' כחו. חרשה היתה רק מצותו של קונסטנטינוס לענוש קשה לא רק את הנכרי המתיהר כי אם גם את המלומד היהודי המתיהר, היהודים היו רגילים לדרוך ולגרש את המשומדים באכנים ובמקלות, ועל זה מסב החלק הראשון של הפקודה הנוכח. בכלל התחילה הכנסיה הנוצרית להשתדל למשוך אליה את היהודים בעשותה הנחות למשומדים וחוקים מעיקים לעומדים בעקשנותם. "עד מתי אתם מתיים על אלהיכם ונהרנים עליו ונותנים נפשיכם עליו? כמה פורעניות הוא מביא עליכם, כמה בוזים ככם, כמה מלכיות הוא מביא עליכם! שובו לכם אצלנו ואנו עושים אתכם דוכסים ואיפרכים ואיסטרפלים⁽¹⁾". — אלה הם הדברים שהיו מתחילים מעתה המטיפים לשום בפי אויביהם של ישראל בדרשותיהם לעם.

בשנת 321 (ד"א פ"א) הוציא קונסטנטינוס צו שהיהודים מחויבים לקחת חלק ולשאת במשרות הכלל. גם חק זה אינו אלא חדושו של חק ישן, עוד מימי ספטימיוס אסבירוס, שנשתכח ברוב הימים. רק שנים שלשה יהודים שוחררו מסבל משא זה. מקץ תשע שנים קרא דרור מכל הסבלות והרשומות לכל האנשים המקדישים עצמם לעבודת הדת הישראלית, כמו שהיו חפשים מזה גם הכהנים הנוצרים.

מילת הנכרים היתה אסורה עוד מימי אנטינויוס פיוס. קונסטנטינוס חק את האיסור בתרתו צו כי העבר הנסול בידי דכו יצא לחפשי.

(1) מסיקתא דבחי כ"א, איסטרפלים = אסטרפליטין (magister militum)
 E Krause, Griechische u. Lat. oberlehnwörter = οὐρανοκρατορία
 Lehnwörter, II, 84—86

ההגדה הנוצרית עשתה את קונסטנטינוס לאחד נביריה
 היותר גדולים וגם עמדה קרושה לא חסרתה. על פיה היה
 קונסטנטינוס לוקח חלק בויכוחים עם היהודים ומוכיח להם
 אבהת הנוצרים וכושכם אליה. אחרי דרכה כאות שנים
 הפיע בין יתר ספרי הנוצרים גם, ויכוח בין נוצרים ויהודים
 שהיה לפניו ברומא לפני הקיסר קונסטנטינוס¹). כמו
 בכל מקום כן גם פה לא תדק ההגדה בדברי הסטוריה.
 סילבסטר, הפפא הרומאי (314-335), מוסין לבא אל הויכוח את
 יסכר הכהן הגדול — בסאה דרכיעת להתאריך הנוצרי כבר
 בטלה הכהונה הגדולה מכבר, — אולם ישכר אינו בא מסבת
 טהלתו — כך הוא מתרץ את מירובו — ועל כן ישלח הותניו שנים עשר
 אנשים נכבדים. טבינים גם יונת ורומאית, טלבר עברית, לקחת
 חלק בהויכוח. האנשים הם: הרבנים — אביתר ויואש, הסופרים —
 גדליה וחנניה, הלכירי החכמים — רואג וחוש, הפרשנים —
 בנימין ואריאל, הפרושים הטורים — יובל ותרח, והוקנים — שילה
 וחפרי. הויכוח הוא בפני קונסטנטינוס וחילני אמו. השופטים הם
 שנים אנשים אליליים — הפלוסיף היוני קרמון והשר קסינופילוס,
 היהודים „שליחי השקר“ התוכחו איש אחר רעהו וסילבסטר נצח,
 כמובן, את כלם. אולם אחד הזקנים, זמרי, אמר שלא די לו
 בנצחונם התיאורי, והוא רוצה להראות שבמעשה ניצח הוא,
 ויררוש להביא לו שור ואותו יסית ברוח שפתיו, ב„שם המפורש“, —
 „כי כן עשו אבותינו, איבר זמרי, בזמן שבית המקדש היה קים,
 כשהיו טביאים פרים להקריבם קרבן לה“, היו קוראים באזניהם
 את השם המפורש, וכרגע געו השורים בצאת נפשם כי כתיי.
 כלם פוצרים בוסרי לנלות להם מאין ידע את הסוד הנסתר, והוא
 איבר להם נחושים ודברי הכאי, אחר כך טביאים את השור וזמרי
 טעליח בהשבעתו, השור נופל להסחוק הנוצרים. אבל סילבסטר
 מגדיל לעשות מוסרי: הוא קורא אל אלהים והשור דבת קם על

Disputatio Christianorum et Iudeorum, olim Romae (1
 habita, coram Imperatore Constantino, על ההגדה הסילבסטריה וזמרי
 עין נידכן, התורה והחיים II 29 וציון א'.

רגליו ויחי. כלם מכירים את סילבסטר וכיהודים כאלילים מתנצרים.

הנה זו מראה במדה ידועה על הרושם שהשאיר אחריו קונסטנטינוס ביחסו אל היהודים בתור סגין על הנוצריים.

בניו הלכו עוד הלאה. קונסטנטינוס גזר על העבר הנימול שיצא לחפשי, וקונסטנציוס הוציא חק, בשנת 339, שעל פיו נענש המל את עבדו במשפט מות ובהחרבת הנכסים. מטרת הנוצות האלה היתה להרחיק את היהודים ממסדה העבדים שהיה מורשה ליתר יושבי הארץ.

הנוצרים היו מתאוננים תמיד על רדיפותיהם שסבלו מצד האלילים, והמלך הראשון שחונך בנוצריים אשר רדיפות על האלילים. עבודת האלילים הקדמוניה נאסרה בעונש של משפט מות והחרמת הנכסים. רכוש בתי המסגד הותרם מקודם. ברומא ניתן צו לסגור את כל הבתים ההם. לא לבד שהם קונסטנציוס בקנאותו את מסגרי האלילים או שהפכם לכנסיות נוצריות, אלא שגם היה נותנם במתנה לאהוביו וגם לא מאם להפכם למשכנות של נשים מופקרות.

נגד היהודים הוציא קונסטנציוס גזרה חרשה האוסרת, בעונש משפט מות, את נשואי התערובות בין יהודי ונוצרי. הרוח שהיה נושבת אז במלכות ביחס אל היהודים נכר מסגנון הדבור עליהם. כנצרות קונסטנציוס נזכרים בפעם הראשונה אספותיהם הגדפניות (sacrilegi coetus) של היהודים. באיסור התערובות נזכרים מעשי נבלה (flagitia) של היהודים. בזמן מאוחר משהמשים במבטאים עוד יותר חדים נגדם. כאן נקראת היהדות בשם כחה נבלה או פראית (feralis או seeta nefaria), והיהודים — נוכלים (tarpes) ורשעים (perversi). אמנם, לעומת המינים והאפיקורסים, עוד הנהגה בחוקי הרומאים, ביחס לעגין זה, עם היהודים כנשיאות פנים.

ועוד פעם באה תמורה מצד האליליות לטובת היהדות.

כשהפש יוליאנוס קיסר, הנקרא בשם פושעי (apostat), בירד את רסן הממשלה לפתע פתאם כמו במיסה אחת. מחשבותיו על הנוצרות היו לא לטובתה. הוא ראה בעיניו את הקנאים היותר גדולים ברת הווא, על כן נולדה בלבו שנאה עמוקה להנוצרות, בעור שבגלוי היה מוכרח להתנהג ולחיות על פיה. בסתר סגל לו את המדעים, וביחוד היה סבכר מאד את הפלוסופיה הניאופלטונית, וזהו משהתקק להקים את העבודה האלילית העתיקה על מכונה. יוליאנוס היה לשליט יחיד. הוא הראה אסנם את קנאתו להאליליות, אולם לא חדש כל רדיפה נגד הנוצרות. יחסו אל האחרונה דומה סמס ליחסו של קונסטנטינוס בשעתו אל האליליות. יוליאנוס נתן רק היתרון להאליליות. הוא דרש בחזרה את נכסיהם של בתי האליליות שהוחרמו או נגזלו בימים מקדם. בכלל חפץ הקיסר בחופש הדת. חוקים אחרים שהוציא, אמרו כל רדיפה מסכה רתית. רק דבר אחד אמר על ה"גליליים" (כך היה קורא לנוצרים): ללמד את ספרי הקלסים האליליים, שתוכנם היה להם להנוצרים חמיר לנושא מרתלות ושחוק על האמונה הקדומה; לפי דעתו מוב להם לפרש את ספרי מתיא ולוקס מאשר לדתעסק במפרויהם של הזמרוס והסיוד; וזה רק שפלות הנפש ואהבת בצע — כך היה מכיר את דעתו — אם בעד אדרכמונים אחרים הגם מורים להלמיריהם במפרים שהם בעצמם חושבים את תוכנם לרברי סינות. ונזרה זו לא היתה קלה כלל ביחס אל הנוצרות, שמאמיניה היו יכולים לשאוב השכלה עליונה רק מהספרים האליליים והם.

ערכה של מלכות יוליאנוס היה גדול ליהודים כמו לאליליים. יוליאנוס הרים את היהדות ויחלק לה כבוד. הוא נתון בכתביו כבוד לאלוהי אברהם יצחק ויעקב, וסביר את "גדולתו", ורק מבחיש הוא את הדעה שאין ולתו אלהים אחרים. הוא, המגול בנוצריית ושהיה גם קורא בצבד בבית התפלה, הכיר, כנראה, את היהדות מתוך כתבי הקדש. ביהוד

יב אצלו ערך היהדות בתור דת בעלת עבודת הקרבנות, והוא זוכיה להנוצרים את מוסם בעזיבת עבודת הקרבנות הקדומה, שהיתה שוררת ביהדות, מקור מחצבתה של דתם. היהודים. מתרין הוא, אינם מקריבים אמנם מפני שחרב בית מקדשם; אולם בכל זאת אינם חפשים כליל: מאבליהם הם על טהרת הקדש בקרבנות, הם מתפללים במקום הזכחים ונותנים לכהנים מתנות טשחומתם. למרות כל אלה התאמין להראות את היתרון אשר לתורת אפלטון בשטת הברירה, וכיון שהיהדות היתה נכבדה בעיניו היה מסה חסדו ליהודי ממלכתו. הוא השליך בעצמו לתוך האש את הגליונות והניירות של "הפסקים היהודי", היא התרומה שהיתה מעיקה על היהודים זה כשלוש מאות שנה כמשא כבד, יותר כעול הגלות, כדברי הקיסר בעצמו באנתרופ אל קהלות ישראל. שרפת-גליונות זו היתה, לפי דבריו, כדי שלא ישאר כל זכר להתרומה המנונה ההיא ולכל יוכל עוד איש לזכרה ולחזור עליה, גם היה שלא את המחשבה הגדולה לבנות מחדש את ירושלים והמקדש בשוכו ממלחמת הפרסים. אולם כותו הפתאומי — הוא מלך רק עשרים ירחים — היה במפריעי מחשבתו זו כמו גם הוצאת יתר רעיונותיו הרבים לפועל, מהשפעתה הפרטית של מלכותו על קהלת היהודים ברומא לא נודע לנו דבר.

אחר יוליאנוס היו קיסרים נוצרים. יוביאן פרסם חופשה לכל הדתות; יורשו ולינטיניאן ואחיו ולינס, משגרו במלכות, הלכו בעקבותיו. ולינטיניאן נתן חופשה כמס הבתים לכל בתי הכנסיות ובזה השווה את זכויותיה של היהדות לאותן של הנוצריות והאליליות. אולם החברה הנוצרית לא היתה נוחה מזה כלל, ובימי הקיסרים ג'רמיאן, היאודוסיוס ובניו צעדה הנוצריות עוד הפעם קדימה. הכנסיה הקתולית השמידה סוף סוף אחרי מלחמות רבות את האריאניות מתוך נבולות הממלכה הרומאית. גבריניסיוס, האפוסקופוס בבריש, מספר בשבח אחד הקנאים והעריצים היוזר גדולים. במלחמותיהם עם המינים והאריאנים, הוא פילסטר שישב

על כסא מקדש, כי סבב בכל ארץ אימליה כרי לצוד נפשות האליהים, היהודים והמינים להאכונה הקתולית על ידי רכוחיו ודרשותיו, הוא עשה ברומא זמן רב ועל ידי דרשותיו ושיחותיו הרפטיים הכנים רבים תחת כנפי הקתוליות.

הקיסרים החדשים שמו את דהפשמנה האמונה הקתולית למסרתם הראשית, והיהודים הרגישו בבהרה כי הפוליטיקה של קונסטנציוס חדשה את נעוריה. בשנת 383 במל השריר האחרון, הוא הוצע שנתן קונסטנציוס להיהודים ממשא הדיקוריאנוס. רק אותם שהקדישו עצמם כליל לעבודה הרה יכלו סעתה להיות משותרים אם רק המציא איש אחר תחתם ודאנו לטלא את מהמוריו, בכל אופן לא היה החק הזה משפיל את היהודים, אלא החסרים את היתרון שנחלו בימי קדם ושלא היה אפילו לבעלי הרת הטזרית. בשנה הבאה נתחדש האימור על היהודים לקטו עבדים נוצרים. בעת ההיא נהרג נכמיאן. המפלגה האליהית ברומא ראתה כמותו עונש מן השמים: הוא הרחיק בשנת 382 את סוכה ויקטוריה (=אליל הנצחון) מתוך הקיריה, וכל ההשתדלות לבטל את הגזרה לא העילה. תכף אחר מותו היו רעב נקרות באימליה, הקפניה ואפריקה, ולפי דעת האליהים עשורו בזה האליהים בעון סגירת בתי מסגריהם.

האוורפסור מכסיסוס, אשר היה כהרואה לאדוק וקנאי בקתוליות, כדי להסות אליו את לבות סאמיניה, היה מתנהג עם היהודים ביושר ובצדק. כשורהנפלו הנוצרים ברומא על אחד סבתי הכנסת ויורסורו, צוה מכסיסוס על הסיוסם לבגוהו כחרש ולעגוש את החוטאים. אמברוסיוס כמילן, שלמיות היותו כוד בתיאולוגיה התעלה. ככל זאת על ידי סכסוכי הכנסיה טטודגת פקיד שפל לאפיסקופוס קנאי, ושמשנאתו לישראל היה סצטער כל יסיו מתי תבא לידו המצוה לגפול חלל כאחד הקדושים בהריות בית כנסת יהודי, נתן למכסיסוס את הבנוי יהודי, ההמון האבין לו. וכשאבד מכסיסוס במלחמתו עם תיאודוסיוס את כסאו והייו ראו בזה את יד ההשנחה הגוטלת אותו על מעשיו הרעים. בכלל העידו דויכוחים והכריכות הדתיים אדיקות יהרה כדור הדוא לא רק בלבנות אנשי הכוונה הקתולית בי אם גם בלב הדמון. סכל

המקומות היו מתאספים גודדי אנשי ההכון עם הנזירים בראשם והיו מחרסים את בתי ההפלה הבלתי קתולים. ביחוד רבתה ההנועה והיא משעה שכלא תיאודוסיוס את ידי אחד מפקידיו לסגור את ההיכלים האליליים ושלל בזה את זכויותיה של הדת העתיקה. כן מתפאר האפיסקופוס במיטרקה (אי בים התיכון) שעכר בראש ההמון והרס את בית הכנסת אשר ליהודים, אחרי הרג ואכדן ברחובות, ויכרית בזה את היהודים להנצח. באנרתו שערך אל יתר האפיסקופים והכהנים הוא מראה להם על פלאי מעשיו והוא מיעצם שישתמשו גם הם בקנאה כזאת לגרר את היהודים. את הפוליטיקה של גרמאן המשיך תיאודוסיוס ביתר שאת. נהחדש איסור נשואי התערובות בין יהודים ונוצרים. היהודים לא הוגנו לכדי מפני ההגפלות ההמון. כשהרסו נוצרים, החת הנהגת האפיסקופים, את אחד בתי הכנסת צוה אמנם תיאודוסיוס לבנותו מחדש על חשבון עושי השערוריה; אולם עד מהרה אנוס היה על ידי המפלגה הנוצרית להשיב את פקודתו אחור. לעומת זאת הוגנו היהודים ביום אל משפמי האורחיות. בקונסטנטינה נמתה חברת הנביקולרים, שהכליתה היתה להמציא אמצעי החיים לעיר הבירה, להברית את כל היהודים לתת גם הם חלקם בראצאות הדרושות. על פי קובלנא מצד שלמון העדה, כנראה, הוקל הדבר ונחרץ שהיהודים הפחותים מהאמידים פטורים מהחובה המוטלת על היהודים העשירים שבידם להמציא עזרה. פתרון שאלה זו היה גדול בערכו נב לעדת רומא, כי היו חוקי חברת Navicularii שונים בשתי ערי הבירה. על פי שני חוקים תכופים, שהוציא הנוצרים, הוכרחו היהודים בממלכת רומא המערבית לשאת בעול משרות הצבור, בעור שחוקי רומא המזרחית הקלו בזה. בעסקיהם הפנימיים של היהודים לא התערבה הממשלה. תיאודוסיוס ובניו השמיעו בפעם בפעם שהאמונה היהודית מותרת ושלמאמיניה נמן חופש הדת. ועל כן מביטים הקיסרים פעמים רבות כבזו על איסור האספות לחברת עבודת אלהים, על לחץ היהודים, על הריסת בתי-כנסיותיהם, עלבון נשיאיהם והתערבות בזכויותיהן הפרטיות של הקהלות הדתיות של היהודים. על היהודים דחה מוסל אמנם לפנות ברברי ריב ומשפט אל בית דין

הרומאי מאחר שדם חוסים בצלו, אולם יחד עם זה כותר לפנות, בהסכמת שני הצדדים, למשפט "דין תורה" אל נשיאיהם, ופקירי הממשלה צו לקום בשוה גזר דינו של השופט היהודי כמו אותו של השופט השלמוני. מאחר שהגנה של הממשלה על הנוצרות נתנה מקום ליהודים אחרים להכנס אל החברה הנוצרית, כדי להפטר מנושיותם הנוגשים אותם, יצא בשנת 397 החק האוסר לקבל שום יהודי אל הנוצרות במרם שלם את כל תוכותיו הפניננים.

בכל זאת לא היתה יכולה הממשלה להתאפק לבלתי עשות כל לחץ ליהודים: על ידי חק הנוצרים מיום 22 אפריל 404, שיצא ברוטא, נאסר על היהודים והשמונים לעבוד בצבא. סותריה מאד הן חליפות יחם הממשלה אל הנשיא ביהודה. בשנת 396 נזכר, הוד ויהודי של הנשיא והממשלה מנינה עליו כפני כל עלבון, והחק שיצא במילן ביום 11 אפריל 399 מכנהו בשם "גוול היהודים" (depopulator Iudaeorum) ואוסר אספת מס-הנשיא וסצות להביא את הכסף הנאסף מכבר אל אוצר הממשלה, אולי היה זה סחמת מיאנו של הקיסר המערבי שיוצא כסף מארצו לארץ ממלכת אחיו. חמש שנים אחר כך מחרשת הממשלה בקונסטנטינה את תוכיות הישנות של הנשיא, המקבל בכל זאת רק את ההאר spectabilis, וביום 25 יולי 404 מרגיש הנוצרים חובה בנפשו לבטל האיסור הקדם ולהחזיר עוד הפעם בחסדו (a clementia nostra) את אספת מס-הנשיא; מעשה זה היה בתור חסד מיוחד ליהודים. מה היו הסכות שהביאו את הנוצרים לידי מעשה זה לא נודע. אולי עשה זאת על פי בקשה יהודי רומא שעניני אחיהם הכללים היו קרובים המיד אל לבם, בין יתר הנוחותיו וחסדיו שעשה לרגל נצחוננו של סמיליוס שר זכאו בשחררו את איטליה ורומא מן הארדרות של Radogais. אחר מחרבן גמליאל השני שמה פקודת תיאודוסיוס השני קץ לכל אספת המס ההוא. ככלל טובים היו החוקים שהוצאו במערב הארץ אחר שנת 404 ביחס אל היהודים מאותם שבמזרח. בשנת 409 צו הפקודים לשום לב לשכיתתם של היהודים ביום השביעי לבלתי רדש אותם לעמוד למשפט או לעבודת רשמיות אחרות.

ביום השבת; את החק הזה שנה הוטריים בשנת 412 ואמר יחד עם זה כל הפרעת עבודת אלהים יהודית וגולה בתי-הכנסת. עוד יותר מזה: ליהודים הותר לקנות גם עבדים נוצרים רק בתנאי לכל יאנסוס הארונים לקיים מצות דתם, גם נראה כאלו מתפללים הם אם אפשר בכלל לאסור על היהודים לקנות עבדים, ומצד השני צווי הפקידים והשופטים להשגיח בכל הקף לכל יעשו דבר נגד החוקים הנוגעים ליהודים ולכל יתיחסו אליהם בקלות ראש, והפקיד העובר יענש באבוד המשרה ובקנס.

לעומת החוקים ליהודים במלוכה המזרחית הותר הוטריים ליהודים לא רק למוד המדעים, כי אם גם להעסק במעשה ונסיון המשפטים (Jus) וקדם לקחת להם משרות, אם רק יתנום מעטם ושנותיהם. ומסכה ז'—אומר החק—אל יחשבו את אי-הכשרהם לעבדות הצבא לדחיה. גם הותר למורים, שהתנצרו מסבות דיוניות, לשוב אל היהדות.

בשנת 410 התנפל אלריך מלך הניסמנותים על רומא ויתנה למשסה לחילו במשך ששה ימים, נורא מאד היה ישוב הנותים קערי הנלכדה. קינות אבות הנצירות נשמעו מכל עברים על מפלת עיר הפארתם. הירונימוס מבכה על החשכה המאיר היותר מזהיר בעולם, על שקיעת שמש כל כדור הארץ, ואבנוספינוס מעורר גם הוא קינים על מר גורלה של העיר הצנחית. המקורים העברים סחשים מזה. אולם אין כל ספק שבצרות הכלל לא הובדלו היהודים לטובה, כמו שאינם נמלטים מכל יתר אסונות ההסטוריה. רבים מכלי בית המקדש, שהיו נמצאים ברומא, נפלו בידי אלריך. שארית הכלים החרם שורדה על ידי הבגדלים, כשפשטו על העיר האוטללה, והצבאה לקרפגו כשנחרסה ממלכת הבגדלים הביא בליסריוס את הכלים לקונסטנטינה (534) ושם היו כמאה שנה. והנהגה עושה אותם לנורם רעה למקום אכמניהם. יהודי אחר — כך מספרת ההגדה — הסקא לשירי אומרו מימי אשרה סקס, נבא רעות למקום החנותם ואמר כי כמו שהביאו אסון על רומא כן המימו רעה על הליקט ועירו וכן יוכלו לנרם רעה גם לקונסטנטינה. סוב היה על כן להביאם ולהניחם כמקום שבשכילו נעשו על ידי

שלמה האלך. והי כשטע יוסטיניאן ההוה את דברי היהודי מדר לשלחם ירושלים. גורלם של הכלים ההם בימים הבאים לא נודע.

סקן עשרים שנה לבנו הבנרלים שם אדואק קן להמסלכה המערבית. אולם גם שלטונו לא האריך ימים: האוסטנוהים חדרו לאימליה ובימי סלכותו של תיאודריך מלכם היה שלום ושלוה בארץ.

והאפיסקופוס ברומא בימים ההם היה גילסיום, איש חפשי ככל משפטים קדומים כיום אל היהודים. ידידו ומכובדו היה היהודי מיליסינוס (שהיה מתואר אזלו בתאר „נאד“ (clarissimus). יש משערים כי היה רומאי). גילסיום היה כמה חסד לו ולמשפחתו. על פי הפצרות מיליסינוס הציג גילסיום את קרובו לפני האפיסקופוס קביניסיום, ובחששו פן יהיה האחרון בלתי-חפשי כמשפטים קדומים נגד היהודים עד שלא יוכל לעמוד לעזרת אחר כהם, נהר מלהגיד זאת בפירוש ויאמר רק ש„כמרוכה“ לו הוא יהודי. מיליסינוס הוא היהודי רומאי הראשון הנזכר בכתבי הפפאים. כשחיבו את היהודי בסיליום בעון קניית עבדים נוצרים מארץ גליה, והוא הצטרק שאינו קונה אלא עבדים אליליים, רק שאי-אפשר שלא יקרו לפעמים גם נוצרים בין האליליים, שם גילסיום לב להצטרקו. ש. שוב מסר לשלשה אפיסקופים ריץ יהודי אחד ושמו יהודה. היהודי קנה לפני שנים אחדות עבד, ויכרח העבד מאדונו ויתחזק באחד המסגדים לסצא שם כחסה, באמרו שהוא נוצרי מלידה ושאדונו היהודי מכריחו לחיות על פי דתי היהודים, וגם נמול על ידו כעל כרחו. גילסיום צוה לדרוש ולחקור את הדבר, כרי למנוע סצר אחד הפרת זכויות הכנסיה הנוצרית ולהגן סצר השני על היהודי פן יוזק בעדות השקר של העבד.

תחת מסשלת תיאודוריק החלה רומא להתרפאה סן המכות שהוכתה בשנים הקדומות. הוא דאג חרבה לבני העיר ובתי המסוד שבה. בענייני אמונה ידע לפלם בשווידהשקל בין

אמונתו האריאנית והאמונה הקתולית. הוא היה איש חיל ורעה. ביחס אל היהודים התנהג בכל תקף הצדק. הוא לא היה אסנם מטה חסר להיהדות והיה חפץ בכל נפשו בהתנצרות היהודים. החוקים שהוציאו נגדם מלפנים נשארו בהקפם. בנין בתי כנסיות חדשים היה אסור, ורק תקון הישנים הותר, וגם זה רק בתנאי שלא יקשום כחכשימים חדשים. כשהגישו היהודים ברומא את תביעותיהם על בית אחד שהיה ברשות הכנסייה הנוצרית, ואחר כך עבר אל בעלים אחרים, באסרם שהבית היה מקודם בית הכנסת, צוה תיאודוריק לחקור מקודם הישב את הענין ורק אחר החקירה פסק שהבית שייך להכנסייה הנוצרית, כפעם בפעם היה הקיסר מוכיח את היהודים על מעותם ויורש מהם להתנצר, ולמייססו ויועצו קסיאדור צוה פעם אחת לכתוב לרגל ענין אחד אל קהלות מילן: "למה הבקש, יהודי, מנוחה זמנית, אם לא תוכל להשיג מנוחה נצחית?" וכשבקשו יהודי צינזבה לדרשותם לחקן את בית כנסתם ענה תיאודוריק: "למה תבקשו דבר אשר צריכים הייתם לברוח ממנו? אם גם הננו נוהגים לכם את הרשיון, בכל זאת מבזים אנו להרצון שימורתו בשעות". — ומצד אחר הוא מקים את רשיונו בדברים האלה: "לא נוכל לצות על אמונה, כי איש לא יוכל לקבל אמונה בעל כרחו נגר הברוה". — כמו שהיו חיים בארצו רומאים ונתיים על פי משפטי דת ודין מיוחדים, כן הרשה גם ליהודים להשתמש בשופטיהם וחוקיהם הם. עוד בממשלה בני תיאודוסיוס גתנו להם זכויות כאלה. אולם אז היתה הממשלה מכירה את זכותם של שופטי היהודים רק בדברי אמונה, אבל בדברי דין ומשפט הזכר רק כחם של השופטים האזרחים. אם הורשה לשני צדדי בעלי הריב לפנות גם אל רבנים ודיינים יהודים, הנה הבישו על זה רק כעל בחירת בוררים. ומשפט כזה היה ערכו רק כערך משפט פרטי ורצוני. חקו של תיאודוריק הוא במעלה גבוהה מה: הוא נתן שוויוניות למשפט היהודי הפרטי ביחד עם משפטי הרומאים והגוים. אין ספק שבמשפט יהודי עם רומאי או נותי היו פגמים אל השופטים הרומאים.

בימי המלך הזה, שלפי דבריו בעצמו חפץ היה לקנות לו

שם עולם לא במעשי מלחמה כי אם במסשלה כבודת וצודקת בעמו, יכלו היהודים להיות כמומים, כי מצד המסשלה לא יחשבו כל האמצעים להרחיק ולהסיר מעליהם את העול והחכם הגעשים להם. והכרה כזאת היה ערכה רב מאד ליהודים בימים שנים העם גם הכהנים היו נכונים חסיד להחנפל עליהם ולשלול מהם את זכויותם. בעיר מילן לקחו להם הכהנים הזכות להערכ בעניניהם הפנימיים של היהודים, על פי מלאכות היהודים הוציא תיאודוריק חק הבנין עליהם מפני המעולים; הוא מוכיר גם ליהודים את זכותם מצדם לכבד את הכנסייה הנוצרית ופירי כהונתה ולהשתמר לבלתי להתל בהם. בשנת 519 החנפל החסון ברכינה על בית הכנסת בתואנה כי החלו היהודים בנוצרייות, וישרף את הבית באש. היהודים סדרו בתלונתם אל הקיסר לעיר נירונה, והוא צוה לבסוף על יושבי העיר הרומאים — הטחים האריאנים לא השתתפו, כנראה, בהפרעות — לכנות את בית הכנסת מחדש; ומי שלא ישלם את חלקו לפי גורלו צריך להלקותו בפרהסיה. מיחסו של האפיסקופוס ברכינה — הוא לא עמד על צד הפורעים — נראה שלא היו היהודים אשמים במאומה.

מקרה יהודי רבינה מצא דגמתי ברומא. עבדים אחרים מרדו באדוניהם היהודים וידינום, וכשנענשו דורצחים יצא ההמון לנקים את נקמתם מאת היהודים ויעשו בהם פרעות זכות הכנסת אחד שולח באש. היהודים פנו אל פקידו של תיאודוריק, הנכבד ארונן, והוא סכלתי חפצו לקחת על עצמו אחריות עונש הרומאים פנה אל המלך. האודון קצף מאד בער המעשה הזה ויצו על הסינמוס לחפוש את התומאים ולענשם קשה, כדי שלא ירהבו שנית לעשות עול ולהרוס בתים, ואם יהיה לאיש דבר נגד היהודים עליו לפנות אל הסינמוס והוא יענשם. אולם אחר שלא יכלו או שלא חפצו למצא את התומאים קגם תיאודוריק את דקלה הרומאית לשלם את ההיזק. אולם מעשים כאלה היו נעשים על הרוב סכנת שגאת המפלגה הקתולית אל תיאודוריק וחפצה לפעול נגד רצונו, גם הפעם נמצאו אדוקים אחרים, שלא חפצו לשלם את חלקם, והמלך הבין זאת ויצו להתלנים להלקותם בשום ברחוב. בכלל זה שש חסיד לעשות משפט צדק.

אחרי מות המלך הגדול הזה נפלה גם ממלכתו הנטורה על ידו בידי יוסמיניאן מלך היונים. היהודים היו עומדים כבלל על צד הנהלים והיו בין ראשי הלוחמים בעד תרזה הארץ, בעוד שהקיסר הנותי בעצמו כבר מחל על שרביטו. בשעת המלחמה השתמש המלך בקסמי יהודי אחד, שהגיד לו טראש את התוצאה הרעה של המלחמה בנחשו לו מתוך קרבי החויר. יהודי נפולי הקריבו את חייהם כדי לפרוק את עול יוסמיניאן. כשהציע ביליסריוס, פקידו של האחרון, ליושבי נפולי להכנע ככל המכמה מאת כלם, חוץ מיהודים ושני שרים אוסמגותים. היהודים הבטיחו לא רק לשפך את דמם על שדה קרב, כי אם גם את רכושם. הם הבטיחו לנהל את העיר בלחם בכל ימי המצור, סופר הזכרונות פרוקופיוס, בן הדור ההוא; הציב מצבת כבוד לנבחרתם של היהודים במלחמת ביליסריוס. היהודים צדקו כנראה בהתנגדותם הנמרצת לחיובים הכלתיים כללים, המעט לו ליוסמיניאן שהמעיט את זכויותיהם האזרחיות של היהודים וינכילן, אלא שהרהיב עוד לעשות מה שלא היה מקודם, כי התערב בעניניהם ובמנהגיהם הדתים. הוא אסר את חנינת הפסח קודם הפסחא הנוצרית, וגם ערך אליהם פקידות שונות בדבר עבודת אלהיהם. עם נפילה אימליה הותח ממלכת רומא המזרחית וממשלתה חלו עליה גם חקי האחרונה ביחס אל היהודים. אולם המצב הזה לא ארך. יורשי יוסמיניאן הוכרחו לומר על רוב ארץ אימליה להלגנוברדים הנבחרים, זה העם שמקצתו היו איליים ומקצתו—אריאנים ושמועטה היתה דאגתו המיוחדת בנוגע ליהודים. ובפרט כשעברו הלגנוברדים אל הקתוליות והמלך פרש את כל ממשלתו על רומא רק בתאר כבודו, אולם כפועל היו הפפאים השליטים עליה; אז שני הדברים מכל וכל. בשנת 590, אחרי מות פילגוס במסגת חדר, עלה לכסא פטרוס גריגוריוס הראשון, שקנה לו האד "גדול" ובתרי של "קדוש" בהסמוריה הכללית. בו מתחילה ההשפעה הגדולה של הפפאים על הלך ההסמוריה ומערכה הבכיר של ההשפעה הדיא לא גבלשו מליהנות גם יהודי רומא כמשך כל הדורות.

רעה מאד היתה חלת והיא ליושבי רומא, שכלי כפך לא

נקי מטנה גם היהודים. מחוץ פרעות המלחמה ומכית עברו מימי המיכר על גדותיהם וישמפו את העיר (589), וכמעט שבו הימים למקומם והנה מנפה ההפרצה בעיר והעש שמות ואין מספר לקרבנותיה. כל האמונות והעדות הדגם מצאו להם דה ברשותו של נרינוריוס.

שני קוים ראשים נראים באפיו של נרינוריוס: הצדק מצד האחר והקנאה להצלת נפשות על ידי המבילה מצד השני. עוד בהיותו נזיר במקלמו נהן לעני את כוסי-הכסף האחרונה שנותרה לו מעשרו בימי קדם, שבה היתה אמו דגוירה שולחה לו ידקות למאכלו; זוהי פסנת צדקתו. נודל ראנתו וקנאתו להצלת הנפשות נראה מעובדה זו, המסופרת עליו: פעם ראה בשוק ילדים אליליים יפים ולבני-הפנים המועמדים לממכר עבדים. למראה הילדים התהמץ לבבו בקרבו, ולא על מעשה העבדות בעקרו ועל אמלולותם של בני-האדם נכמרו נחוסיו, כי אם קנא להנוצריהם ועינו היתה צרה באליליות, שיהיו לה עובדים יפים כאלה, ויאמר גם לחרף נפשו בכדי לזכות בנפשות האלה לשם אמונתו. ויבא אל הפפא בבקשה לשלוח מיסיונרים למקום הילדים, לכרימניה, ומסכת חסרון מיסיונרים בקצ את רשיונו של הפפא להא לו ללכת בעצמו להמנות את לב האליליים היפים הנה לב-בילה.

כן גם ביחס אל היהודים היה נרינוריוס צדיק וקנאי. מצד אחד השהדל להם לחיות על פי חקי-רומא, ומצד השני קנה ורצה להכניסם תחת כנפי הנוצריה. אולם בעוד שהוא מתאמץ לנצר את האליליים בעל כרחם, כאמצעי-אונס, והוא מעמס על האזכרים האליליים מסים כבדים מנשוא, בכדי שישאפו לפרוק מעליהם את העול הזה כפנותם אל הנוצריה, דגה ביחס אל היהודים אינו רוצה בכל לחץ ומעמסה. רק בחסר ומוכיל לב ואסרי טסר ופיוס צריך לקרבם אל אחדות האמונה, מן יתעכבו מלהתקרב אליה, מסכה האויזים והפחדים, אותם האנשים שהדרשה הענותניה והיראה מפני שופט העולם דנו מביאים אותם לירי האמונה. כשהיו מונעים הנוצרים את היהודים מלהונ את אגיהם על פי סגרי אבותיהם מימי קדם, כתב אל האפיסקופוס של נפולי,

ששם קרו על הרוב מקרים כאלה, לעינם לנפשם בימים ההם ולחתם לעבוד את אלהותם כמנהג אבותיהם, כי „צריך להתנהג כאופן שיִשְׁכּוּ אתינו כמעשים נכונים ובמעשים טובים, ולא שיברחו ספנינו“ (1). לא הרשה לבנות בתי כנסיות חדשים, אבל חפץ היה לבל ישללו מהם את זכות השמוש בבתיים הישנים. וכשבא מומר אחר בעיר קליר (Cagliari) והציג שם את הצלב ותמונת „אס-אלהים“ בבית הכנסה, כדי לגרש משם את היהודים, צוה הפפא על האפיסקופוס לגרש משם את האדוק באמונתו החדשה ולרחיק משם את סמלי הנוצריות ולהשיב את הבית לבעליו. פעם אחרת כשנול ויקטור, האפיסקופוס בפלרמו, את בית הכנסה ויהפכה למסגד, התיצבו לפני הפפא ראשי הקהילה היהודית ברומא, וגריגוריוס צוה על האפיסקופוס לקיים את פסק דינו שחרץ על המעשה בקליר, אם רק לא קודש הבית עדין, אבל אם כבר קודש, אז עליו להשיב לבעלי הבית את מחירו ומחיר יתר הבנינים והגנים השוכים אליו. הוא אמר כל לחץ ועול הנעשה ליהודים ונתן להם להתנהג בחופש נמור בעניניהם. בכל כחו היה מהגדר למבילות-יאונם של היהודים. לעמתי-ואת היה משתדל למשכם אל חיק הנוצריות על ידי קולות והנחות, שונות כמו הנחת שליש המסים ובדומה, על ידי תמיכות למוסרים והגנה עליהם מפני לחץ מצד אחיהם היהודים. הוא אמנם היה המיד מסופק ביותר לכבם של המוסרים, וכששמע על כן כי הרבה מיהודי אנרינגט נכונים להתנצר נתן צו להסכם באמצעים חמייים ולמדר מעשה טכילתם „פן ישנו במשך הזמן את מחשבות לבם“. סן המוסרים עצמם לא קוה שיהיו נוצרים נאמנים וכל בטחונם שם בצאצאיהם. אל היהדות היה לבו מרגיש התנגדות נמרצה, ואת האמונה היהודית היה מכנה בשם „השחתה יהודית“, ואת פשוטו של מקרא המקובל אצל היהודים היה חושב למתופך ובראי. הוא לא נמנע מלהרשות ליהודים לקנות קרקעות באיסליה ומחוצה לה; אולם אמר על הנוצרים,

¹ Agendum est ut ratione potius et mansuetudine provocati

sequi nos velint, non fugere (s. Gregorii Ep V, 12)

לשרת את היהודים, וזהו מזהיר את הסאמינים לפרות את העבדים הנצרים מידהם. הוא חשד שהיהודים בעסקם במסחר העבדים, שהיה אחד ממקצעות החשובים שבמסחר, משהרלים לעשות נפשות לרהם, ועל כן היה מהאסץ לשום להם מעצורים בדרך זה. אל מלך הפרנקים ערך אגרת, שבה ידרוש סכנו לעמוד כפרץ ולהפריע את מסחר היהודים בעבדים נוצרים. באגרת שפרסם למוכת היהודים, אשר בה הוא נמעים בפירוש שהם יכולים לחיות על פי חקי רומא, הוא מסים שאינם יכולים להחזיק עבדים נוצרים. בן פסק שהעבדים הנצורים יוצאים לחפשי בלי כל פריון-כסף מתחת יד בעליהם היהודים בין שהיו נוצרים מקודם בין שבאו לחסות תחת כנפי הטעציות בשעה עברותם. בכל פקודותיו אלה לא היתה תכלית שנאתו להעבדות הגרמנית, כי אם קנאה דתית בלבד; ברומא עצמה היה שוק גרול למסכר העבדים, וגם על פי פקודתו של גריגוריוס בעצמו נקנו עבדים אנגלוסקסים להשמישי הכנסייה הנוצרית. האיטור הזה של המסחר בעבדים הציק ליהודים מאד, כי היה ענק גרול במחיתם ודבים מהם היו הנוסעים לגליה לרגל משאם ומתנם בזה. על כן הוכרחו מעתה לפנות אל ערסומיות ותחבולות להתנכל לחקי גריגוריוס ולפעול נגדם על ידי שחד לפקידים, סבילות פרומות וכדומה. כזאת הגנו רואים מאגרתו של גריגוריוס ששלח לנציב סיקיליה; בה דרש ליסר את היהודי נסם אשר — לפי דברי גריגוריוס — נעזו בנפשו לחלל את הקדש בהקיום מוכח לשם אליהו הגביא ובהטותו לב נוצרים רבים להשתחוות שם לפניו. גם נגלה עונותי מחזיק הוא ומשתמש בעבדים נוצרים. השופט הקודם, יוסמיטס, לקח מפניו שחר ולא הביס אן בו. — שוב היה מעשה שדרש מאה האפיסקופים פורמינסום בנפולי להשגיח על היהודים אשר בשבם מארץ גליל עם העבדים — מתורגמם לא יאחרו מלהשיב את העבדים למוכריהם הנוצרים או למכרם היכף לאנשים נוצרים; וביותר שגן להאפיסקופוס להיות ענינו פקחות על היהודי כקיליום, שכפי הגשע והא טחן את עבריו מקנת כספו לבניו הנוצרים, למען יוכל לחזור כרם על שסח; ועל האפיסקופוס להשגיח שאם ימצא שהרכר

נעשה בערטה, והמתנה היא על מנת להחזיר, ויכתו העברים אפילו מידי הבנים הנוצרים. פה מדובר כנראה בהמרה סיומה, שהמיר יהודי לעין את דת בניו, כדי שיוכל לעבר על חק הפפא בערטה בשביל קיום מסחרו. גריגוריוס בעצמו ראה אחר כך את אי-אפשרות איסורו ויקל במקצת.

בכלל התנהג גריגוריוס עם היהודים בצדק במדה נרולה. בכל פעם היה עומד על צד יחידים או קהלות שלמות להגן עליהם. הוא היה הראשון שתחל להשתמש בפתגם ההתחלי שבו היו מתחילים גם הפפאים האחרים את גולותיהם ופקודותיהם לטובת היהודים, הלא הוא המשפט: „כמו שאין לדרשות ליהודים חופשה בקהלותיהם יתר על המדה המורשה מאת החקים, ככה אין עליהם לסבול כל גריעה בה". על כן היו פונים אליו היהודים לעזרה נגד מעוליהם וחומסיהם. כן הגנו רומאים שבשנת 591 בא רומא היהודי יוסף בא כחה של עדת היהודים בקרצינה, לתתאונן על האפיסקופוס המקומי שגזל את בית כנסתם, כי אמרו שקרוב הוא אל המסגר הנוצרי ועל כן תפריע תפלת היהודים את העבודה הנוצרית. כבדו הדבר לפני גריגוריוס פסק, שאם באמת טגיע קול זמרתם של היהודים אל המסגר, יוזי מחויבים הנוצרים לפנות להם מקום אחר למען יוכלו להתפלל לאלהיהם באין מעצור, ואין ללחצם בכל אופן. ויהי כאשר גרשו היהודים גם מן המקום החדש ויכתוב הפפא אל האפיסקופוס לתת להם להתכנס אל המקום אשר הוקצע להם. גם יש להעיר על מרתם המובה של יהודי רומא שהיו משתדלים בכל מאורע אצל הפפא לטובת אחיהם. כבר הזכרנו את השהדלותם בשביל יהודי פלירמו; וכשבאו פעם אחת יהודים רומאים מגסיערה לרגל מסחרם בצפון גליה ויתיצבו לפני הפפא בקובלנא על גורלם של אחיהם בארץ הווא, שהם מתאנשים שמה למבילה בעל כרחם, נעתר הפפא לבקשתם לצאת לעזרתם.

קורות יהודי רומא בדורות הבאים מעולשה בערפל. אחד הליפות וחבורות של מצורים, הרימות ופרעות הלנוברדים בממלכת רומא הזכרנו הפפאים להפסיק סוף סוף גם את השלשון המדומה של ביונציה על רומא. הם נמנו לעזרה הרנקים ובשנת

800 נמשה קדל מלך הפרנקים לקיסר רוסא. הוא הוציא חקים נמצאים ומגבילים ביחס אל היהודים; אמנם לא היה בזה אלא אשור החקים השודדים מכבר. ככל זאת היו יהודים רבים במשרתיו וכן הפו חסד להם גם המושלים אחריו. הדגמון הפרנקי, האפיסקופוס אנטרד, שקנה לו שם בהסתוריה הישראלית בצררו את היהודים, לא יכול בשום אופן לפעל על לודביג החסיד שיגביל את זכויותיהם של היהודים. לעסת זאת הוציא לודביג II בשנה 855 גזרת נירוש היהודים מגבולות איטליה, מעפוט הן הידיעות שנשארו לנו על אדות המאורע ההוא ויש לחשוב שלא הוצאה כלל הגזרה אל הפועל. הפפא ניקולס I, שעלה לכסא בשנת 858, הוזהר את ארְסִיניוס, האפיסקופוס מאורְסה, לכל יזר להגהיג את מלבושי היהודים. הרברים מראים על נסיה מיוחדת שהיתה לנוצרים כימים ההם לחקות את מנהגי היהודים, וחרדרו של השלטון העליון בכנסיה והשתרלותו להסמיר את הורע בטרם יצמח. כן מספר גם הדיאקן יוחנן, הביאוגרף של נריגוריוס, שאם גם היו כביאים היהודים את המסורה חיותר יפה, לא היו נוהגים להם לבא אל חצר הפפא או גם לא רצו לראות שם את מיב המסורה, כי אם מעבר השער היו צריכים להציע את מסורהם, בכדי שלא יראה כי יש להפפא משא ומתן עמהם. עד היכן הגיעה הברירה מן היהודים בדורות ההם ועד כמה היו מתרחקים מלבא עמהם במגע!

ואמנם בסדה ידועה לא היו דאנותיהם לטובת הנוצריות וההתחברות אל היהדות לחנם. על זה מראה המעשה שקרה בזמן ההוא ושעשה רושם גדול בעולם. הכרוניקות שמורו בצררו עליהן ייהנו לו ערך נעלה, כמו שרגילים לצין היטב ובכונה מיוחדת את כל מאורע נפלה היוצא מנדר ודגילות. ואמנם המאורע היה מצורף לפרטים בלתי דגילים ולא היה אפשר שלא יכאיב את לב הנוצרים החסידים. הדיאקן בודו (Bodo), נצר מסשפתה גרמנית עתיקה ומיוחדת, איש סלומד במדעים כהניים וחלונים, כהן-החצר של הקיסר לודביג החסיד, שהיה הקיסר מפה אליו חסר סיווד, מאם בחיים השנהבים והמורדים שכחצר, שהיה לוקח כזה

חלק עד כדי היותם לו לזרא, ויחל את פני אדונו ומטיבו לפסדו
מטשטשו ולתדשווהו ללכת רומאה לקבל את פני הפאפא ובכרתו
ולהשתתח על קברות האפוסטולים וחקדושים. הקיסר מלא רצון
כהני, ועמוס כרוב מתנות יקרות יצא האחרון בשנת 838 לדרך
רומאה. אולם השמן, אויב האדם, אי היהודים—כך היו אמרים
הנוצרים — השיאוהו ויובלו לו, בהתחכרו אל היהודים תחלים
להתיהר. מי יודע מה היה בסעודתו לזה. אולי העזרתה נטית
לודביג וחצרו אל היהדות להתעמק בחקירתה או הוללות והשתתח.
דרך הכהנים במסרפולין של הנוצרים, או אולי היתה בזה גם
יד האשה העבריה שנשא אחר כך, ואולי נצטרפו גם שלש אלה
יחד להתייב לעשות את הצעד הגדול והמסוכן בימים ההם.
קודם עברו אל היהדות מכר את עבדיו, שהיו אצלו, וכמו
שמעיר הכרונקלס בגועל נפש, עוד הוסיף חטא על פשע במכרו
אותם לאיימונים (pagans). את המתנות ששלח לודביג
בידו לבתי התפלה לא מסר. ויטול את בשרו ויגדל את שער ראשו
ווקנו ויקרא בשם אליעזר וישא אשה עכריה. גם את נכדו החולך
עמו למסעיו הכריח להתיהר. אולם לא די לו בזה! הוא טאם
לגור בממלכה נוצרית. ועל כן תחת לשוב לצרפת אל מלכו,
רעיו וכבודו הראשון, בא בחברת יתרים אחדים בידה אכנוסמ
839 לספנוסא אשר בספרד ויקבל משרה עבודה בצבא אחד
הנסיכים הערבים. האריקות המצויה במדה יתרה אצל כל הגרים
לא חסרה גם אצלו ובקנאה נפרוה להתיירות ואיבת גלויה אל
הנוצרים התחיל להתעמק כייכוחים ובהסתת הנוצרים והמחמדים
לעבור אל היהדות. גם השתדל להלהיב את הממשלה והעם נגד
הנוצרים הספרדים. בשנת 840 הכאה, התחיל להחליף אגרות עם
היהודי שהתנצר הפרש פבלו אלברו מקרדובה, ובאגרותיהם
טיהדליב שני המומרים להשיב איש את רעהו לאמונתו החדשה.
בצר להם מפני הגר המסוכן הזה פנו הנוצרים הספרדים אל
הקיסר לודביג ואל האפיסקופים להצילם מן הגר המכעים. כלם
התעצבו אל הבשורה והקיסר לא האמין למשמע אוניו. אם עלה
בידי הקיסר להשיג את מסירת פורו כידיו על ידי ציר הכליף,
שהיה אז אצלו להרש את ברית השלום בין שתי הממלכות, לא נודע.

קורות העיר רומא במאות השנים הבאות הן שורה שלם של מרידות ומסשלה בחוקה היר, לפעמים משלו נשים בעיר, כמו תיאודורה ומרציה, והן הנחילו את כתר הפפאיה לאימ אשר ישר בעיניהן. אחד כך הטל גורל רומא בידי הקפצן אלברד. בנו אוקטביאנוס הצעיר הסורר אחר את המלוכה עם כתר הפפא; מידו קבל אופו הגדול את עמרת המלוכה. אחר כך היו מרידות ומלחמות והתנפלויות הפרצינים והלגטברדים, שעשו ישובה בארץ — גם כתי המסגר לא נקו מידם — ואחריהן באו אסונות אחרים כשמן המיכר, ועוד. הקיסר אופו נפל לפני המרצינים ורק בעזרת הסם שנתן לו יהודי אחד, קלוניסוס, עלה בידו לטלם את נפשו.

על דבר היהודים הרומאים לא נרע מומן והוא דבר. הפפא ליאון VII צוה על האפיסקופוס הראשי במגנצה, בתשובה על שאלתו אם עליו לאנום את היהודים למכילה או לגרשם בארצו, להשתדל להביאם לידי רתנציות על ידי דרשות. ואם לא יעלה זה בידו או הוא מסלא את ידו (*enim uostra auctoritate*) לגרש את היהודים; כי לא יאות להיות בחברת אייבי ה'. ביחס אל יהודי רומא לא היה יכול להשתכש בעצה זו, ארר שלא היתה בידו הממשלה והולוגית, והדבר היה תלוי באלברד שגשאו לפפא.

ב.

החיים הפנימיים.

בעוד שהיתה התפשטותו של שלטון הנוצריות בארצות איי-הקולטוריות לטובה רבה, הנה בו בזמן היתה התפשטות זו לאיטליה עצמה, וביחוד לרומא, גורמת שהיכה ודממה ממושכת הקרובה כמעט לנסיגה לאחור. ההמון היה מתלמד אמנם על הדוב להסכים את התורה החדשה עם אמונתו הקדומה, אולם הגאורים והפלוסופים נסוגו ממנה, כאלו ראו בה מראש את אויב כבודם ועשרם הקולטורי מקודם. התנפלויות מחנות העמים הפראים כפעם בפעם היו שמים מעט מעט קין לחמודותיה של הכירה העתיקה, ועם זה קמה המרפולין המערבית החדשה ותבלע את כל כבודה. רק עם התחזקות המחשבה הכללית על דבר ממשלה הפפא בעולם והחילה רומא להתנער ולבא לידי מצב יותר טוב; היא היתה מוכרחת אמנם לנהר במקדם על ערכה הפוליטיקלי, אולם לעתה זאת היתה המרפולין של אמונת התבל.

ובכדה שנתמעטו בתקופה הזאת דמותה וערכה של עיר רומא בכלל, כן נתמעטה גם דמות הקהלה הישראלית ברומא. עם התקטנותו והפירוח של מספר יתר האזרחים נתמעטו גם היהודים במדה מרובה מאד, וזה גרם גם להתמעטות בתי הכנסיות, אם טעבת העדר מהפללים או מסבת החורבן וההריסה שהביאו הולנויות הנכרים שהיו נוקדים לפעמים קרובות את העיר כדרכ

ובאש או בעזרת האדיקות העזרת. להגן על היהודים נגד האדיקות של הנכרים היו באים לעזרה, כמו שהזכרנו למעלה, קיסרים ופאפאים המריסים את קולם לשובת בתי הכנסיות. אולם הקיסרים היו חושבים יחד עם זה, כי חובתם לרהם החרשה היא לגשם את קנאתם גם בחיצוניות, ועל כן מצאו לנחץ לאסר בנין בתי כנסיות חדשים. רק את הישנים היו מהירים לתקן. אולי גרם מצב זה לבנין בתי חפלה פרטים, כמו שאנו מוצאים בדורות מאוחרים אצל יהודי רומא. ככה אנו מוצאים שיסר לו בסיציליה בשנת 539 היהודי גסס (נתן?) בית חפלה בשם אליהו הנביא (1) ובסאה העשירית (לתאריך הנוצרי) מסופר על בית חפלה ישן של היהודי יוסף על אי הנר מיכר ברומא.

שלמון הקהלה לא נשתנה, כנראה, בנוגע להרכבתו בתקופה זו. יש לשער כי כל התארים של חברי הקהלה ונושאי המשרות נשארו כמו שהיו בתקופה הקודמת. בפקודות הקיסרים נזכרים אצל "ראש הגולה" (פמריארכוס) העומדים תחתיו "ראש הכנסת" (ארכיסיננוגוס), פמריארכוס ופריסיבטרים (וקנים), "הוקנים" נקראו גם כן בשם "רישי פרקא" (seniores או Arobipherecitae). ראשי הכנסת והוקנים היו מאספים המסים והתרומות של "ראש הגולה" ועל שם זה נקראו "שלוחים". ראוי גם כן להזכיר כי עוד במאה השלישית אחר החורבן היו הכהנים מכובדים על פני העם והיה להם היתרון גם על "ראשי הכנסת". ראש הכנסת לא היה עוד הדרשן, כבימי קדם. הדרשה הייתה מוטלת, יחד עם עבוד שנים והגבלת ימי החגים ב"בית הועד", על "הוקנים". הדינים והמשפטים היו מסורים בירי הארכונגוסים (2).

בתקופה הזאת, כשהתחילה לשון הקודש להשתכח מפי היהודים, היו נוקטים לעזרים לפני התבה" המומחים לכך, היודעים נוסח התפלות, ומעט מעט היה הולך הרב ומהפחה עד כי דרשו סאת חזן הכנסת ושליח הצבור ידעו נגינה ב"נוסח" ההפלה, וגם היו בהם אנשי המעלה שהיו מוסיפים

1. לא נדע גידכן ב"תורה והחיים" II, 20.

(2) עזבנו בחר ארכון דתות דין חד לפנים. (כדש תהלים י).

משלהם גם על הנגונים גם על הפיוסים. פתרון שאלת הרת, דיני עונשים לעוברים על מצותיה היו בידי "רישי כלה" או "ראשי ישיבה", הם העומדים בראש בשיבות בבל וארץ יהודה. כשמת "ראש הנולה" היו נותנים להם את כל מסוי ותרומותיו. על דבר משכורת נושאי המשרה לא נודע לנו דבר, ועל אופן הבחירה נדע רק שהיו נבחרים ברוב דעות. הממשלה היתה מאשרת את פקידי הקהלה הנבחרים, ועל ידי זה היו נהנים מהזכויות המיוחדות שהיו להקליריקים הנוצרים והיו פטורים מכל החובות הקליריאליים וחפשים מן המסים. כשלקחו באחרונה מן הקליריקים את זכותם הפופרקה משלום המסים היו מוכרחים גם פקירי הקהלה היהודית לתת איש אחד מורשה תחום. על עלבון "ראש הנולה" הפילו ענש קשה, על זכויותיו היו מגינים, אולם אספת מסוי הופרה ונאסרה בהחלט בשנת 429.

אם בזכויותיהם האזרחיות היו היהודים מוגבלים מאד והיו נהנים מהם במדה מצומצמת, הגה היהדות בעצמה היתה נהנית חופשה במלכותה הנוצרית של רומא החדשה. נלינס ותיאודורין בין הקיסרים וגריגוריוס הגדול בין אבות הכנסייה הקתולית היו הייתר נדיבים בפרסום טובה זו שנחלה היהדות, ויש לחשוב שהחופשה המפורסמת היתה סכוברת ומקוימת גם בפועל. אבל בענין המסים והארנוניות היו היהודים יוצאים מכלל שאר האזרחים. הרומות המלכות שהוטלו עליהם היו גדולות מנשא. אמנם השמיד יוליאנוס את הפיסקוס היהודי בשרפו את גליונותיו (βιβλία). אולם התלונות והאנחות על רבוי המסים לא חדלו במשך הדורות. צרות וגורות חרשות, רדיפות הפקידים השונים, הגדולים והקטנים, שלא השיבו ידם מעם חרמם ככל אשר יכלו להרע לו בעזרה מסירות וכתבי פלסטר, כל אלה היו מוציאים אנחות מלב דרשני הומן ההוא. ביחוד גדלה האיבה אל הלברלים הרומאים שהיו מחברים וכותבים להמוסרים את גליונות המסירה והתלונה. שנים או שלשה יהודים בכל קהלה היו פטורים מן העול המוטל על כל הנשארים; אולי היה זה מנהג קדום. גם בתוקף המנהג הקדום היו שמים לב לקדושה יום השבת ויחר החנים שלא היו גומלים בחם שום יהודי לדין. גם היו מאשרים את דינו של

ראש הנולד בעניני ממונה על פי הסכמה בעלי הדץ.
 עסקיהם ועניני מסחרם של היהודים היו שונים: ביניהם
 היו דונים ועובדי ארמה. האחרונים, ביהודי, פתחו את מסחר
 העבדים. לרגל המסחר הזה היו מבקרים היהודים בערים וארצות
 רחוקות, בשוקי העבדים, ובפרם בערי גליה. הנסיעות האלה
 היו מועילות במדה טובה להשכלתם וההפתחותם. המסחר הזה,
 בעבדים, שהיו עוסקים בו יהודים רבים בעלי אחוזות ונחלות-
 שדה באיטליה, בשביל שהיו נחוצים לו יודים חרוצות ועובדות,
 פרץ מאד ומשך עליו את עין המושלים, והודות לזה מצאה
 שלשלת גדולה של גזרות ותקנות-איסור, שיצאו אמנם לפועל רק
 במדה מועטה ולפעמים רחוקות. וגם לא היו כל המחוקקים שוים
 ברעותיהם לענין תקנות קגית העבדים הנוצרים על ידי היהודים.
 בתחלה אסרו רק למול את העבד, וכל עבד הנמול בידי רבו
 יוצא לחירות, אחר כך כשנשאר כח הפקודה רק ברברים ולפעולות
 לא יצא, אסרו החוקת עבדים נוצרים כל עיקר. הפקודה השלישית
 מאימת מילת העבד בעונש כות. וסן סה עמרה, כנראה,
 הגורה הזאת בתקפה. אולם עד מהרה הוכרחו לחדש איסור
 החוקת עבד נוצרי, ויפרו את העבדים שנמצאו בידי בעליהם
 היהודים. את הפקודה משנת 415, השכה וסחרת החוקת עבדים
 נוצרים בהנאי שהיו חפשים לנפשם בקיום מצות דהם, הפריעה
 נורה חדשה משנות 417, 423, האוסרת החוקת עבדים נוצרים
 לגמרי. בימי סמשלת הגוהים לא חיתה נורה זו שוררת בכל תקפה.
 אולם אח"כ היו כשחמשים כנורהו של גריגוריוס האוסרת
 החוקת עבדים נוצרים והמשחררה את כל המשועבדים עד אז.
 לסרות כל אלה לא חדל המסחר בעבדים נוצרים להיות בירי
 היהודים, והיו מתגללים כוח בתחבולות ובמועצות שונות. כן,
 למשל, נראה מאחה מאגרות גריגוריוס אל האפיסקופוס כנפולי,
 שהיהודי בסיליוס המביל את בניו לשם הנצרות מפני הרחק
 והיה עושה מסחר על שםם, כנסעו פעם בפעם לארץ גליה לקנות
 עבדים וכשבו נחנם כסתנה לכנוי הנוצרים. וככה היה גדולה
 התמסרותם של נשיאי הדת והכרת אי-אפשרותם לעמוד בפרץ,
 עד כי בהקנסיליום הרומאי (743) היו מוכרחים לאיץ בחרם על

כל הנוצרים המוכרים עבדים ליהודים. מלבד אלה היו בין יהודי רומא מוונים ורופאים שהיו מזהמשים בעורתם רבים מנשיאי הקתוליות בעצמם. בין הנבלות המסחר נחשב גם האיטור לסחור ברבדים השונים להעבירה הנוצרית. ביחוד היו מהקוממים נגר האפיסקופים והנוזרים המוכרים ליהודים את כלי קדשם, והיהודים היו שוחקים על הכהנים, באסרם שיכולים הם לקנות מהם מה שלכם חפץ. ומצד אחר היה אסור על הנכרים להנביל סחיר לסחורות המוצנות למסמר על ידי היהודים. עד כמה היה המסחר נפרץ ביניהם נוכל לשפוט מהעובדה שהיה יכול יהודי אחד למכור את ספינתו כדי לשלם את חובותיו.

בחנוך בני הקהלה נתנו היתרון לחלק הדתי. את חבנים היו נוהגים למלמרים, שהיו כונסים אותם, כנראה, לחדרים וסורים להם את לסודי התורה והדת, גם העניים שבהם ש"אין להם מזונות" (לפי מבטאו הרגיל של בעל "תנא דבי אליהו") היו נוהגים שכר לסוד בניהם. המלמד היה המורה וגם המחנך ועל כל פשע היה "הופס האב ביד בנו ומכניסו לכית רבו וקובל לרבו על בנו ורבו היה עומד ומכהו טכות גדולות לפני אביו" ומבאר לו את גורל ערך החטא. הרב היה משגיח על הלכידיו שלא יצאו ויטבעו בנהר, שלא יכו זה את זה, שלא ימצאו זמן רב נגר השמש, כדי שלא תכה אותן חמה" וכיוצא באלה. הלמוד בתורה היה מעניין וקן ונער, עשיר ועני. ער היות הנער "בר מצוה" היו נוהגים לסודי ההכנה. מי"ג שנה ואילך היה בא ללמוד מקרא ומשנה, מדרש הלכות ואגדות וגמרא בדרך הפלפול. אמנם היו רבים שהפסיקו תורתם ולא למדו הרבה תורה שבעל פה והיו סקנפירים אותם, כנראה, עד שהיו מוכרחים הבלתי בקיאים בתלמוד להקטין, כהשוכה על דברי הקמור, את המשנה "שלא נהנה מהר סיני". יחד עם זה לא חדלו לעסוק גם בהשכלה כללית והיו מצויים ביניהם הרבה בקיאים במדעים ובלשונות, עד כי לא נהפלא עוד אם נפגש בתקופה הזאת באיש הכקי בספרות יון ורומא כמחבר ה"יוספוני", או

כאיש בר שבתי כן אברהם דונולו הידען ברפואה ותכונה. אשר
 "חר ובקש חכמת היונים וחכמת הישמעאלים וחכמת בני בבל
 והורו". אמנם הוא בעצמו מעיר שאין כל יהודי מתעסק בחכמת
 התכונה, מפני שאין לה כל ערך.

הוצאת החנוך כסרה כזו העלחה את בית הכנסת למעלה
 נכונה מאד. בתי הכנסיות היו הומים כארם, "אפילו אין בידו
 של אדם לא מקרא ולא משנה, אלא משכים ומעריך לבית הכנסת
 ולבית המדרש וקורא קריאת שמע בעבור שמי הגדול — כך סבר
 אלהים סתוך פיו של הדרשן (1) — שברו מונח לפניו ובלבד שיהא
 שמור מן העברה". ההשכמה וההערכה לבית המדרש היו תרופה
 גדולה להנצל מרינה של ניהנם, "כפה וקנים וקנות היו משכיטין
 ומעריבין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות". בדורות כאלה לא חוון
 יקר היה למצא יהודיות זקנה המכתחת רגליה ללכת מעיר לעיר כדי
 להפליג בכל בתי הכנסת ומחשבת לעצמה עובדה זו לזכות
 גדולה, על דרך עולי הרגל הנוצרים. הרגש הדתי העמוק היה
 ככאיב לב בעליו בלי הרף על כלתי קמו את "ובהורתו יהנה יומם
 ולילה", והיו צריכים להמציא את התרופה הסחלפת ש"כל מי
 שהוא קורא שני פרקים (משניות) שחרית וערבית קים ובתורתו
 יהנה יומם ולילה". הדרשן רגיל ליסר את העם על הסרן עיון
 הפלה ואי-התאבלות על אבד בית המקדש: "כל אוהן האלפים —
 סצלצל בתוך דרשה אחת של המאה העשירית (לתאריך הנוצרי) —
 שנפלו בימי דוד לא נפלו אלא שלא הבעו בנין בית המקדש.
 והלא דברים קיז: ומה אם אלו שלא נבנה בימיהם ולא חרב
 בימיהם כך נעשה להם ונענשו על שלא הבעו בנין בית המקדש,
 אנו שחרב בימינו והיה בימינו ואין אנו מתאבלין ולא סבקים
 רחמים על אחת כמה וכמה! לפיכך התקינו חסידים הראשונים
 שיהיו ישראל מתפללין שלש תפלות בכל יום ויום: אנו השב
 שבינהך לציון וסדר העבודה לירושלים. ותקנו בונה ירושלים ה',
 ברכה בפני עצמה בהפלה וברכה הסוף. —

(1) חנא רבי אליהו רבה ב'.

(2) מדרש תהלים י"ז.

ממנהגים מיוחדים אצל יהודי רומא לא ידענו דבר. התפללות וקיום יתר המצוה השמעיית היו כמנהג שאר קהלות ישראל.

מצוינים הם מושגיהם על חיי עולם הבא והשכר והעונש לנשמות בני אדם.

בגן עדן לפאת צפון יש שבע סדורות מזמנות והיכלות הצדקניות שבישראל המוכות לאל בנמילות חסדים והמוכות תורה לבניהן. הדירה הראשונה אשר שם בתיה בת פרעה, וכמה הן הצדקניות אשר שם, המגדלות יתומים והמסבירות פנים לתלמידי חכמים המתארחין אצל בעליהן, והנוחנות צדקה בסתר ובכל יום ויום מתעטרות עם זוהר עמרת זו השכינה וקוראות: אשרך שוכית לגדל ולהמשיך ענף הפארת בעולם. הדירה השנייה, יש שם כמה צדקניות מישראל ושם יוכבר אשה עמרם ראש עליהן ושלשה פעמים בכל יום מכריזין עליה: אשרך שוכית לילך בן א' ראשו ורגליו ערפל. הדירה השלישית, אשר שם מרים הנביאה וכמה צדקניות העומרות עמה כל אותן המושכות את בעליהן לדרך טובה ולעבודת בוראן ובכל דירה ודירה חופות שאננות ומלאכים ידועים ממנים על כל דירה ודירה, הדירה הרביעית, אשר שם חולדת הנביאה וכמה הן הצדקניות העומדות באותה הדירה. הדירה החמישית, אשר שם אביגיל וכמה הן הצדקניות עמה יושבות במח בחופחן. מהן והלאה האמהות שרה רבקה רחל ולאה (1). גם הצדיקים יש להם דירות מיוחדות, כל צדיק וצדיק יש לו סדור בפני עצמו (2). בחצות הלילה כשהקב"ה נכנס עם הצדיקים, קול-קורא בגן: ההכוננו צדיקים! או פורחות הנשמות ומזדננות כל אחת ואחת כראוי ולפי מעלת מעשיהם הם רואים ומשיגים ונהנים ומעלתן והנאהן, עין לא ראתה אלהים וולחך" (3). —

כנגד שבע המדרות של צדיקים יש שבע בתי דירות של רשעים בניהם, לכל אחד ואחד לפי מעשיו (4). ערבי שכחות בין מנחה להפלת ערבית מוציאין רוחות

(1) בית הכדרש ג' קל"ו. (2) תנחומא אמור ט'.

(3) בית המדרש שם. (4) מדרש תהלים י"א.

של מתים מבית גנויהן ומרעין אותן באווהו שרה ושותין סים מאווהו נחל, וכל אדם השווה סים בשבת בין מנחה להפלת ערבית נוול סימיהם של מתים. וכשהצבור אומר ברוך ה' המבורך, מחזירים אותם לקבריהם והקב"ה מחיה אותם ומעמידם על רגליהם חיים וקיימים; וכל מתי ישראל נחים ביום השבת ובאים הטונים הזונים ומשוררים לפני הקב"ה ובאים ומשתחווים בבתי כנסיות לקיים מה שנאמר יעלו חסידים בכבוד ירגנו על משכבותם. וכל ימי שבתות וראשי חודשים עומדים חיים מקבריהם ובאים ומקבלים שני שכינה ומשתחווים לפניו⁽¹⁾.

ביחוד מציינת את מקירחם הילדית על שאלות מימפסיות השנהם הנשמית על המעורה בנן עדן:

"דוד אומר לפני הקב"ה: רבונו של עולם בא ומעור עמנו בנן עדן. שומע לו הקב"ה ומהלך עמהם בתוך הגן. גבראל נופל שני כסאות אחת להקב"ה ואחת לדוד. אוכלים ושותים ג' כוסות ואומר: מי מברך? — אומר לאברהם: מול וברך, שאתה אב העולם; אמר להן: איני מברך, שיצא ממני זרע שהבעים להקב"ה. אומר ליצחק: מול וברך! — אמר להן: איני מברך, שיצא ממני זרע שהחריב ביתו של הקב"ה. אומר ליעקב: מול וברך! אמר להן: איני מברך שנשאתי ב' אחיות בחייהן וכתוב בתורה (ויקרא י"ח) ואשה אל אחותה לא תקח וגו'. אומר למשה: מול וברך! אמר להן: איני מברך שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא כמותי. אומר ליהושע: מול וברך! אמר להן: איני מברך, שלא זכיתי להניח זרע בעולם. אומר לדוד: מול וברך! אמר להן: אני מברך ולי נאה לברך. — לאחר שאוכלין ושותין ומברכין כביא הקב"ה את התורה ומניחה בחיקו ועוסק בה בפומא ובטהרה, באיסור ובהיתר, בהלכות ובאגדות ואומר דוד אגדה לפני הקב"ה ועונין אחריו הצדיקים: אמן יהא שמיא רבא מברך לעולם ולעלמי עלמיא יתברך, מתוך גן עדן; ופושעי ישראל עונין "אמן" מתוך גיהנם. מיד אומר הקב"ה לסלאכים: מי הם אלו שעונין אמן מתוך גיהנם? אומרים לפניו: רבש"ע! הללו

(1) בית הברוש ח' ס"ג.

פושעי ישראל, שאעפ"י שהם בצרה גדולה מתחזקים ואומרים לפניך, "אמ"י. מיד אמר הקב"ה למלאכים: פתחו להם שערי נן עדן, ויבאו ויזכרו לפני"י¹).

בתוך הצרות והרדיפות בקשו הלכבות למצא נחמה, ויבאו ההויה והדמיון ויצירו למו את חיימים הטובים, ימי הצדק. התקירה בסמני ימות המשיח היתה כעין למוד מיוחד, ענף חשוב ורב הערך בתורה בימים ההם. חוקר רצין כרבנו סעדיה גאון הקריש לענין זה חלק מיוחד מספרו "אמונות ודעות". המציה התקוות הון והתקירה בהן רצופה בתוך שאלותיו של ר' אליעזר על תחית המתים²). פה היה מרחב להפנטסיה לטיל ארוכות על דבר ההכנות הקודמות לאשרן של ישראל: ביאת משיח בן יוסף, קבוץ גלויות אל עמק יהושפט, תחית המתים, נצחון ישראל והשמרת אויביו, אריכות ימי האדם כחיי העץ, הקומת הצדק וספלת הרשע. לפי מסורה ידועה צריכה להיות שעתו של משיח בשנת התקצ"ז לחורבן, בגורלה של העיר רומא נפל מירי ההנדה לקחת חלק גדול בתנועה זו. גם בשורתו של אליהו תהיה ברובא, מלחמה גדולה, שפיכת דמים מרובה צריכה להיות קודם ביאתו של משיח. לרגל "עקבתא דמשיחא" הביאו אנדרת ונחשושים ורים ויהודים ועשו מהם הכשיל עברי בתור אנדה זו:

אמרו שיש ברומא אבן של שיש דמות נערה יפת תאר, והיא אינה עשויה בירי אדם אלא הקב"ה בראה כן בנכורתו. ובאים רשעי אומות העולם בני בליעל ומחטטין אותה ושוכבים אצלה, והקב"ה משמר מפתן בתוך האבן ובורא בה בריה ויוצר בה ילד, והיא מתבקעת ויוצא ממנה דמות אדם ושטו ארטיסטים השמן, זה שהאומות קורין אותו אנטיקרישמו. הוא נרץ ועניו קמנות וצרעת במצחו ואנו ימנית כתומה, השמאלית פתוחה, ואם ידבר לו אדם מוכה יטה לו אונו כהומה ואם ידבר לו אדם רעה

¹ אליהו זוטא כ'; בית המדרש ה' פ"ו.

² בית המדרש ו' קמ"ח.

מטה לו אנו פתוחה⁽¹⁾. הוא יעשה עצמו משיח וישלח מלאכים אל משיח בן יוסף, אשר שמו נחמיה בן חושאל, לאמר: הביאו הוראתכם והוכיחו שאני אלוה. או יופיע בן יוסף מארץ הגליל. ושלישים אלפי איש עמו וספר תורה בידם וקוראים לו: אנכי ה' אלהיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. ארמילוס אינו סקכל את האמת ומעורר מלחמה גדולה וסרה, והנופלים במלחמה מאתים אלפי איש. חוסות רומא נהרסות ונחמיה חוזר לתוך ארמונו של יוליאנוס קיסר, לוקח משם את כלי בית המקדש המשוברים שם ושב ירושלימה. או יאסף ארמילוס את כל גוי הארץ וילך להלחם על ירושלים, ולפני שער העיר יפול נחמיה בן חושאל חלל בירח אב, ומלאכי אלהים יקחוהו ויקברוהו בקברות האבות. וישראל ידרפו על צואר וילחצו וישמרו ושאריהם ינוסו המרבה ויכלו שם ביה ימים. או יהקע מיכאל, או הקב"ה בעצמו, שלש פעמים בשופר ובת־קול יוצאת ומכרות! בבלה רדו! וישראל באים לרומא, חוסותיה נופלות כחוסות יריחו ובא הקץ לארמילוס ולמלכות אדום הרשעה, והמהים יקומו להחיה והתקברו בני ישראל עם בני משה ויחרו יבאו ירושלימה ויכוננו עבודת המקדש מחדש.

היהם בין היהודים ובין האלילים והנוצרים היה יחס של איבה ושנאה. אולם בעור שליחם האליליים לא היה בתקופה ההיא כל ערך, מסבת היות הדת ההיא או במצב הנפסיה, הנה התחיל היחס של הנוצרים אל היהודים להתחדד יותר ויותר. הקורבה בין בעלי שתי הדתות היתה גדולה למרות כל השתדלות נשיאיהן להרחיב הפרק והתחרות, כמו שהררשן היהודי מוכיח את בני אמונתו על בואם בנויים, על התחתנם בהם, כמפרו לנו איך הם משהתפסים אלו עם אלו בעסקיהם, חיים בשלום וידידות ואוכלים ושותים ביחד, והוא הולך הלאה ומראה על התוצאות

(1) בית הכרש ג' פ'.

המעצבות לרעת היהדות ונוקה היוצאות מזה¹), כן גם היתה הממשלה הנוצרית מצדה מתאורת בכל כחה לעצור גם היא בעד התקרבות יהודים ונוצרים, נשואי תערובות היו חשוכים בעיניה לנאופים והיתה עונשם במשפט מות. הקונסיליום הרומאי (743) איים בחרם חסור על הנערות או האלמנות הנוצריות הנשאות ליהודים, הבנידה בנוצריות היתה נענשת בשרפת אש, אולם רבוי המקרים הכריח את הממשלה להקל את העונש עד החרמת נכסים בלבד, ואחר כך הוקל עוד יותר והמומר היה רק פסול לעדות. היהודי הטהור אה הנוצרי או הלוקח חלק בהתיהדותו היה נענש בהחרמת נכסים ובנידוש. לעמהיזאת היו מנינים על היהודים המתנצרים בכל האפשרות: היו משחררים אותם מן המסים, היו הוסכים בידם, היו למחסה עליהם מפני לחץ בני אסונתם הקדומה, והיו אוסרים על האבות, היהודים והשמירונים, להעביר את נחלה בניהם שהתנצרו. ויען כי רבים היו מתנכלים בזה בשוטם להם את ההתנצרות לתחבולה לצאת ממבוכת מעמדם הרע והסחככותם בעסקיהם, החליטו שהיהודי יוכל לעבור אל הנוצריות רק אחרי שלמו את כל חובותיו, ואולי היו ממשיכים גם מטעם זה את ההכנות להסרת דתם ארבעים יום.

למרות כל השתדלות הממשלה עוד המשיך היחס בין ההמון הנוצרי ובין היהודים להיות פנימי ועמוק. מנהגים יהודים האריכו ימים אחר כך. השביתה ביום השביעי היתה מתנהגת עוד בימי גריגוריוס ברומא עצמה. על הקונסיליום ובישובות הממשלה היו היהודים היו נשמרים סאת נשיאי הכנסיה עצמה. עוד יותר מזה: ניקולס I (854—867) חשב לו לחוב כתור פפא להזהיר את האפיסקופוס ארסיניוס מעיר אורטה (Orta) לכל ירהיב להנהיג את מלבושי היהודים, והוא, ארסיניוס בעצמו, אל יזיר להראות

¹ מעשה בבת אחת שהיה אביה חבר לגברי, והיו אוכלין ושותין ומשכין את לבם יחד, ואמר לו אותו הנכרי לאביו, תנה את בתך לבני לאשה, והתרגזה לו אביו והרגיזה הבת בדבר, התרגזה לו עד שהגיע זמן חופתה, וכשהגיע זמן חופתה עלתה לראש הגג והטילה את עצמה לארץ וסתה. (חגא דבי אליהו דבא כ"ט).

לפניו אם לא יסיר את מלבושיו היהודיים וימירם בבגרי כהונה הנהוגים.

בשנה 791 התאונן מרה הקונסיליום הפריאולי על אכרי לוסברריה השומרים את השבת לעשותה כמנהג היהודים. הקיסרים הוסיפו לשנן הסיר בפקחיהם ובגורוהיהם על חוב השביטה כיום הראשון. הקונסיליום הכמילאי חזר על הפקודה הזאת ויוסף לשננה. כל ההשהדליות האלה מראות למדי עד כמה קרובים היו עמסי שתי דתות כמנהגי חייהם.

החוקים המגבילים נגד היהודים, האימורים על הנוצרים לחיות על פי מנהגי האחרונים, כל אלה הועילו, כנראה, במדה מעטה, עד כי ראו נשיאי הנוצריות את עצמם מוכרחים לאחוז בכלי זין אחרים. תחת העם הישראלי הציבו למסרת חציהם את דתו של העם הוא, את היהדות. כך חשבו כנראה—הדת עצמה חיבת כזה אם הנסיון הראה שכל ההגבלות וההשפלות הנעשות לעם הישראלי מחמיאות את המסרה ואינן כביאות לכל הוצאה רצויה. צריך אם כן להראות לכל את אפסותה של הדת ההיא, את שקרנות ביאוריה והבנתה בכחתי הקדש, את פעיותיה בהבנת העקרים הנכונים, ואז הכל יבא על מקומו בשלום, אז לא רק שיתחזקו הנוצרים כאמנתם, אלא שגם היהודים יבינו את חשיבותה של הנוצריות ויקשבו אליה ויעזבו את דת אבותיהם ועמה גם את מנהגיהם. צריך על כן, לתכלית זו, לאסוף את חכמי היהודים, את למדניהם, ולהתוכח עמם, לנצחם סוף סוף ולדראות בזה לשתי המפלגות, לנוצרים וליהודים, את פעותם וחשבותם של האחרונים, המסומאים ואינם מבינים את ערכה של האורה האמתית. ויכוחים כאלה היו חזון נפרץ. לצערנו לא השאירה היהדות מצדה היא כל חשבון וסכום של הרברים ההם. גם אחרים מוויכוחים שגרשמו כיד מחבריהם בדורות האחרונים, ביד אורם האנשים שהיו בעצמם נושאי המאורעות ההם—נשטרו רובם כמשך הרדיפות והשמדות והגזרות שנתחדשו כפעם בפעם על ספרי הנימו. רק ועיר שם נשארו עקבות אחרים בתוך קובצי הביבליותקה.

ג.

החיים המפרוטים.

גם ביחס אל המפרות קנהה לה הקהלה הישראלית ברומא מקום חשוב מאד. אמנם מעטים הם החבורים שנשארו לנו לפלטה, אולם ימים לאלה מעטי הכמות להפיק רצוננו כוזה איכותם. המנהג של רוב המחברים הקרמונים לבלתי קרוא בשמותם על ספריהם, או ליחס את מלאכהם לאחד הקרמונים, מפריענו להוציא במספר את שמות כל המצבות המפרותיות שנשארו לנו מחקופה זו וזוהי חבורים אחדים, שלמי השערתנו או לפי עקבות החיים הנראים בהם נוכל להחליט בודאי שמוצאם מרומא. אין מקצוע במפרות הישראלית שלא עובד בו בתקופה זו. מדרשים סלאים מוסר השכל, ביאורים במקרא, בשעה שההחיל ענן הקראי לשון צורך ההתעמקות בכהבי הקרש, חבר ברומא חבור המפורי גדול; בזמן התחלת השתפכות רגשות העם הישראלי במפרות בצורת הפיוט, היו אחדים מיהודי רומא בין הראשונים שהצמינו כיצירותיהם הפיוטיות המלאות תבונה ועומק. למד התלמוד מצא לו כאן מקום מקלט, ובתי המדרש בנרמניה וצרפת היו יודעים במשך כל הזמן שעליהם להיות אמירי הורה בעד החית התלמוד בארצותם למשפחת קלונימוס איש רומא, שהובאה למקומם על ידי אחד מקיסרי גרמניה. ועוד יגרל ערך כל אלה בעינינו אם נזכר את החשכה שהיתה שוררת אז באיטליה בין כל מפלגותיה, אותה החשכה העמוקה שמכעו בה כלם כפפאים בכהנים, כהמון כפרים העם, אם נזכר את כל ההאמצותם של השרים והנסיכים, הזרים והתושבים להאביר כל שריר להקולטורה הרומאית העתיקה, ויהודים, כאחת החוליות בשרשרת הכללית, שחו גם הם לא מעט מקבעת כוס התרעלה, ולא נקו גם הם מכל ההריסות והפרעות הזקן, — אז לא קשנה. היתה התפעלותנו בראותנו את כל אשר הוציא שאר רוחם, את החבורים, אשר מלכד ערכם המפרות, הם סמכים אוחזו לנהוג בהם כבוד גדול על מוסרם העמוק ואהבת האדם הצרופה הבלולה בהם.

בראשית המאה השנית לאלף החמישי אנו מוצאים ברומא את אחד הטפוסים היקרים של חכמי התלמוד, המושכים את לבבנו לכברם ולחבבם. היא המונה האומנים החרוצים שעם כל עמל מלאכתם התפרכת יום יום את נופם, לא יחדלו גם להנות ולמצא הפצם בתורה אל. המונה זו היא של ר' אבא בן יוסנא (ימינא, זכנינא), תלמידו האחרון של ר' זעירא, שאנו רואים אותו יושב על סדרנו של אחד הסנדרלים האליליים ברומא. ר' אבא היה, בלי ספק, מדלת העם. ומולו נרם לו לנפול בידי אדון נכון. פעם נתן לו האחרון בשר טרפה ויצו עליו במפניע לאכול. ר' אבא סרב בדבר. האלילי אָם עליו במיתה, אולם הוא עמד בעקשנותו. אז אמר לו אדונו: מי הניד לך כי רק אם היית אוכל הייתי הורגך? — אם יהודי אהיה יהודי, ואם אלילי היה אלילי!

אצל מי למד ר' אבא תורה בתחלה לא נדע. אמנם ציור החיים המדעים של הקהלה הישראלית בזמן ההוא מראה שלא היתה התורה רחוקה כל כך מדורשיה. בבתי הכנסיות היו ביבליותיקות הגנות, שהיו משאילין את ספריהן לכל חברי הקהלה. ונדולה היתה אצלם המצאת הספרים לירי לומדיהם עד שדרש דרשן איטלקי: מי הוא עושה צדקה ככל עת? — זה הכותב ספרים ומשאילין. ברומא עצמה היו נמצאים ספריים יהודים רבים שהיו עוסקים באומנתם, בהעתקת ספרים. אי היתה התקופה של תחיה הלשון העברית אצל יהודי רומא שהיו רחוקים סמנה כל כך במשך הדורות הקודמים; הירונימוס מודה, למרות התמרמרותו על היהודים, שהם יודעים את כל המקרא בעל פה, ושהם סהענינים כל כך בתורה אלהים עד שהם רצים יום יום לבתי הכנסיות להנות בחקי אלהים, בתשוקהם לדעת את מעשי אברהם יצחק ויעקב ושאר הקדושים. גם מורים עכריה לנוצרים היו מצויים או ברומא. — בזמן מאוחר עזב ר' אבא את העיר וילך לארץ ישראל. מלבד חשקו בתורה, שהיה יכול להגות בה גם במקומו בלי ספרים, חשקה נפשו, כנראה, למוה בארץ ישראל כדי להנצל, לפי האמונה הקדמונית, מגלגול מחילות. זה

נבין מן המאמר שהיו אומרים אחר כך כשמו: „המת בחוצה לארץ והנקבר בחיל שתי צרות בירו צרות המיתה וצרות הקבורה“⁽¹⁾. אולם הוא חשב את דרכו ויצא לארץ בעוד מועד לחיות ולפעול בה. ואמנם היו מן החכמים שהיו מלגלים על הבאים שמה רק לצורך מיתה והיו אומרים: „מה הועילו אלו? בהייה הניהו אותה (את הארץ) וכמיתתם באו אליה!“⁽²⁾ ככה המיר ר' אבא את בעליו הסנדלר כבעל החורה, בר' ועירא, שהיה משמש לפניו. אמנם פתגמים ומחשבות מקוריות לא הותיר לנו החכם הזה וכל מאמריו המפורסמים בספרות הם דברים שהוא מביא בשם אומרים. מהנמו הרגיל היה: „אם הראשונים מלאכים אנו בני אנשים, ואם הראשונים בני אנשים אנו כחמורים, ולא כחמורו של רבי חנינא בן רוסא ושל ר' פנחס בן יאיר, אלא כשאר חמורים“⁽³⁾.

עם חתימת ההלמוד נתמעטה ההתעסקות בלמודים ההלכתיים. השאלות הדתיות והחברתיות שבחיים מצאו להם פתרון כתוב בספרי התלמוד. השכל השגון והחריף שהיה מבקש לו מקורם צידה בפלפולים וחרודים הלך עתה להתור לו שרה אחר לעבודה וחקירה עצמית. ההלמוד היה לחל, שכל השכלים הבינוניים פונים אליו. אולם השכל הגבוה מן הבינוני מצא לו מקום פנוי בשרה המדרשים, בחלקת ההגדה עם חופשתה ורובי נגניה. פה בחלק הדרשה נמצא ההתרכזות והעבודה של המחות המסוימים במשך דורות שלמים. ההגדה הותירה לנו בחור מסקנה ברכים שלמים. בהם אנו מוצאים מפורש בקיצור, מעובד ומוחלק, כל אשר נדרש בפעל והיה מטעם ומורחב בלי ספק להמון בררשות שבבתי הכנסיות. הדרשן היה רושם בפנקסו את כל הנקודות העקריות, שיגע בהן בדרשתו עם כל חרודיו ופלפוליו בביאורי המקראות, עם משליו ומהנמיו הלקוחים קצתם מאוצר הספרות הקודמת וקצתם ממנינותיו ופגישותיו הוא בחיי עצמו; ואת כל זה היה מסביר בלי ספק במובן מעם ההמון כלשון המדוברת עד שאנו מוצאים את הנוצרים הולכים יותר לשמוע אל דברי המסופר הישראלי מאשר ילכו לשמוע דרשות-התשובה של הבכורים. אין ספק

⁽¹⁾ מסיקתא רבתי א'. י' (3) שם.

⁽²⁾ שבת ק"ב ב'; בראשית וכה ט' ועוד.

שבתית כל חומר הספרות החלסרית על הגליון הביאה תועלת רבה להתפשטות ידיעת הלשון העברית בין העם. ראייה לזה אנו מוצאים בהשנוי שנויה ברורות ההם באימליה בכתובת שעל נבי המצבות. הכתבות הקדומות היו נחרתות על הקברים רק רומאית או יונית מתובלות לפעמים רחוקות באיזו מלה עברית, שסמנה הכירו אתה כך כי ישראל הן, ועתה התחילו לכתב בכתב עברי, את כל הכתבה היונית או, לפחות, את שם הסת ושבתיו. ככה היה הולך הענין ומתפתח עד שבמקף המאה החמישית לאלף החמישי התחילו נוהגים לחרות על המצבות את הכתבות על מהרת הלשון העברית. כמאה שנה אחר זה היו נוהגים עוד לחרות את שנת הפטירה לתאריך של חורבן הבית. המצבה הראשונה שנחרתה עליה גם השנה ליצירה היא משנת ד"א תקפ"א.

חלק נכבד מהספרות המדרשית יוכל לחשוב את אימליה לסולדתו. עליו יתחשב המדרש על ההלים או "שוחר טוב" (הנקרא כך מפני שהוא מתחיל במלים האלה). איימפר לבלי לחשב אותו ליליד רומא, מפני שנמצאו בו הרבה דברים המורים על אותה העיר עצמה. כן שגורה בו הגדת במוס ורוסולוס שמתה אסם; נזרמנה הואכה והניקתן ועמדו ובנו שני צריפים גדולים ברוס"ו. כן נראה שהיה עד בייכוחים עם הנוצרים, מה שהיה על הרוכ בעיר רומא: "אם יאמר לך אדם מתי יבא קץ הנאולה אל האמן (שכבר בא), שנאמר: כי יום נקם כלבי; ליבא לפומא לא גלי, פומא למאן גלי?" (1). הוא מוכיר את דרשות הורדוס ופלמיון אנשי רומא. גם ההתאוננות על העמל והצרות שהגיעו לישראל בסננון: "ככמה צרות וככמה שעבודין וככמה הרינות מסרנו עצמנו על קדושת השם", והוברת אדום ומעשיו בפעם בפעם מראים שהמחבר חי במלכות רומא. הוא השתמש בחבורו זה במדרש בראשית רבה, בפסיקתא דרב כהנא ובתנחומא, והיה אוהב לשלב בתוך המקורות הישנים את משליו וספוריו הוא, הלוקחים סן החיים החלוגיים הכתובים בשפה מרודה. מושג נאמן מסננונו יוכל הקורא לקנות ממשל זה (2):

(1) מדרש תהלים י, (2) שם מ', (3) שם ד',

שני בני אדם הלכו בדרך; אחד צדיק ואחר רשע. מצאו פונדק אחד. אמרו זה לזה: נכנס בפונדק זה ונאכל. נכנסו שניהם ביחד. הרשע ראה שם ברכות הרבה של רגים ופר ושור וכבש ואיל וכל עופות. אמר אותו רשע לצדיק: למה אני נותנים מעות ונקבל? אמר לו אותו צדיק לרשע: וכי היום פתח סחרש זה הפונדק בעדנו? אילו היום פתח ראשון היינו בורקים אותו! סוף דבר נכנסו שניהם לפונדק. ישבו זה לעצמו וזה לעצמו. היה אותו רשע אומר לפונדקי: הבא לי פסיוני אחד! הבא לי קונדיטון (=מסקר)! הבא לי סהכל! ואחר כך אמר אותו הצדיק לפונדקי: הבא לי גלוסקא אחת והבא לי קערה אחת של ערשם! והיו יושבין ומשחקין זה על זה. הרשע אומר על הצדיק: ראו זה השומע; כל הברכות הללו הם לפניו והוא אוכל ערשם. הצדיק ראה אותו איך הוא משחק עליו ואומר: ראו כמה שומע הוא זה! אוכל ועכשיו שוברין את שניו. אמר לו הצדיק: הן לי שתי בוסות יין לברך! הןן לו וברך עליהן ועמד ונתן לפונדקי מעות אותו הסעם שאכל והלך לו לשלוט. אותו הרשע עמד לצאת אמר לו: עשה חשבון! אמר לו כמה אכלתי גלוסקא אחת... אמר לו: לא! כי אם שתיים! — והוא אומר: לא כן! וכן מתוך כך נכנסו הדכרים כיניהם התחיל הפונדקי שובר את שניו. —

חברו של „שוחר מוב“ הוא הסדרש „תנא רבי אליהו“. אם בראשון מבישמים עקבות סוצאו, הנה בשני הם נכרים היטב. הם „תנא רבי אליהו“ נהחבר בשנה דיא חשמייר (984) על ידי רדשן נוסע, אשר אף כי לא נרע אם היה יליד רומא, הנה אין כל ספק שהיה פעמים רבות ברומא, והיה כשהקע שם בכל פעם וזמן רב, עד שעשו חיי העיר רושם גדול על הלך כחשבותיו. הוא היה חפץ להתלות באילן גדול, כדי להחשיב הורטו, וייתם את ספרו לאלוהי הנביא (1). הוא הסדרש הראשון

(1) כך הוא מעיר בעצמו (דכתי' ו'): נמצא ביום שנכרמ העולם וער עכשיו השעים וארבעה עולמים וס'ר שנה ועין עוד דכתי' ל"א, ב'.
(2) הספר נקרא גם בשם „משנת אליהו“ (פסיקתא „בחדש“) ו„סדר אליהו“ (תוספות שבת י"ג ב' ד"ה „בימי“; כתובות ק"ה ב', ד"ה „ובי“). בבא מציעא פ"ו ב' ד"ה „גראין“; שם קי"ד ב' ד"ה „סח“).

בצורה שיחותיו. הספר הוא פרי נסיונות המחבר בחיים. הוא היה אחד המפורסמים בדורו וביחוד עשה לו שם, כנראה, ברעתו, מה להשיב לאפיקורוסים; ועל כן היו פוגים אליו רבים מאלה שקראו ולא שנו, אולי מן הקראים או הנוטים אחריהם, בשאלותיהם בעניני הדת שבעל פה. ואת השאלות וההשכות האלה וכן את דרשותיו הוא על איזו פסוקים וכל מה שחדש ורעיונותיו במסר ובמדות, בחיי תורה ומעשה, כל אלה מדר בספרו. הוא היה סיקר עמוק בתוך החיים אשר מסביבו וידע את חמאי בני דורו ויוביח דרכם על פניהם.

ההורה והמעשה הם לפיו שני עמודי התווך שעליהם כל החיים נשענים.

— קול ה' שובר ארזים — אלו בני אדם שהם פקחין ברברי העולם הזה במשא ומתן ובכל מלאכות, ואין בהם דברי תורה, אינם משולים אלא כארז: מה ארז זה אינו מוציא פירות, כך כל מי שאין בו דברי תורה נמשל הוא כארז, שנאמר: ואנכי השמרתי וכו' אשר כנובה ארזים גבהו ואומר: וישבר ה' את ארזי הלבנון... כל חלמיד חכם שמרבה בעסק התורה ואינו מתפרנס הרבה סמן יפה לו; ואם תאמר אם הקב"ה אוהב תורהו, למה אינו מעשירו? הרי אומר שאם יעשיר יפשע ברברי תורה... לפיכך הייתי אומר, אשרי אדם שמרבה בישיבה וטפיל כל כסורו ומטעם בסחורה ויושב והונה ברברי תורה בכל יום הפיר... אפילו יש לו לאדם מאה בתים ומאה כרמים ומאה שדות יניח הכל וילך לבית הכנסת ולבית המדרש ולכל מקום שטחרשים בו תורה... הנני שולח לכם את הרנן והתירוש והיצהר ושבעתם אותו ולא אתן אתכם עוד חרפה בנשים — כר י צ א י ש ר א ל מ ב ת י ה מ ו י צ א ו ב ע י ר ו ת א ח ר ו ת ל ה ב י א ב ר ו ל ח מ ו מ ון ל ה וך ב ת י ה מ . כל זמן שישראל עומקין בתורה ועושים רצון אביהם שבשמים הקדוש ברוך הוא בעצמו נפנה אליהם לברכה... — וההורה אינה ריה לאדם כשהיא לעצמה מכלי לקימה בפועל. צריך אפוא להשתדל לחיות על פיה לצרף הלכה למעשה:

(1) חק מ' (2) פ"ב, (3) מ"ח, (4) פ"ב, (5) ע"ב.

— ואהבת את ה' אלהיך — שאהה תהא קאָהב שם שמים
עד הבריות, שההא יודע דברי תורה, ותהא טרא ושונה בברכי
תורה ויהא כשאך ומתנך עם בני אדם באמונה, כדי שיהי
הבריות הרואים אותך אוסרים: אשרי פלוני שלמד תורה, כמה
נאים מעשים שלו, כמה ימים דרכיו! אוי לו למי שלא למד
תורה, העבודה שאנו נלמד גם כן תורה ונלמד לבנינו תורה —
ונמצא שם שמים מתקדש על ידו. אבל כוכן שארם קורא ושונה
ברכי תורה ואין משאו ומתנו בנחת עם הבריות, ועסקן אינו
באמונה עם הבריות, מה הן אוסרים עליו? ראו איש פלוני שלמד
תורה, כמה רעים מעשיו, כמה טכועים דרכיו! העבודה שלא
נלמד תורה ולא נלמד את בנינו תורה — ונמצא שם שמים
מתחלל על ידו. מכאן אמרו ירחיק אדם את עצמו מן הנזל, בין
מן הישראלי בין מן הנכרי, ולא עוד אלא ששום שכל הנוגב או
נשבע לשקר או מבחש או שופך דמים לנכרי, לסוף הוא גונב
ונשבע ומבחש ושופך דמים לישראל, ולא נתנה התורה אלא
לקדש שמו הגדול... מעיר אני עלי את השמים ואת הארץ,
בין ישראל בין נכרי, בין איש בין אשה, בין עבר בין שפחה,
הכל לפי המעשה שהוא עושה, כך רוח הקדש שורה עליו...
לא העשוק את רעך ולא תגזול וכו' רעך הרי הוא כאחיק ואחיק
הרי הוא ברעך, הא למדת שגול נכרי אסור, כי גול הוא...
עיר שיש בה נכרים ויש בה עשרה בתים של ישראל, שמשכיתן
ומעריבין בבית הכנסת ובבית המדרש, אף על פי שהנכרים חונים
נגד מביותיהם, אפילו הכי חס מכבדים אותם ויראים מהם...
כל האוכל עם עכו"ם על השלחן, כאלו התחבר עמו, ואם תלמיד
חכם הוא מולול את התורה ומחלל שם אביו שבשמים ומכבד את ססונו
ומאכר את בניו ומפיל אותם בחרב ומגלה אותם מארצם...)

הסודות והמסוד עומדים לסעלה מן התורה. האחרונה לא
נבראה אלא בשביל ההכלית המוסרית: „חזר הקב"ה לדעות את
ישראל, ואמר להם: בני! נשבע אני בכסא הכבוד שלי שאפילו
תינוק בבית רבו עוסק בתורה לשמי שכרו מזנה לפני ובלבד

(א) מכ"ח, (ב) פ"ט, (ג) פס"ז, (ד) ט"ה (ה) סוף פ"ח.

שיהא שמור מן העכירה; אפילו אין בידו של אדם אלא דרך ארץ ומקרא בלבד שכרו מונח לפני, ובלבד שיהא שמור מן העכירה; ואפילו אין בידו של אדם מקרא ולא משנה, אלא משכים ומקריב לביהגבנסת ולביההמדרש וקורא ק"ש בעבור שמי הגדול, שכרו מונח לפני, ובלבד שיהא שמור מן העכירה" (א). — ומצד השני יקר ערך התורה לכדה בעיני המחבר, מפני שהיא נוהגת סגנון ומנוחה לרונו לב האדם והיא שומרה מן היואש באסונותיו ובצרותיו. על כן צריך לעסול בהשגת התורה בכל כח ואין להתביש כשפראים לו לאדם את שניאותיו. אם גם ישחקו לו אחרים, ילבינו את פניו, עליו לבלתי התרפות ולשאל כל דבר הקשה מסנו בין במקרא בין בהלכות. ואם גם אין בידו יותר ממקרא ודרך ארץ דרי הוא ראוי לכבוד. ובהמשך דבריו נראה את המחבר סקים בעצמו מחשבתו זו והוא משיב בנחת לכל שואליו, אם גם אינם אלא בני מקרא והם משהדלים לקנתרו ולהראות לו במלות חורה שבעל פה ואיחור ומנה.

כן הוא משתדל להשיב על י"א שאלות ששאלוהו, אדם שיש בו מקרא ואין בו משנה", והוא מקריש לו שני פרקים רצופים בספרו (י"ד ס"ו).

וכך הוא מספר פעם אחרת:

— פעם אחת הייתי מהלך בדרך. מצאני אדם אחד וכא אצלי בדרך. והיה בו מקרא ולא היה בו משנה, ואמר לי: רבי, מקרא נתן לנו מור סיני, משנה לא נתן לנו מור סיני. ואמרתי לו: בני, מקרא ומשנה שניהם מפי הנבורה נאמרו; ומה בין מקרא למשנה? אלא משלו משל למה הדבר דומה? (א): לארון שהיו לו שני עכרים והיה אוהבן אהבה גדולה, ונתן לזה קב חמין ולזה קב חמין, ולכל אחד מהן נתן גם כן אגורה של פשהן. חפצן שבהן נמל את הפשהן וארנ מפה יפה, ונמל את החמין ועשאן מלת ובררה ומחנה ולשה ואפאה וסררה על השלחן, ופרס עליה מפה יפה והניחה עד שבא הארון. והמפס שבהן לא עשה כלום. לימים בא הארון לחוך ביתו ואמר להם לשני עכריו: בני!

(י"ב ס"ב, י"ג) במסל זה חתמנוש אולי במסל האנגליון לוקם י"ב רצ-ב, מחייא כ"ה יד-ל'.

הביאו לי מה שנתתי לכם. אחד מהן הוציא את הפת של סלת על השלחן ומפה היפה פרוסה עליו; ואחרי-כך הוציא את החמץ בקופה ואנדרה של פשהן עליהם. אוי לה לאותה ביושה ואוי לה לאותה חרפה! איזה מהן חביב יותר? הוי אומר: זה שהוציא פת על השלחן ומפה יפה פרוסה עליו. — ועוד אמרתי לו: בני! אם אמצאך בתוך משנה חכמים העשה דברריך בראים? ואמר לי: הן! — אמרתי לו: בני, כשאתה יורד לפני התבה בשבת, כמה אתה אומר? ואמר לי: שבעה. ואמרתי לו: בני, וכשאר הימים כמה אתה אומר? ואמר לי: ששנה עשרה. ואמרתי לו: בני, כמה אתה סברך על ק"ש של שחרית? ואמר לי: שתים לפנינה ואחת לאחריתה. ואמרתי לו: ובערבית כמה אתה אומר? ואמר לי: שתים לפנינה ושתים לאחריתה. ואמרתי לו: בני, כמה קורין בשבת בתורה? ואמר לי: שבעה. וא"ל: בשני בשבת ובחמישי בשבת ובמנחה בשבת כמה? אמר לי: שלשה... ואמרתי לו: בני, וכי יש לך אלו מהר סיני? הלא אינן אלא משנת החכמים? — אלא, כשנחן הקב"ה תורה לישראל, לא נתנה להם אלא בחסין להוציא מהם סלת וכפשהן לארונם מהן בנך: בכלל ופרט, ופרט וכלל, וכלל ופרט וכלל... —

את ה"אני מאמין" המוסרי שלו הוא סביע בדברים האלה: — "לעולם ינהג אדם בעצמו המדות האלו: יהא עניו בכיתו, חסיד בישיבה, ערום ביראה, חכם בתורה, פקח במעשים טובים, נאה ומתקבל על הכריות, מודה על האמת; דובר אמת בלבבו, מודה ועוזב, אוהב את המקום אהבה נסורה, בין כשהוא טוב לו בין כשהוא רע לו, מתאנוח על כבוד הקב"ה ועל כבודם של ישראל כל ימיו, טחמר ומתאוה ומצפה לכבוד ירושלים ולכבוד בית המקדש ולישועה שתצמח בקרוב ולקיבוץ גלויות. — אין לך סרה קשה בעולם כמחנמם בבית הכנסת ובבית המדרש, ולא זו בלבד שישמור עצמו מן התנוסה. אלא ישמור עצמו מאכילה ושחיה הרבה. — אומרים לו לאדם, עד שאתה מבקש רחמים שיכנסו דברי תורה בתוך מעיך, תבקש רחמים על עבירות

¹ אליה ונאמ' ב'.

שעברת שיטחל לך עליהם, והוור אתר כך מעשה של
 כהנא (1). — אם לא וזה אדם לבקש רחמים על דברי תורה
 שיכנסו להוד מעיו, סכל סקים יבקש רחמים על אכילה ושתייה
 יתרה שלא יכנסו לתוך מעיו, שנאמר: הנה צרפתך ולא
 בכסף בהרתך בכור עוני — מה כור זה אפילו אתה נותן בו כל
 העצים שבעולם הרי זה שורפן ומפסידן, כך גרונו של אדם, אפילו
 אתה נותן בו כל אכילות יפות שבעולם הוא בולען ומפסידן (2). —
 אם יש לאדם מוונות כחוד ביתו ומבקש לעשות מהן צדקה כדי
 שיחפרנו אחרים משלו כיצד יעשה? בתחלה מפרנס את אביו
 ואמו, ואם הותיר, יפרנס את אחיו ואחיותיו, ואם הוהיר יפרנס
 בני משפחתו, ואם הותיר יפרנס בני סביו שלו, מכאן ואילך
 ירבה צדקה עם שאר בני אדם. לא יראה אדם את אביו ואת
 אמו כשהן הולכין בבגדים בלואים, אלא ילבישם בגדים נאים.
 אם לובש אדם את עצמו בחמשה מנה ילביש את אביו ואת אמו
 בעשרה מנה, וכן יבחר להם כל הררכים הטובים (3). —

לסודי התלמוד היו עוסדים באיטליה בכל הדורות על
 סדרנה נכבדה. אם גם לא נשארה לנו כל מצבה ספרותית מסקצוע
 זה, שהוכל להעיד על שמירת הלמוד ההוא והתמדתו, הנה
 נמלטנו בעד זה ההסתוריה במצבה חיה, במשפחה של למרנים
 תלמודיים העולה על כסת החוין בתחלה המאה הששית לאלף
 החמישי.

ראיה להפרכת למוד התלמוד באיטליה הוא המשא ומתן
 שהיו בינה, ובפרט בין איטליה הרומית, ובין ישיבות בבל וארץ
 ישראל. קרלום הנרול, סלך גרמניה, הביא אתו בשנת 787 את
 משפחת קלוניםום — ראש המשפחה היה משה בן קלוניםום —
 מרומא לסנצזה, בין שאר מורי הדקדוק והחשבון שהביא עמו כשנה
 ההיא מרומא להשכיל את בני עמו. למשפחת התלמודיים האלה
 היו אחר כך מחויבות תודה כל ישיבות גרמניה וצרפת בעד החיות
 למוד התלמוד בארצותם.

היהודים האיטלקים הצמינו עוד בענין אתר שהשפיעו על

(1) אליהו חטא פיגור, (2) פכ"ז, (3) פכ"ז.

יהר אחיהם בארצות הגולה. כחקוי לפיזמי המסגדים המורים, התחילו חסידים בעלי כשרון פיוטי בין היהודים לשפוף את רגשותיהם הרהיים בהבנות יצירות פיוטיות, שמצאו להן מקום בסדרי ההפלות, אולם המסגרת הצרה שיכלו האחרונים להספיק להפיץ ולאצו לאחוז בדרך ידוע ואמצעים ידועים ונוסף על זה רבוי הוטר שהיו נוהגים צרות ההוה והעבר להפיץ להביע את רגשותיו, כל אלה הכריחוהו למור סן הסדר של החפלות ולפנות אל הסליחה. פה, במורים המקוננים על יסוריה של כנסת ישראל, המעוררים את נימי הלב הלאומי היותר דקים ומוציאים את קול בכיתו ותחנוניו לפני בוראו לקים לו את אותה הברית והצדקה שמונעים ממנו כל יושני חבל, פה בחבילת העלים האלה של השהפכות לב האומה באורך ימי מרודיה עלינו לבקש את השירה הישראלית הנכונה.

שני בעלי הסליחות הראשונים הנודעים בשמם היו אימלקים ואחר מהם היה רומאי, על פי ההנדה הובאה על ידי מיטום אחר החורבן לארץ פו משפחה אחת בשם יואב, שממנה יצאו פייטנים אחרים: שפטיה, חננאל ואליעזר. באמת חי שפטיה באוריה (Oria), והלך מסכת נזרת השמר שהוציא בסיליוס המקדוני (868) לקונסטנטינה, ובידיעתו הרבה ברפואה הציל חמש קהלות ברפאותו את בת המלך. הצרות הרעות שאירעו לאחיו הוציאו מלבו את פיוטיו החשובים והיותר יפים שבהם תוכל ספרות ישראל הפיוטית לההפאר.

הרבה יותר מפיוטי ר' שפטיה הם אותם של הפיטן הרומאי ר' שלמה בן יהודה, שנשארו לנו, אם גם לא סעט הוא מספר הפיוטים שהם רק מיוחסים לו. הוא מכנה את עצמו בשם בבלי, על שם רומא המכונה בבלי. גם מוכיר הוא כראשי חרוזיו את אחיו מרדכי. ר' שלמה הוא אחד מאותם הפייטנים, שמכינתם האבלה והבואכת השכיחתם כל שחוק ושמחה והשתוקה את כל רגשותיה האחרות של הנפש בעוררה בהם רק את הצורך לכבי ולספד פנימי ועמוק.

(1) מילי המקורות אצל וינר במקומו עץ גס Dr. Kaufmann, Die Chronik des Achilman v. Oria, Monatschrift 40 Jahrg. 496-504

גם מברר כתבי הקדש אנו מוצאים בדור ההוא ברוכא. אמנם ערכו של הפירוש על ספר דברי הימים מאת יראם המנריאלי — שהוא מכנה עצמו כך על שם רוסא, שבין כנזיה הרבים שקבלה בספרות המדרשית נמנה גם השם כנדיאל — איננו גדול כל כך, אולם הוא טופח חרש על רבוי העסק בתורה בין יהודי איטליה, עד כי החקירה בפירוש המקרא, שהתעוררה לרגל השנות הקראים על היהדות ההלמודית, מצאה לה עוסקים גם ברוכא.

הספר היותר מצוין שחובר מאת יהודי רוסאי הוא הספר הנודע בשם "יוסיפון". הסחבר הציב לו למטרה לכתוב את קורות עמו וארצו, ולתכלית זו השתמש במקורות יונים; רוסאים וערבים. שם הספר היה בתחלה "דברי ירושלים" או "ס' על דברי הימים וקרבות היהודים", ורק אחר כך סמכת מכוכת המעתיקים, קבל את שמו "יוסיפון הקטן", להבדילו מספרי יוספוס פלכיוס. המעתיקים אשמים גם במה ששלחו יד בגוף הספר לנסחחו והוסיפו עליו כפי שליש כמותו וישנוהו מתארו, עד כי סן המהירות המאונחות הנפוצות בין העם קשה גם להבין את משפט המקור האמתי ואיכותו.

המחבר מתחיל את חבורו בספור על הדורות הראשונים עד נח, והוא הולך ומפרט שמות ניאוגרפיים, המעידים על נודל ידיעותיו במקורות זמנו ודבריו טהמיון בדיוקם. אחר כך מפרט הוא בבקאות גדולה את שמות העמים ומוצאם והוא חוהם בספור קצר על הגדות רוסא העתיקות, בהסכם לכל דברי הסופרים העתיקים, והוא משלב בזה גם אישים אחדים הנזכרים בתורה עד בואו אל רוסולוס המבצר את עירו מפני דוד המלך. אחר כך יעבור אל בבל והוא בשהמש בכל פרטי האפוקריפים ומספר על דניאל, על כל, התנין בבבל, חרות שלשת נערי כורש זכמת זרובבל, בנין הבית ומציאת האש סן השמים. אחר כך הוא עובר אל כורש ומסע מלחמתו נגד הסקיתים וסן קמכיוס הוא מעבידנו אל ספור אסתר, המושלם גם הוא אצלו על ידי התוספות האפוקריפיות לספר זה, ומכאן אל מלחמת אחשוורש עם מקדוניה, וכיון שהוא בא לכאן הריהו סאריך באלכסנדר, ובוה אנו באים אל החלק השני.

החלק השני מדבר על אלכסנדר וכיאתו ירושלימה ויחסו אל היהודים, והוא מספר גם את יתר תולדותיו עד בואו אל קורותיהם של היהודים והרומאים ויחסם החוזר של שני העמים: האלה עד חורבן ירושלים וגלותה.

כי המחבר הוא איטלקי נראה מזה שנהן היתרון לההסמוריה הרומאית, שהוא קורא בשם סקומות איטלקים והוא מעתיקם באותיות עבריות על פי מבטאם האיטלקי, שהוא מביא מסבועות איטליה; גם ידיעת לשון רומאית ויוונית תוכל להתחבר באיש איטליה. גם ספרו מוכא בראשונה רק אצל האיטלקים.

ושהיה המחבר איש רומא נוכל לשפוט מזה שביסיו יצאו ברומא שני החבורים *Mirabilia Romae Graphia aureae urbis* *Romae* שיכולים היו להעיררו לצאת בעקבותיהם. וכן מראה ידיעתו בה במקומות העיר שהוא מביא פרטים באיש רומא, וכן הוא מציר ששיחת מלך שראה בעיניו ברומא, שפתו העברית של המחבר. היא צחה ונעימה במנען המשנה או יותר טוב בדרך מנוונה של הספרות המדרשית בחלקיה העבריים.

הספר נחשש הרבה באומה כאחד ספריה הקדושים ויהי לספר עממי כמלא המוכן. כמאה שנה אחר פרסומו עשו ממנו תרגום ערבי ומה תורגם גם כושית (י). —

(1) הם' יוספון גרפס בשני נוסחאות עיקרים: דפוס מנוובה (קידר' שנת 1480) ודפוס קושטנטינה (1510). נוסח מנוובה כולל את חספר בעצם תמו ונוסח קושטנטינה נוסף עליו בערך שלישית הם' על ידי בנף מהיר במלאכתו, ובעקבותיו חלבו כל שאר המדפיסים בעברית ובחרנוסים. לזכות כל השתדלויות לא עלה בירי להשתמש בנוסח מנוובה ועל כן היו דברי על תבן הם' ומהותו פעמים. את החסרון אקחו למלאות וליתן נתוח מסודר של הם' המצוין הזה בשתגסר ורצאת חזרון ד. גיצבורג (על פי נוסח מנוובה) והפצצת כעת ברפוס.